

IMF DESTEKLİ YAPISAL REFORMLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ VE TÜRKİYE İÇİN TEST EDİLMESİ

Selda GEDİKOĞLU

DOKTORA TEZİ

İktisat Politikası Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aralık 2005

DOKTORA TEZ ÖZÜIMF DESTEKLİ YAPISAL REFORMLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ VE TÜRKİYE İÇİN TEST EDİLMESİ

Selda GEDİKOĞLU

İktisat Politikası Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Danışman: Prof. Dr. Ergül Han

Sürdürülebilir ekonomik büyüme kavramı ekonomik istikrarın sağlanması için üzerinde en çok durulan ve gelecekte de aynı önemi taşıyacak olan bir kavramdır. Bu sebeple geçmişten günümüze dek ekonomik büyümeyi istikrarlı ve sürdürülebilir hale getirmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerin dış finansman gereksinimi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren dünya genelinde sermaye piyasalarından borçlanma imkanı kalmayan ve ciddi finansal krizler yaşayan söz konusu ülkelerin dış finansman amacıyla başvurduğu kredi kuruluşlarından birisi de IMF'dir. IMF'nin kuruluş amacı; üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için belirli koşullar altında kredi sağlamak olmuştur. Ancak zaman içerisinde Fon'a kredi için başvuran gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu derin yapısal sorunlar, Fon'un kredi politikasının değişmesine sebep olmuş ve talep yönlü istikrar politikalarından arz yönlü yapısal reform uygulamalarına geçiş yaşanmıştır. Bu politika değişikliğindeki amaç, IMF eski başkanı Michel Camdessus'un 11 Temmuz 1990 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Cenova Toplantısında belirtmiş olduğu gibi; kredi için başvuran ülkelerin yapısal çarpıklıklarının giderilmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Çalışmada, uygulanan yapısal reformların yapısı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerindeki etkinliği bölgeler ve ülkeler bazında veriler ele alınarak araştırılmıştır. Türkiye için ise VAR modeli kullanılarak uzun dönem ekonometrik analiz çerçevesinde test edilmiştir. Gerçekleştirilen testler ve tahmin edilen model yapısal reform uygulamalarının, kısa dönemde daraltıcı etkiler yaratabileceğini ancak uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde kalıcı etkiler yaparak sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında olumlu gelişmelere yol açacağını göstermektedir.

ABSTRACT**EFFECTIVENESS OF THE IMF SUPPORTED STRUCTURAL REFORMS ON SUSTAINABLE
ECONOMIC
GROWTH AND ITS BEING TESTED FOR TURKEY**

Selda GEDİKOĞLU

Section of Economic Policy, Anadolu University Institute of Social Sciences

Advisor: Prof. Dr. Ergül Han

The “sustainable economic growth” is a concept that has been focused on to provide economical stability and will also be important in the future. For this reason, the need of foreign financing of developing countries that are trying to make economic growth stable and continuous from the past to the present has become inevitable. IMF is one of the credit institutions which is applied by such a kind of developing countries that have no chance to borrowing in capital markets especially since 1980’s and experiencing serious financial crises. The establishment aim of the IMF is to provide credits under certain circumstances to solve the balance of payments of the member states. On the otherhand, the profound structural problems of developing countries who applied to the IMF, have caused the changes of the credit policies of Fund and there has been transition from stability policies which is based demand into supply biased structural reform. The purpose of this change in policy, as stated Michel Camdessus, who was former president of the IMF on 11th July 1990 in the meeting of the Economic and Social Council of United Nations in Genova, is to eliminate the structural problems of the applied countries and provide the sustainable economic growth. The Purpose of this study is to make an observation of the applied structural reforms by IMF and its efficiency on sustainable economic growth by considering data based on regions and countries. For Turkey, by using “VAR model” it has tested depending on econometric analysis. This test and the estimated structural reform applications shows that it might cause reducing effects in short term but in long term, it might cause positive development on sustainable economic growth by permanent effects on economic growth.

ÖNSÖZ

Çalışmamda, başta tez danışmanım Sn. Prof. Dr. Ergül Han olmak üzere, desteklerini, emeklerini ve bilimsel katkılarını benden esirgemeyen hocalarım; Sn. Prof. Dr. İlyas Şıklar ve Sn. Prof. Dr. Beyhan Ataç'a teşekkürlerimi sunarım.

Selda Gedikoğlu

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME VE BİLEŞENLERİ

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI	3
2. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜMENİN BİLEŞENLERİ	3
2.1. Piyasa Ekonomisinin Varlığı ve Sürdürülebilirliği	4
2.1.1. Hukuksal Kurumsal Düzen ve Etkin Kamu Yönetimi	5
2.1.2. Ulusal Girişimci Varlığı	8
2.1.3. Rekabetçi Piyasalar	12
2.1.4. Devletin Ekonomi Politikasının İstikrarı	17
2.2. Makroekonomik İstikrar.....	19
2.2.1. Fiyat İstikrarı	19
2.2.2. Kamu Dengesinin İstikrarı	27
2.2.3. Döviz Kurları ve Faiz Politikasının İstikrarı	32
2.2.4. Dış Ticaret Dengesi	36
2.2.5. Sermaye Hareketleri Dengesi	39
2.2.5.1. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri Dengesi	40
2.2.5.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	46
2.2.6. Toplam Faktör Verimliliğinin Artırılması	51
2.2.7. Sermaye Birikiminin Artırılması	55
2.2.7.1. Yurtiçi Tasarruf ve Yatırımların Artırılması.....	56
2.2.7.2. Beşeri Sermaye Birikiminin Artırımı	59

İKİNCİ BÖLÜM

IMF'İN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME PROGRAMLARININ YAPISI VE ETKİNLİĞİ

1. KISA DÖNEM TALEP YÖNLÜ PROGRAMLAR	64
1.1. IMF'nin Kuruluş Amaçları ve Kısa Dönem Programları	64
1.2. Talep Yönlü Programların Uygulama Araçları	66
1.2.1. Para Politikaları	67
1.2.2. Maliye Politikaları	68
2. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜMEYİ DESTEKLEYEN PROGRAMLARA GEÇİŞ	69
2.1. Geçiş Gerektiren Nedenler	69
2.1.1. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Kısıtlanması	70
2.1.2. Arz Yönlü Politikaların ve Gelir Dağılımının Eleştirisi	72
2.1.3. IMF Programlarının Tamamlanamaması Sorunu	73
2.1.4. Makroekonomik Performansın Yapısal Koşullara Bağlı Olması Anlayışı	74
2.1.5. Yoksul Ülkelerdeki Yapısal Dengesizlik ve Sorunların Çözülmesi	76
2.2. Geçiş Gerektiren Bölgesel Hareketler ve Ülkeler	78
2.2.1. 1980'lerde Artan Borç Bunalımı Yönetimi	78
2.2.2. Latin Amerika Ülkeleri; 1994 Tekila Krizi ve Kriz Yönetimi	79
2.2.3. Geçiş Ekonomilerinde Piyasa Ekonomisine Verilen Destek ve 1998 Rusya Bunalımı	82
2.2.4. 1997 Güneydoğu Asya Krizi ve Kriz Yönetimi	90
2.2.5. 1998 Brezilya Bunalımı ve Bunalım Yönetimi	96
3. UZUN DÖNEM ARZ YÖNLÜ PROGRAMLAR	98
3.1. Yapısal Uyum Programları	98
3.1.1. İç Piyasalarda Rekabetin Sağlanması	101
3.1.2. Kur ve Ticaret Sistemi Reformu	102
3.1.3. Finansal Sektör Reformu	103
3.1.4. Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılanması	106
3.1.5. Kamu İşletmeleri Reformu	108
3.1.6. Kamu Personeli Reformu	109
3.1.7. Mülkiyet Hakları Reformu	111
3.2. Yapısal Uyum Programları Çerçevesinde Sağlanan Kredi Tanımları	112
3.2.1. Yapısal Uyum Kolaylığı ve Genişletilmiş Yapısal Uyum Kolaylığı (SAF-ESAF)	112
3.2.2. Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Kolaylığı (PRGF)	113

4.	SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜMEYİ DESTEKLEYEN IMF PROGRAMLARININ ETKİNLİĞİ	115
4.1.	Ülkelerin IMF Programları Sonrası Ekonomik Büyüme Performansları	115
4.1.1.	Geçiş Ekonomileri	115
4.1.2.	Güneydoğu Asya Ülkeleri	118
4.1.3.	Latin Amerika Ülkeleri	122
4.2.	Başarılı Yapısal Reform Uygulamaları ve Ülke Örnekleri	126
4.2.1.	Şili: Yapısal Reformların Gerçekleştirilmesi, Özel Emeklilik Fonları	126
4.2.2.	Polonya: Piyasa Ekonomisine Geçiş, Özelleştirmelerin Hızlanması.....	130
4.2.3.	İsrail: Bütçe Açıklarının Daraltılması ve Enflasyon Hedeflemesi	136
4.2.4.	Bulgaristan: Para Kurulu Deneyimi	141

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI IMF- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE UYGULANAN PROGRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.	1980-1997 DÖNEMİNDE UYGULAMAYA KONULAN IMF DESTEKLİ POLİTİKALAR	144
1.1.	24 Ocak 1980 Kararları	145
1.1.1.	24 Ocak 1980 Kararları Öncesinde Ekonomik Durum	145
1.1.2.	Programın Amacı Kapsamı ve Uygulama Sonuçları	145
1.2.	5 Nisan 1994 Kararları ve Uygulamaları	148
1.2.1.	Programın Amaç ve Kapsamı	149
1.2.2.	Programın Uygulama Sonuçları ve Genel Değerlendirmesi	150
2.	SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME DOĞRULTUSUNDA YAPISAL UYUM PROGRAMLARINA GEÇİŞ VE ENFLASYONLA MÜCADELE PROGRAMI	151
2.1.	Programın Amaçları	151
2.2.	Programın Araçları	152
2.2.1.	Maliye Politikası	152
2.2.2.	Yapısal Reformların Hayata Geçirilmesi	153
2.2.3.	Para ve Gelirler Politikası Uygulamaları	154
2.3.	Programın Sonuçları	155

3.	GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI	156
3.1.	Güçlü Ekonomiye Geçiş programını Gerektiren Unsurlar ve Programın Amaçları	156
3.1.1.	Sürdürülemez İç Borç Olgusu	158
3.1.2.	Mali Sistemdeki Sorunlar	159
3.2.	Programın yapısı ve Araçları	160
3.2.1.	Yapısal Reformlar ve Yasal Düzenlemeler	161
3.2.2.	Makroekonomik Politika ve Hedefler	165
3.2.2.1.	Maliye Politikası	166
3.2.2.2.	Gelirler Politikası	168
3.3.	Programın İlk Sonuçlarının Değerlendirilmesi	168
4.	IMF PROGRAMLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ	173
4.1.	IMF Desteki Yapısal Reformların Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkinliğinin Test Edilmesi	173
4.1.1.	Model	173
4.1.2.	Veri ve Yöntem	176
4.1.3.	Test Sonuçları	180
4.1.4.	Tahminlerin Güçlülüğü ve Yorumu	185
4.2.	Yapısal Dönüşüm Programlarının Başarısını Engelleyecek Etmenler	186
	SONUÇ	188
	KAYNAKÇA	191

TABLolar LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (milyon dolar)	47
Tablo 2. Güneydoğu Asya Ülkelerinde Kriz Öncesi Yapısal Dönüşüm Göstergeleri.....	91
Tablo 3. Geçiş Ekonomilerinin Son Yirmi Yıldaki Büyüme Oranları	117
Tablo 4. Güneydoğu Asya Ülkelerindeki Son Yirmi Yıllık Büyüme Oranları	122
Tablo 5. Latin Amerika Ülkelerindeki Son Yirmi Yıllık Büyüme Oranları	125
Tablo 6. Polonya Ekonomisine Ait 1989-1994 Dönemindeki Bazı Ekonomik Veriler	133
Tablo 7. Polonya Ekonomisinin 1989-1994 Dönemine Ait Ekonomik Veriler.....	133
Tablo 8. Birim Kök Testi Sonuçları	174
Tablo 9. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	175
Tablo 10. VAR Modeli Tahmin Sonuçları	180
Tablo 11. ARCH LM Testi Sonuçları	184

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Gayrisafi Milli Hasıla Değişim Oranı; (dy).....	177
Şekil 2. Yatırım Artış Oranı; (di)	177
Şekil 3. İşgücü Verimliliği Değişim Oranı; (dp)	178
Şekil 4. Bütçe Açığı Değişim Oranı; (dd)	178
Şekil 5. İç Borç Stoğu Değişim Oranı; (dlb)	178
Yabancı Sermaye Girişi Değişim Oranı; (dfi)	179

GİRİŞ

Sürdürülebilir ekonomik büyüme, gelişmekte olan ülkeler tarafından (G.O.Ü) üzerinde en çok durulan, gerçekleştirilmesi, ülkeler için ekonomik istikrarın sağlanması anlamına geldiğinden önemini hep koruyan ve bundan sonra da koruyacak olan bir kavramdır.

Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla gelişmekte olan ülkeler çeşitli istikrar politikaları izlemek durumunda kalmışlardır. Bu doğrultuda özellikle makroekonomik istikrarsızlık içine düşen ülkeler, IMF destekli istikrar politikalarının seçiminde ve uygulanmasında geniş bir hareket alanına sahip olamamışlardır. IMF destekli programlarda ülkeler kendileri için belirlenen politikaları uygulamak zorunda olmuşlardır. Bu nedenle ülkelerin çeşitli zorluklara katlanarak uygulamaya çalıştıkları IMF destekli “yapısal uyum programları”nın sürdürülebilir ekonomik büyüme bağlamında söz konusu ülkelerde ve Türkiye’deki uygulama sonuçlarını araştırmanın önemi yadsınamaz.

IMF’nin Bretton-Woods döneminde önerdiği ekonomik programlar ve öne sürdüğü koşullar, ülkelerin dış dengelerindeki sorunların cari işlemlerde kaynaklandığı görüşüne dayanmaktadır. Bu nedenle Fon’un desteklediği programlar, genellikle toplam harcamaları azaltmak için daraltıcı para ve maliye politikalarını ve harcamaları ithal mallardan yerli mallara çevirecek ve ihracatı artıracak şekilde bir devalüasyonu içermektedir. Ancak 1980’li yıllardan itibaren IMF’de, yüksek kamu açıkları, yüksek dış açıklar ve yüksek enflasyonla karşılaşan ve kredi için başvuran ülkelerin ekonomik sorunlarının, devresel dalgalanmaların ya da dünya ekonomisindeki konjonktürün değil; derin yapısal çarpıklıkların bir sonucu olduğu görüşü güç kazanmıştır. Bu tespit IMF’nin kredi koşullarına da yansımaya başlamıştır.

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda, IMF eski başkanı Michel Camdessus, 11 Temmuz 1990 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi’nin Cenova toplantısında yapmış olduğu konuşmada, Fonun temel amacının ekonomik büyüme olduğunu, IMF programlarının ve bu programlarda öne sürülen koşulların ekonomik büyüme amacına yönelik olduğunu söylemiştir. Bu görüşe paralel olarak IMF programları, sadece iç talep yönetimini değil, üretimi zaman içerisinde artırmayı amaçlayan, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışan ve “yapısal uyum programları” olarak adlandırılan arz yönlü reformları da kapsamaya başlamıştır.

Söz konusu gelişme doğrultusunda; bu çalışmada, diğer gelişmekte olan ülkelerle birlikte özellikle Türkiye’de sürdürülebilir büyümeye endeksli yapısal reform uygulamaları ve

sonuçlarının belirlenmesi hedeflenmiş ve bu bağlamda Türkiye için henüz belirsizliğini koruyan uygulama sonuçlarının aydınlatılması amacıyla ekonometrik analiz çalışması yapılmıştır.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde önce “sürdürülebilir ekonomik büyüme” kavramı açıklanarak kavramın bileşenlerinin ve gereklerinin neler olduğun üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; IMF'nin 1980'lerde başlayıp 1990'lı yıllarda artarak devam eden sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaya yönelik “yapısal uyum programları”nın yapısı ve etkinliği üzerinde durulmuştur. IMF programlarının ne yönde değiştiğinin görülebilmesi amacıyla başlangıçta uygulanan kısa dönem talep yönlü politikalara kısaca değinilmiştir. Yine bu bölümde sürdürülebilir ekonomik büyümeye temel oluşturacak uzun dönem arz yönlü yapısal uyum programlarına geçişi gerektiren sebepler üzerinde durulmuş ayrıca programların hangi uygulamalardan oluştuğundan söz edilerek çeşitli ülke gruplarındaki uygulama örnekleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; IMF-Türkiye ilişkileri çerçevesinde ilk yapısal uyum ya da uzun dönem arz yönlü program uygulamaları olan ve “24 Ocak Kararları” olarak da bilinen dönemden itibaren tarihsel sürece kısaca değinilmiştir. Daha sonra yapısal uyum programlarına geçişin daha yoğun olarak hissedildiği ve özellikle Aralık 1999'dan sonra sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla uygulamaya konan “Enflasyonu Düşürme Programı” ile benzer amaçlarla gündeme gelen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ele alınmıştır.

Çalışmanın ekonometrik analiz kapsamında ise söz konusu IMF destekli yapısal reform uygulamalarının 1980-2002 sürecinde Türkiye'de Sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan uzun dönem analiz çalışmasında kısaca ADF testi olarak da bilinen Dickey-Fuller test yöntemi kullanılmış ve değişkenler birinci bölümde belirtilen makroekonomik istikrarı oluşturan bileşenlerle ilişkilendirilerek belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME VE BİLEŞENLERİ

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

Gelişmekte olan ülkelerin son yıllardaki ortak ekonomik sorunu Türkiye’de de olduğu gibi sıklıkla yaşanan finansal krizlerdir. Bu krizlerin pek çok sebebi olabilir. Bunların başlıcaları; özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin oynaklığı ve bunun henüz derinliği oluşmamış sermaye piyasalarında yol açtığı derin sarsıntılar, dış ve iç borçlarda sürekli artışlar ve bunların ödeme güçlükleri, düşürülemeyen yüksek enflasyon kamu gelir ve harcamalarındaki dengesizlik ve tüm bunların bir araya gelmesiyle oluşan ekonomik istikrarsızlıktır.

Yukarıda sözü edilen dengesizliklerin giderilmesinin ilk koşulu söz konusu ülkelerde piyasa ekonomisinin işlevsel kılınması, ikinci koşul ise ekonomik büyümeyi sağlayacak dengelerin kurulmasıdır. Özellikle kaynak dağılımının etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi amacıyla kontrol altında tutulması gereken enflasyon oranlarının yıllık bazda hedeflenmesi ve hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesi, istikrarın sağlanabilmesi açısından önde gelen bir gerekliliktir.

Fiyat istikrarı ile birlikte, makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik diğer bileşenler ise; kamu dengesi, uygun döviz kuru ve faiz politikaları, dış denge, toplam faktör verimliliğinin ve sermaye birikiminin artırılması olarak sayılabilir. Bahsedilen tüm bu bileşenler sürdürülebilir ekonomik büyüme sürecini oluşturabilecek ve geliştirmekte olan ülkelerin pek çoğunda üzerinde önemle durulmakta olan önemli temel denge unsurlarıdır. Özellikle planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan “geçiş ekonomileri” ile yükselen piyasalar olarak adlandırılan Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ekonomilerinde bahsedilen istikrar unsurlarından bazıları uygulamaya geçirilmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır.

Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesinde üzerinde önemle durulması gerekmektedir birlikte, çoğu zaman maddi altyapının öne çıkması nedeniyle ihmal edilen “beşeri sermaye” artırımını özellikle günümüzde giderek ön plana çıkarmaktadır. Maddi kurumsal ve beşeri altyapı alanlarındaki kapasitelerin kantitatif ve kalitatif açıdan

birbiriyle uyumlu bir biçimde kurulması ve etkinleştirilmesi, piyasa ekonomisine dayalı büyüme stratejisinin temel kuralı olarak görülmektedir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜMENİN BİLEŞENLERİ

2.1. Piyasa Ekonomisinin Varlığı ve Sürdürülebilirliği

Bilindiği gibi piyasa sistemi, temel olarak kısaca, kaynak dağılımının piyasalar tarafından gerçekleştirildiği bir ekonomik sistemi tanımlamaktadır. Bu sistemde bireyler, kendi faydalarını artırmak isteyeceklerdir. Bu bakımdan bireylerin sahip oldukları, üretim faktörlerini üreticilere arz ederek elde ettikleri gelirlerle bu üreticiler tarafından üretilen ürünleri talep ederek fayda sağlamaya çalışırken, üreticiler de üretim faktörlerini kullanarak ürettikleri malları tüketicilere satarak karlarını artırmaya çalışırlar. Bir başka deyişle formel biçimde, “alıcılar ile satıcıların karşılaştıkları ortamlar” olarak tanımlanan, birbiriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisindeki piyasaların oluşturduğu bu sistem, esas olarak, alıcılar ile satıcılar arasındaki değişim ilişkileri ile karakterize edilir.

Değişim ilişkileri doğal olarak, birbirlerine sunulacak bir şeyleri olan en az iki değişim tarafı ve bu tarafların isteklerinin karşılıklı olarak birbirleriyle uyum içerisinde olmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda değişim konusu üzerinde mülkiyet haklarının bulunması piyasa ekonomisinin var olmasındaki en önemli ön koşuldur. Özel mülkiyet hakkı, mal ve hizmetlerin sahipliği, bunların mülkiyetinin başka kişilere değişim ilişkisi ya da miras yoluyla aktarılma hakkını da içermektedir. Bu yüzden özel mülkiyetin ayrılmaz bir parçası, kişilerin değişime konu edilen mal ya da hizmetler üzerindeki mülkiyetinin taraflarca karşılıklı olarak tanınmasını garanti altına alan sözleşme özgürlüğüdür. İster formel bir biçimde yazılı olarak, isterse de sözlü olarak yapılsın, sözleşmeler, değişim ilişkisinin aslında mal ya da hizmetlerin sahipliğinin ya da mülkiyetinin el değiştirme biçim ve yollarını belirlemektedir. Bu bakımdan, piyasada gerçekleşen her değişim ilişkisi aslında, açık ya da zımni bir sözleşme ilişkisidir. Yine de özel mülkiyet ve sözleşme ilişkisinin bulunması, tek başına bireylerin değişim ilişkisine girmeleri için yeterli değildir. Piyasa kavramı, sözü edilen değişim ilişkisinin her iki tarafın da çıkarına olması ve bireylerin karşılıklı olarak bu eylemden fayda sağlayabileceklerine inanmaları ve giderek, kişilerin ekonomik etkinliklerini, en fazla kazanç sağlayacakları alanlarda gerçekleştirmelerini, yani “girişim özgürlüğü”nü de

içermektedir. Dolayısıyla, piyasa mekanizmasının iki temel niteliği, “girişim özgürlüğü” ve “sözleşme serbestliği” dir. Ancak söz edilen her iki unsurun da özel mülkiyet söz konusu olmadan gerçekleştirilemeyeceği açıktır.

Yukarıda değinilenler doğrultusunda piyasa ekonomisi düzeninin temel ilkeleri olarak i) Özel mülkiyet hakkı ii) Sözleşme yapma serbestisi iii) Girişim ve çalışma serbestisi iv) Rekabetçi piyasa mekanizması sayılabilir.¹ Sözü edilen ilkeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlıklı bir piyasa ekonomisi konseptinin oluşturulup uygulanabilmesi için yaratılması gereken koşullardır.

Egemen ekonomik yapısı karma ekonomiden, piyasa ekonomisi olan bir düzene “dönüşüm” çabaları gösteren toplumlar açısından, uygulanabilir bir piyasa yapısı ve bu doğrultuda yukarıda sözü edilen ilkelerin yaratılması için gereken koşullar; ilk ikisi kurumsal ve yapısal alanları kapsayan, diğerleri ise daha çok iktisadi aktörlerin varlığını ve onların davranış biçimlerini vurgulayan dört ana grupta toplanabilir.

2.1.1. Hukuksal-Kurumsal Düzen ve Etkin Kamu Yönetimi

Piyasa ekonomisi ile ilgili tartışmalarda piyasa ekonomisi konseptinin, adeta devletsiz bir ekonomi yargısından kaynaklandığı biçiminde yersiz bir görüş öne sürülmektedir. Bu görüşün aksine, klasik liberal iktisatçıların devlete iktisadi yaşamda çok önemli düzen ve yönetim görevleri verdikleri bilinmektedir.² Klasikler; savunma hukuk ve kamu düzeninin korunması, ulaştırma, sağlık ve özellikle eğitim alanında gerekli alt yapının kurulması, etkin ve dürüst devlet yönetimi ile kamusal sosyal yardım kurumlarını geliştirmekte olan ekonomilerde zorunlu devlet etkinliklerinden saymışlardır. Bu düşüncede gelişmeyi destekleyen bir hukuk düzeninin oluşturulmasına yüksek bir öncelik verildiği söylenebilir.

Her şeyden önce bireysel hak ve özgürlüklerin tanımlanması bakımından, sistemin çerçevesini belirleyen yasal sistemin “hukukun egemenliği” ilkesine dayanmak zorunda olacağı açıktır. İnsanların doğuştan gelen ve insan olmaktan kaynaklanan hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik böyle bir sistem, yasaların belirli kişi ve grupları ayırmadan, onlara olumlu-olumsuz özel işlem yapmadan, genel nitelikte olmasını, bütün bireylerin yasalar önünde eşit olmalarını, yasanın hükümetlerin kendilerini de

¹ Ergül Han, “Piyasa Ekonomisi I”, **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, (Mayıs, 2002), s. 35-54

² **Aynı.**, s. 38

bağlamaları gerektirmektedir.³ Söz konusu bu koşullar, sistemin temel taşı olan, kendi çıkarlarını gözeten, kendisi için doğru olanın ne olduğunu bilmek için dışarıdan bir otoriteye gerek duymadan, kendi eylemlerinin sonuçlarına katlanabilme yeteneğine sahip “özgür” bireyin haklarını güvence altına almanın yanında bütün insanların sahip olduğu hakların evrensel nitelikte olmasının da garantisidir.

Özel mülkiyeti koruyan yasaların ve uygulamanın, piyasa ekonomisinde bireysel iktisadi davranışlar için temel bir önemi vardır. Yasalar bireyler için iktisadi çaba ile elde edilen gelirin şu ya da bu biçimde kullanımını güvence altına alır. Böylece bireysel iktisadi etkinlikler özendirilmiş olmakta ve özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından yaşamsal önemi olan sermaye birikiminin giderek artırılması mülkiyet güvencesine ve servetin korunmasına bağlı olarak gerçekleştirilebilmektedir.

Buna göre, amaca uygun hukuksal kural ve kurumlarla iktisadi etkinliklerin kolaylaştırılması, devlete düşen sosyo-teknik bir görev olarak düşünülebilir. Ancak özellikle dönüşüm sürecindeki gelişmekte olan ülkelerde kamu ve özel hukukun hızla değişen sosyal ve ekonomik koşullara uyum sağlaması gereği bu görevi daha da zorlaştırmaktadır. Hukuk kuralları ve kurumlarında yapılması gereken değişiklikler doğrudan ya da dolaylı ekonomik değişmelerin aracı ve aynı zamanda sonucudur. Bu doğrultuda özellikle anayasa hükümlerinin, medeni, borçlar, ticaret ve kıymetli evrak hukuku kurallarının sınai girişim ve hizmet işletmelerinin kurulmasını, yatırım faaliyetlerini, kredi sağlamayı, tedarik ve satış faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir doğrultuda olması gerekmektedir. Hukuksal düzen, küçük sanayiden modern büyük girişimlere kadar tüm alanlardaki iktisadi faaliyetlere elverişli bir çerçeve içerisinde bulunabilmelidir. Bu kapsamda özellikle çalışma yaşamına ve tüketici haklarına ilişkin mevzuatın, rekabet hukukunun, standart ve kalite alanındaki düzenleyici kural ve kurumların piyasa ekonomisinin etkin bir biçimde işlemesine yardımcı olması beklenilmekte ve hukuk düzenine, özel yatırımların korunmasına ve genel olarak kalkınmayı destekleyen bir ekonomi hukukuna toplumun genel bir güven duygusu taşınmasının sağlanması da önemli bir koşul olarak görülmektedir.

Etkin bir kamu yönetiminin sağlanması sistemin bir düzen içerisinde görünmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetimleri, bir yandan geleneksel yönetim işlevini diğer yandan da özel girişimin yaygınlaşması için

³ Atilla Yayla, **Liberalizm**, (Ankara, Turhan kitabevi, 1992, s. 19)

gerekli koşulların yaratılmasında üzerine düşenleri yerine getirmek konusunda oldukça büyük güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle gelişmenin planlanmasında vazgeçilmezler arasında yer alan altyapı hizmetlerinde, vergi sistemi ve vergi toplama düzeninde, bütçe ve program alanında ve finansal sistemde yönetimin etkinsizliği açık bir şekilde kendini duyurmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminin kalitesini olumsuz etkileyen faktör ve koşullar genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Devlet memurlarının devlete ve topluma olan sadakat duygularının yeterince güçlü olmaması. Söz konusu bilincin yetersizliği, halka karşı duyulması gereken sorumluluğun eksik olması, yanlış davranış ve yetkinin kötüye kullanılması anlamına gelmektedir.
- Memur maaşlarının düşük olması
- Kamu görevlilerinin terfilerinde performans ve yeteneğin esas alınmaması
- Yönetim faaliyetlerinin uyumsuzluğu ve dolayısıyla tutarsızlığı.
- Yönetim eyleminin hukuka ve yasalara uygunluğunun çoğu zaman tartışma götürmesi, merkezi kontrollerin etkinsizliği ve idare hukukunun yetersizliği nedeniyle, takdire bağlı kararlara geniş bir oyun alanı bırakılması
- Aşırı merkeziyetçilik, yerel konulardaki karar yetkisinin yeterince göçerilmemesi, yetki ve sorumlulukların açık bir biçimde dağıtılmaması
- İyi eğitilmiş ve yetişmiş kadroların ve gerekli eğitim olanaklarının eksikliği, uzmanlığın desteklenmemesi ve yönetim kademelerinin irrasyonel ve aşırı bir biçimde istihdam edilmesi
- Gerek aşırı merkeziyetçilik ve devlet müdahalesi gerekse etkin olmayan kontrol mekanizmaları sonucunda, hemen tüm kamusal alanlarda neredeyse olağan karşılanan yolsuzluklar.

Yukarıda sıralanan sorunlar farklı ölçülerde de olsa hemen her gelişmekte olan ülkede görülmekte olan sorunlardır. Bu saptamalar, bir bakıma gelişmekte olan ülkelerde bu yönleriyle kamu yönetiminde yapılması gereken dönüşümsel iyileştirmelerin neler olduğunun da ipuçlarını vermektedir.

Kamu yönetiminin etkinliği konusunda, “toplumsal disiplin” kavramı üzerinde durmakta fayda vardır. Sözü edilen kavram esas olarak birey ve yetkililerin kendilerine düşen yükümlülük ve sorumlulukları üstlenmesi, yasaları titiz bir biçimde uygulaması

ve onlara uyması ile kamu yönetiminin koyduğu önlemlere uyma konusunda toplumun genel istekliliğiyle ilgilidir.

Burada kural koyucunun esas işlevi piyasanın işleyişine müdahale etmek değil, bu sistemin içerisinde işleyeceği sınırların çizilmesi ile rekabetin garanti altına alınmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi, piyasa mekanizmasının işleyebilmesi için öncelikle mülkiyet haklarının ve bu hakların sınırlarının neler olacağının tanımlanması gereklidir. Bu bakımdan hem bireysel özgürlük ile mülkiyet hakkını tanımlayacak ve koruyacak olan, hem de rekabetin sağlanması için gerekli olan parasal sistem, piyasalar, bilgi kanalları gibi kurumların oluşmasını garanti altına alacak, dikkatle düşünülmüş bir yasal yapıya gerek duyulmaktadır.⁴ Her şeyden önce, bireysel hak ve özgürlüklerin tanımlanması bakımından, bu sistemin çerçevesini belirleyen yasal sistemin, “hukukun egemenliği” ilkesine dayanmak zorunda olacağı açıktır. İnsanların doğuştan gelen, insan olmaktan kaynaklanan hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik böyle bir sistem, yasaların belirli kişi ya da grupları ayırmadan, onlara olumlu-olumsuz özel muamele yapmadan, genel nitelikte olmasını, bütün bireylerin yasa önünde eşit olmalarını, yasanın hükümetlerin kendilerini de bağlamasını gerektirmektedir.

Ancak hiçbir hukuk sistemi tek başına, olası her durumda geçerli olacak, birbirinden çok farklı durumları dikkate alabilecek sözleşmeler için genel esaslar belirleyemez. Bu tür sözleşmelerin düzenlenmesi ve uyulup uyulmadığının izlenebilmesi için katlanılması gereken işlem maliyetleri, bu sözleşmelerin düzenlenmesi sonucu ortaya çıkabilecek olan faydaları aşılırsa, bunların düzenlenmesi için bir neden yoktur. Bu noktada tüm değişim ilişkileri birer sözleşme ilişkisidir ve bu değişimin formel olarak şekillendirilmesi ve sözleşmelere uyulmaması halinde yapılması gerekenlerin belirlenebilmesi için katlanılması gereken işlem maliyetleri dikkate alınır, bu ilişkiye girmek için de bir neden kalmamaktadır. Bu durumda denetimin de formel olarak yapılması olanaksız hale gelecektir ki bu da aslında, sözleşmelerin düzenlenme ve uygulanmasında gerekli olan iyi niyetin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁵

Bu doğrultuda piyasa ekonomisinin en vazgeçilmez unsurunun “karşılıklı güven” olduğu söylenebilir, bu iyi niyet kavramı ise, kuşkusuz hukuk sisteminin “doğal hukuk” yani insan doğasından kaynaklanan özelliğini göstermekte ve sistemin tümüyle; iyi niyetli, sözüne sadık, hatta “ahlaklı” bireyleri gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Yalnız

⁴ Özel., a.g.e., s. 76

⁵ D. McCloskey, “Bourgeois Virtue”, *American Scholar*, vol. 63, no. 2, (1992), ss. 177-191

burada geçerli olan ahlak anlayışının, cemaat tipi, cemaat değerlerini öne çıkaran bir ahlak anlayışı olmaktan çok, bireyi ve bireyin sorumluluğunu öne çıkaran, bütün insanları eşit kabul eden, ekonomik dışı egemenlik biçimlerine boyun eğmeyen bir ahlak anlayışı olduğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir.⁶ Bahsedilen “bireysel ahlak” anlayışının yanısıra, bütün bir sistemin işleyişi için de gerekli olan özgürlük, eşitlik ve insan hakları gibi idealler de sistemin dayandığı değerler ve yine sistemin bütünü açısından “piyasa ahlakının” açıklanması için yadsınamaz bir önem taşımaktadır.

2.1.2. Ulusal Girişimci Varlığı

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için, temelde ekonomik kalkınma amacına yönelik piyasa ekonomisi sisteminin ikinci koşulu, bu modelin etkin bir biçimde işlemesini sağlayacak ekonomik aktörler, özellikle ulusal girişimci varlığı ile ilgilidir. Piyasa ekonomisi düzeninde ekonomik sürecin gelişimi, esas olarak özel ekonomik inisiyatif ve dinamizm yoluyla olmaktadır. Bu doğrultuda gelişmekte olan ülkelerde bu inisiyatifi gösterecek ve dinamizmi sağlayacak sayıda ve kapasitede “ulusal girişimci varlığı” modelin başarısı için temel bir koşul sayılmaktadır.

Piyasa ekonomisi düzeninde ekonomik sürecin gelişimi büyük ölçüde özel girişimcilerin zihniyet ve yeteneklerine bağlıdır. Özel girişimciler gösterdikleri çabalarla ekonominin gelişmeye yönelik dönüşümünü temelden etkileyebilmektedirler. Gelişmekte olan bir ekonomide girişimcilerin söz konusu sürece katkılarını sıralamak gerekirse;

- Geleneksel ekonomiden modern ekonomiye dönüşüm
- Doğal kaynakların bulunması ve değerlendirilmesi
- Sermaye birikiminin hızlandırılması
- İşgücü potansiyelinin etkin kılınması
- Yeniliklerin yaşama geçirilmesi
- Geleneksel dış ticaret yapısının değiştirilmesi
- Piyasaların genişletilmesi

bunların başlıcalarıdır.

⁶ Aynı., s. 179

Az gelişmiş ülkelerde girişimcilik potansiyeli ile bu faktörün kullanımı özellikle toplumsal değer sistemi temelinde açıklanır. Bu doğrultuda Max Weber'in "Din Sosyolojisi" yaklaşımından da yararlanmak mümkündür. Bu konuda ekonomik gelişmeyi, anne babanın değer sistemi ile çocukların bağımsız davranma ve artan iş bitirme becerilerinin gelişmesi ilişkisine dayandıran McClelland'ın teorisi özel bir yere sahiptir.⁷

Söz konusu yaklaşımlara göre, az gelişmiş ülkelerde bireyin, (geleneksel grup davranış normlarına bağlı kaldığı sürece) ekonomik uğraşı alanını ve mesleğini seçme konusunda kısıtlı olması karakteristik bir durumdur. Birey kararlarını kendi sosyal statüsüne göre verir; esas olarak önündeki seçenekleri dikkate almaz. Bu nedenle değişen ekonomik ve teknik koşullara esnek bir uyum gösterme eğilimi zorlaşır. Örneğin geleneksel sektörde başarılı ve toplumca kabul görülen bir iktisadi faaliyeti yürüten girişimcinin sanayiciliğe soyunması, gerçekten devrimci bir davranıştır. Ne var ki bu tipteki girişimciler, büyük ölçüde statükonun değişmesine olanak vermeyen cari toplumsal normlarla çelişkiye düşebilirler. Sosyal çevre, ekonomik ilişkilerin şeffaflaşması ve sağlamlaşması, rizikolara girme, uzmanlaşma gibi girişimci için tipik olan davranış biçimlerini değil, büyük ölçüde geleneksel üretim yöntemlerine, spekülatif kazançlara sıkı sıkıya bağlı kalmayı ödüllendirir.

Sosyal çevrenin başarı rekabeti anlamında da etkin bir rolü vardır. Rekabet için, başka bir deyişle piyasa sisteminin işleyebilmesi için, özellikle girişimcilerin attığı adımların sonucundan kendilerinin sorumlu olması üzerinde durulması gereken bir olgudur. Piyasa ekonomisinin mantığı, rizikolara katlanmayı gerektirmektedir. Bu anlamda bir girişimci tipi ve rekabet anlayışı, Batı sistemi içerisinde görülmekte ve bir norm bir değer, bir kültürel öge olarak öne çıkmaktadır. Bu kültürel değerlerin oluşmadığı toplumlarda ise, daha çok sosyal bağımlılık ve ilişki toplumu özelliği öne çıkmaktadır. Toplumsal değer sisteminin girişimcilik faktörünün arz ve kullanımını çoğu kez etkilediği kesin olsa da, buradan hareketle az gelişmiş ülkelerde daha fazla sayıda başarılı işadınının modern sektöre geçmediği yeterince açıklanamaz. Dolayısıyla buna ek olarak, mevcut ekonomik kaynakların, olanakların, kurumların ve devletin izlediği ekonomi politikasının da dikkate alınması yerinde olacaktır.

⁷ Milton Friedman, "Market Mechanism and Central Economic Planning" **Hoover Institution Press**, (March 1987), s. 18-36

Piyasa ekonomi sisteminin uygulanabilirliği açısından temel bir koşul olarak gösterilen girişimci faktörünün az gelişmiş ülkelerde bu modelin uygulanmasını olanaksız kılacak boyutta bulunmadığı yönündeki görüşlere katılmak çoğu zaman mümkün değildir. En azından, iş adamı, tüccar, büyük çiftçi ve esnaf kesiminde büyük bir girişimcilik potansiyelinin bulunduğu kesindir. Ne var ki, özellikle sanayileşmenin başlarında cılız da olsa bir girişimci faaliyeti söz konusu olmakla birlikte, bu faktörün büyüme sürecinin ilerleyen aşamaları açısından kıt bir faktör olduğu açıktır. Girişimci beceri ve çabasının gerek nicelik ve gerekse nitelik yönünden kısıtlı arzı, ulusal ekonomilerin gelişme olanaklarını önemli ölçüde sınırlar niteliktedir.

Sınai girişimciliğe geçiş eğilimi ve bu geçişin hızı, etkili sosyal değerler dışında, büyük ölçüde reel hukuksal-kurumsal çerçeve düzenine ve ekonomi politikasının kararlılığına ve güvenirliliğine bağlıdır. Bu konuda Adam Smith'in çok tanınmış ve yayılmış olan sözünde belirtilmiş olduğu üzere, “ Yasalara karşı koymadıkça her birey, kendi çıkarını kendi istediği biçimde izlemekte özgürdür.” Ancak piyasa ekonomisinin mülkiyet kurumu gibi, serbest girişim kurumu da sınırsız değildir.⁸ Serbest piyasa sistemini benimsemiş olan gelişmiş toplumlarda da kişinin girişim özgürlüğüne kısıtlamalar getirilmiştir. Burada da genel ölçü toplumun çıkarları, toplumun sağlığı, toplumun güvenliğidir. Bu sebeplerden ötürü, bazı alanlarda kişisel girişime izin verilmemekte, izin verildiği takdirde de yasal mekanizmalar tarafından denetim uygulanmaktadır. Söylenenlere örnek olarak gösterebileceğimiz, her çeşit silah sanayii, alkollü içki üretimi, bazı ilaçların yapım ve satımı konularında özel girişim özgürlüğü kurumu geniş kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Diğer yandan toplumların yaşantısında büyük önemi bulunan ve aynı zamanda tükenebilir niteliği bulunan stratejik yapıdaki madenler, yeraltı servetleri alanında özel girişim özgürlüğü kısıtlanabilmekte veya kaldırılabilir niteliktedir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta piyasa ekonomisinin uygulanmakta olduğu ortamın koşullarına göre bu nitelikteki kısıtlamaların geniş ya da dar tutulmasıdır.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından sanayileşmenin başlarında “yaparak öğrenme” nin yerine geçebilecek bir seçenek yok denecek kadar azdır. Bu doğrultuda az gelişmiş piyasa ekonomilerinde potansiyel girişimcilik yeteneklerini etkin hale getirecek, kıt bir üretim faktörü olan yenilikçi, yaratıcı ve rizikoları göze alabilen türde

⁸ Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler** (Beşinci basım, Ankara, İmge Yayıncılık,1999), s. 157

girişimciyi destekleyen kararlı bir ekonomi politikasına gerekliliği kaçınılmazdır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için, piyasa ekonomisi modelinin etkin bir biçimde işlemesi için temelde ekonomik sürecin bireysel inisiyatif ve dinamizm yoluyla uyarılması ve sürdürülmesiyle olanaklıdır. Ülke olarak bireyin ekonomik davranışlarını, bireysel refahını iyileştiren olanakları elde etmeye yöneltmesi, hem bireysel rasyonalite hem de liberal ekonomi kuramının temel tezi olarak kabul edilebilir. Bu noktadan hareketle hemen her toplumda, özellikle gelişme sürecinin görece olarak ileri aşamalarına ulaşmış toplumlarda ekonomik uyarılara yaygın ve yinelenen bir reaksiyonun olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.⁹

2.1.3. Rekabetçi Piyasalar

Piyasa ekonomisi düzeninin “varlık ve etkinliğinin” sağlanmasında yegane stratejik unsur “rekabettir”. Bu anlamda başka hiçbir faktör bu denli merkezi değildir. Denilebilir ki, piyasa sistemini var kılan ve piyasaları sisteme dönüştüren unsur piyasalar değil, rekabettir.¹⁰

Rekabet, birden çok kişi ya da birim arasında bir çekişme ve yarışmadır ve söz konusu yarış bir zaman süreci içerisinde ortaya çıkan dinamik bir olgudur. Yarış sürecinde taraflar sürekli olarak birbirlerini etkileyerek, başarıyı ve kazanımı elde etmeye çalışırlar. Bu nedenle rekabet olgusu içindeki bireyler, başarmaya güdülenmişlerdir. Başarmanın gereği olan çalışma ve çaba, rekabet sürecinin kaynağıdır. Bu doğrultuda ekonomik alandaki rekabet yarışı çoğu zaman “başarı yarışı” veya “başarı rekabeti” olarak adlandırılmaktadır.¹¹

Ekonomik alandaki rekabetin temel özelliği, tarafların başarıyı, haksız bir nedene dayandırmaları ya da kural dışı davranışlarıyla değil, çaba ve yetenek sayesinde elde etmeleridir. Bu anlamda rekabetin ekonomik açıdan yöneldiği alan, yeniklikler yoluyla etkinlik ve verimliliğin artırılmasıdır. Rekabet kavramının önemi, etkin bir ekonomik düzene ulaşabilmek için gerekli koşulları ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Etkin bir ekonomik düzende, girişimcilerin daha fazla müşteri kazanmak ve onları kendine bağlamak üzere sürekli olarak daha çekici bir arz yaratmaları gerekmektedir. Ancak yine rekabetin varlığı, girişimcileri maliyetlerini düşürmeye, yeni ve kaliteli ürünler

⁹ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. baskı, 1994), s. 29

¹⁰ K. Stockmann, **Sosyal Piyasa Ekonomisinde Rekabetin Fonksiyonları ve Korunması**, Çeviren: meneviş Ögüt (Sosyal Piyasa Ekonomisi Yayın Serisi, no:4, İzmir, 1992) s. 21

¹¹ Aynı, s.22

geliştirmeye yönelmektedir. Eğer, bu yarışma süreci herhangi bir nedenle engellenirse (örneğin; girişimcilerin fiyatlar konusunda anlaşmaya gitmeleri) sistemde daha düşük maliyet ve daha kaliteli mal üretme çabası ortadan kalkacak ve bu nedenle başarıya güdülenmiş birimler arasında “daha kaliteli mal ya da hizmeti, daha ucuza sunma yarışı” biçimindeki rekabet yarışı ortadan kalkacak ve piyasa sisteminden beklenen etkin sonuca ulaşamayacaktır.

Piyasa ekonomisinin işlerliği temelde, ürün ve üretim faktörlerinin herhangi bir engelle karşılaşmaksızın serbestçe dolaşımının ve değişiminin sağlandığı bir düzene, yani rekabet etkinliğinin optimal bir biçimde gerçekleştirilmesine bağlıdır.¹² Rekabet düzenine damgasını vuran piyasa tipi “atomize-tam rekabet” piyasa modelidir. Bu noktada özellikle rekabetin niteliği açısından, kuramsal bir model olarak kabul edilen tam rekabet kavramından neyin anlaşılması gerektiğini açıklamamız gerekmektedir. Söz konusu rekabet modeli, hiçbirinin fiyat üzerinde etkili olamayacağı kadar çok sayıda küçük arz ve talepçinin aralarındaki rekabet modelidir. Buna ek olarak, piyasanın tam şeffaflığı ve malların homojenliği de esas alınan unsurlardır. Bu doğrultuda modern ekonomi düzeninin temel belirleyicisi, tam rekabettir.

Buna karşın tam rekabet kavramı, rekabeti önleme ve engelleme konularında girişimciler arası anlaşma serbestisini de içerdiği ileri sürülen “laissez-faire, laissez-passer” demek değildir. Öte yandan tam rekabet, tekel savaşımından da bütünüyle farklıdır. Tekellerin ya da oligopolistlerin savaşımında, genellikle ambargo ve blokaj gibi önleyici ve engelleyici yöntemler kullanır. Oysa tam rekabette, girişimlerin böyle bir stratejisi olmadığı gibi, tam rekabet engelleyici ya da zarar verici değil tam tersine “verimli rekabettir”.

Kuramsal bir model olan atomize-tam rekabet modeline uygulamada pek rastlanmaz. Bu nedenle atomize tam rekabet yerine, genellikle ona çok yakın olan “etkin rekabet” kavramı kullanılmaktadır. Etkin rekabetin belirleyici iki unsurundan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi; piyasa katılımcılarının normal piyasa koşullarını dikkate almadan karar verebilecek güçte olmadıkları, ikincisi; katılımcıların tümünün piyasayı etkin bir biçimde yönlendirebilecek kadar zayıf olmamalarıdır. Burada tüketici talebini, marjinal maliyette oluşmuş fiyatlardan karşılayabilmekte ve malların kalitesine güvenebilmektedir. Ayrıca üretim tekniğinde meydana gelen yenilikler gerek kalite ve

¹² Han, a.g.e., s.40

gerekse fiyatlar aracılığı ile tüketiciye yansımaktadır. Böyle bir piyasada, piyasa koşullarından bağımsız karar alabilme dolayısıyla piyasada etkin rekabeti tehlikeye düşürebilecek bir güç oluşumuna izin verilmemektedir.

Rekabetin piyasa ekonomisi felsefesi açısından taşıdığı kuramsal önemi, son on yıllarda teknoloji ve iletişim alanında ve bireycilik bilincinde meydana gelen değişmelerle yeniden gündeme oturmuştur. Son yıllarda, belli ölçüde rekabet sürecinin de doğurduğu etkileşim sonucunda, özellikle teknolojide meydana gelen devrim niteliğindeki değişimler çağımızın bireyini ve toplumlarını derinden sarsmıştır. Söz konusu gelişmelerin bilgilenme alanındaki uygulamaları insanın bilgi ve iletişim olanaklarına yepyeni boyutlar getirmiştir. Bu yolla bireyin dünyayı ve kendisini farklı bir biçimde algılamasına yol açmıştır. Bireyin gözünde dünyanın ve toplumun görece küçülmesi, kendisinin görece olarak büyümesine ve önem kazanmasına yol açmıştır. Bu da bireyin kendi geleceğini belirleme hakkının kendine ait olması gerektiği bilincini geliştirmiştir. Bu bilinçsel kazanım bireyin siyasal olduğu kadar ekonomik davranışlarını da belli ölçüde değiştirmesine neden olmuştur. Ekonomik davranışlarda meydana gelen değişikliklere yakından baktığımızda, çağımız bireyinin kendi tercihlerinde özgür ve bağımsız olmayı istediğini ve buna uygun çeşitlilikte üretimde bulunan girişimleri seçtiğini görmekteyiz. Çağımızın bireyi, talebini kütleli üretim yapan girişimlerin standart üretimi yerine, ürün çeşitliliğine giden ve kendisine daha geniş seçim olanakları sunan girişimlerin ürünlerine yönelmektedir.¹³ Yeni talep yapısı, yeni teknolojik buluşların da katkısıyla her türlü talep değişikliğini gecikmeden karşılayan daha esnek ve dinamik bir üretim tekniğinin gelişmesine yol açmıştır. Bu gelişme de temelde daha küçük ölçekli girişimlerin daha başarılı olduğu bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Söz konusu bu ortam doğrultusunda eğer piyasalarda optimum ölçek görece olarak küçülüyorsa, o piyasalarda daha fazla sayıda girişime yer açılıyor demektir, bunun da rekabetin yoğunlaşması anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

Piyasa ekonomisinin de rekabet olgusunun sistemin olmazsa olmaz şartlarından biri olduğu daha önce de vurgulanmıştı, bu doğrultuda rekabet olgusunun varlığı sistemin oluşmasında birtakım işlevler üstlenmektedir. Bu işlevlerden birincisi; kaynak dağılımı işlevidir, ekonomide işlevsel bir rekabet, kaynakların optimal dağılımını ve dolayısıyla

¹³ M. Şeker, "Tüketicinin Korunması", **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, (Eylül-Ekim 1987), sayı. 88, s.11

optimal verimliliği sağlayan en etkin araçtır.¹⁴ Ekonomik kaynaklara sahip birimler, bunları en yüksek getiri sağlayacak biçimde kullanmak isteyeceklerinden, bunların en etkin olduğu alanlara kayması, ancak rekabet yoluyla gerçekleşir. Örneğin yatırım kararlarında hiçbir merkezi plan rekabetin bu işlevinin yerine geçemez. Rekabetçi piyasalarda oluşan fiyatlar gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse faktör piyasalarında kıt kaynakların en yüksek verimlilikte kullanımını, ekonominin hızlı bir biçimde gelişmesini ve en yüksek üretim ve refah düzeyine ulaşılmasını sağlamaktadır.

Rekabetin ikinci işlevi; teknik gelişmeleri uyarma işlevi olarak belirlenmektedir. Pazarlanabilir yeni bir ürüne dönüşecek bir yeniliğin girişimlere sağlayacağı kazançlar, yeniliklerin yaratılması için güçlü bir güdüdür. Girişimler rakiplerinin sıkı takibinden kurtulmak isteğiyle üretim ve pazarlama tekniklerini değiştirip geliştirmeye kendilerini zorunlu hissederler. Bu durum onlara, piyasada tüketicilerin tercih edeceği bir ürünün ilk ve tek üreticisi olarak, geçici tekel ayrıcalığından yararlanarak, bu süre içinde tekel karı elde etme fırsatını getirmektedir. Böyle bir fırsatın bulunması daha fazla kaynağı bu alana çekmektedir. Potansiyel rakip girişimciler kendilerine düşecek payı almak için ya yeni ürünü taklit ederek ya da lisans alma yoluyla piyasaya girmekte ve böylece belli bir süre sonra geçici tekel durumu ortadan kalkmaktadır. Söz konusu bu süreçler piyasalarda birbirini izleyerek ortaya çıkan süreçler olduğundan, rekabet; buluşlar-yenilikler-taklitler biçiminde oluşan teknolojik gelişme için güçlü bir uyarıcı konumundadır. Yukarıda bahsedilen koşullar çoğu zaman girişimci bireyin, - piyasa ekonomisi sisteminin vazgeçilmez koşullarından biri olan- rasyonel davranışı sonucu ortaya çıkan koşullardır. Kendi çıkarlarını maksimize ederek davranan birey rekabet koşulları altında kendisi için en iyi olanı isterken, diğer yandan toplumsal fayda için çalışmış olacak ve söz konusu rasyonel davranış teknolojinin tetikleme doğrultusunda piyasa işleyişini yönlendirebilecektir.¹⁵

Etkin rekabetin üçüncü işlevi; gelir dağılımı için bir ölçüt sağlamasıdır. Etkin rekabet, ekonomik başarının ödüllendirilmesine dayandığı için daha verimli olanlar daha çok kar ve dolayısıyla daha yüksek gelir sahibi olabilmektedirler. Ancak gelir dağılımı oluşumunun ve dağılımının yalnızca piyasa koşullarınca belirlenmesi, genellikle istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu sebeple gelişmiş ekonomilerde

¹⁴ A. Akıncı, "Rekabet Yasası: Daha Açık ve Demokratik Bir Usul", **Görüş**, TÜSİAD Yayını,(Mart 1994), s. 52

¹⁵ Steven. N. Cheung, "The Transaction Costs Paradigm", **Economic Inquiry**, (October 2002), s.17

dahi piyasanın sağladığı, bu birincil gelir dağılımı sosyal güvenlik ve sosyal politikalarla desteklenen gelirler politikası ile yeniden dağıtılmaktadır.

Rekabetin dördüncü işlevi; tüketici tercihlerini karşılama işlevidir. Mekanizmanın işleyişinde üretilen mal ve hizmetin cinsi, miktarı ve kalitesine ilişkin nihai kararları belirleyen unsur tüketicidir. Özellikle uzun dönemde, neyin ne kadar ve kimler için üretileceği, tüketicinin talebine bağlıdır. Piyasalarda oldukça çok çeşitli ürünlerin bulunmasının asıl nedeninin rekabet olduğunu söylemek mümkündür. Merkezden yönetilen ekonomilerde hangi malların ne kadar üretileceğine ilişkin nihai kararı merkezi yönetim vermektedir. Benzer bir durum fiyat ya da miktar rekabetini engelleyen tekel ve kartellerin var olduğu, rekabetin etkin olarak işlemediği piyasa ekonomilerinde de ortaya çıkmaktadır. Böyle durumlarda, daha önce de belirtildiği gibi, küçük ve orta boy girişimler önemli bir rolü ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ortam görece olarak daha küçük girişimlerin rekabetin işleyişi açısından daha başarılı olduğu bir gelişmedir.

Rekabetin bir diğer işlevi; ekonomik gücü kontrol işlevidir. Etkin rekabet, kontrol edilmeyen ekonomik gücün ortaya çıkmasını engellemektedir. Ancak burada söz konusu olan geçici süreli ve ortadan kalkması kaçınılmaz tekellerin aksine, sürekli olan güç yapıları ve kabul edilemez oluşumlardır. Yasa ile korunmaması ya da çok özel koşulların bulunmaması durumunda, ekonomik gücün daha yaratıcı ve dolayısıyla etkin rakiplerce er geç eritilmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda rekabetin ekonomik gücü kontrol işlevi, yaşamsal bir öneme sahiptir. Bunun en önemli sebebi ise ekonomik gücün kontrolünün belli bir aşamadan sonra, siyasal gücün kontrolü anlamına da gelmektedir. Piyasa mekanizmasının temel ilke olarak benimsenmesi, beraberinde devletin rolünün de belirlenmesini gerektirmektedir. Piyasa mekanizması ilkeleri doğrultusunda devletin rolü tamamlayıcı olarak belirlenmiştir; devletin asli işlevi, olabildiğince önceliği özel sektöre bırakması, ancak özel girişim ve piyasa mekanizmasının istenen sonuçları doğurmaması halinde müdahalede bulunmasıdır.¹⁶

Etkin rekabetin altıncı ve son işlevi ise, bireyin davranış özgürlüklerini sağlama işlevidir. Piyasa ekonomisinin dayandığı bu özgürlük kavrayışı, özgürlüğü herşeyden önce bireye ait bir kategori olarak görmektedir. İnsanın herhangi bir dış müdahaleye bağlı olmadan, bütünüyle kendi vicdanına, özgür iradesine dayanarak davranabilmesi,

¹⁶ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi, (1992), s.32

onun özgürlüğünün ve eylem gücünün de göstergesidir.¹⁷ Bu durum Descartes'in (1596-1650) ünlü "düşünüyorum öyleyse varım" önermesindeki gibi dünyayı anlamak, onu bilmek için kendi aklına, bu dünya içindeki davranışlarında da kendi gücüne ve kendi değerlerine dayanan, kendisi için en iyinin ne olduğunu bilme yetisine sahip olan ve yaptıklarının sorumluluğunu yüklenen özgür ve aydınlanmış bir bireydir. Böyle bir bireyin ortaya çıkışı ise, doğal olarak onu çevreleyen, davranışlarını sınırlayan kısıtların etkisini yitirmesine bağlı olacaktır. Söz konusu özgürlük anlayışı, rekabeti temel unsur olarak alan ekonomik sistemi, merkezi plan ekonomilerinden ayıran belirleyici özelliğidir.

2.1.4. Devletin Ekonomi Politikasının İstikrarı

Piyasa ekonomisi sistemi daha önce de vurgulandığı gibi devletin varlığına muhtaçtır. Düzenin yasal ve geleneksel varlığının korunması ve işleyişinin kolaylaşması için devlet varlığı olmazsa olmaz olgulardan birisidir. Öte yandan piyasa ekonomisi de devletin maddi ihtiyaçlarını en etkili ve verimli şekilde karşılayacak bir mekanizma ve işleyişe sahiptir. Bu doğrultuda her iki oluşumunda birbirleri için vazgeçilmez olduğu açıktır. Eğer bahsedilen düzen, sınırsız davranış özgürlüğü olarak anlaşılır ve yorumlanırsa, bundan anarşi ve kaosun doğması kaçınılmaz olabilir.

Piyasa ekonomisi sisteminin temelini oluşturan; Klasik Ekol'ün babası A. Smith tarafından ilk olarak liberal ya da minimal devlet anlayışı formüle edilmiştir. A. Smith, devletin üç temel işlevi olduğunu kabul etmiştir.¹⁸

- Toplumun ve bireylerin dış zorbalardan korunması. (Milli savunma)
- İç güvenlik ve adalet (Polis+yargı)
- Piyasa ekonomisinin işletilmesine hizmet veren alt yapı yatırımları ve kurumların kurulması (limanlar, yollar, köprüler vs.)

A. Smith bu minimal devletin finansmanına ilişkin vergileme ilkelerini de aşağıdaki gibi belirlemiştir.

- Her yurttaş yetenekleri ile orantılı vergi ödemelidir.
- Bu vergi belirli ve kesin olmalıdır.
- Vergiler mükellefe en uygun dönemde salınmalıdır.
- Vergi idaresinin maliyeti mümkün olduğu kadar düşük tutulmalıdır.¹⁹

¹⁷ Daniel Fusfeld, *The Age of Economists*, Boston, Addison Wesley, s.112

¹⁸ Kılıçbay, *Ön.ver.*, s. 32

Klasiklerin denk bütçenin esas ve kamu borçlarının geciktirilmiş vergi anlamında olduğuna ilişkin anlayışlarının geçerli bulunduğu 19.yy ve 20.yy başlarında; devletin ekonomik hacminin GSMH'nin %10'unun altında iken, 1960'lı ve 1970'li yıllarda OECD ülkelerinde %50'nin üzerine tırmandığı gözlenmiştir. Bunun yanında tüm ekonomik faaliyetleri devletin üstlendiği sosyalist blokun çöküşü, küreselleşme eğilimini doğurarak, liberalizasyon politikalarına yol açmıştır.

Bu doğrultuda Hayek, devletin ekonomiye müdahalesi ile ilgili olarak aşağıdaki üç ilkenin benimsenmesini önermektedir.²⁰

- Devlet kamu hizmetlerinin (sosyal malların) sağlanmasında monopole sahip olmamalı ve bunların yeni yöntemlerle (sosyal sigortalarda olduğu gibi) piyasa aracılığı ile teminini yasaklamamalıdır.
- Vergiler uniform ilkelere oturtularak salınmalı ve gelirin yeniden bölüşümü için kullanılmamalıdır.
- Devletçe karşılanan kolektif ihtiyaçların tümü, toplumun kolektif ihtiyaçları olmalı ve sadece belli çıkar gruplarının çıkarlarına hizmet etmemelidir.

Yukarıda söylenenler doğrultusunda gözden kaçırılmaması gereken önemli husus; devletin değil piyasanın, toplumun sosyal refahını temsil ettiğiidir. Başka bir deyişle piyasa, sosyal refah fonksiyonunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda devletin rolünü ve etkinliğini sosyal refah devleti kalıplarından kurtararak, piyasa ekonomisini koruyucu ve destekleyici bir yapıya kavuşturmak daha yapıcı olabilecektir.

Rekabetçi piyasa ekonomisi, ekonomik birimlerin en iyi sonuçları almalarına olanak veren bir mekanizmaya sahiptir. Fakat bu güçlü mekanizmanın insan refahına hizmet etmekten sapma göstermemesi gerekmektedir. Ekonomik faaliyetin ana hedefi insan refahını artırmak olduğuna göre, bu faaliyetlerin sosyal bir organizasyonu olan “piyasa ekonomisi”nin de bu hedeften sapmasına göz yumulmamalıdır. İşte bu alan piyasa ekonomisi düzeninde devlete düşen temel ve sosyal bir görevdir.

Temelde piyasa ekonomisinin egemen olduğu bir düzende, sosyal marjinal maliyetler ışığında belirli temel sınai ve tarımsal ürünlere, dış ticarete, kamu maliyesine ve çalışma hayatına ilişkin olarak devletin aldığı önlemleri, devletin piyasaları

¹⁹ Güneri Akalın, **KİT Ekonomisi**, (Ankara, 1990), s.453

²⁰ F. A. Hayek, “**The Campaign Against Keynesian Inflation**”, New Studies, London, Routledge and Kegan, (1982), s.192-218

düzenleyici ve sosyal politikaları olarak algılamak doğru olacaktır. Söz konusu önlemlere yakından bakıldığında, bunların piyasa ekonomisinin yerine geçecek önlemler değil, ekonomik sürecin yönlendirilmesinde devlet etkinliğine ilişkin ilkeler olduğu anlaşılmaktadır.

Yine temelde piyasa ekonomisinin geçerli olduğu modern ekonomilerde kamu finans tekeli, zorunlu kamu harcamaları, maddi kurumsal ve özellikle beşeri altyapı yatırımları ve temel alanlarda kamu girişimciliği gibi devletin kendine özgü ekonomik etkinlikleri olabileceği gibi bu durum, söz konusu alanlarda merkezi yönetim ekonomi ilkelerinin geçerli olmasını gerektirmez. Ancak bu arada devlet, kamu iktisadi girişimleri çerçevesinde, özellikle verimlilik ilkesini amaçlayarak kaynak israfını önlemek doğrultusunda özel fayda ilkesine göre değil, sosyal fayda ilkesine göre davranmakla yükümlüdür. Bu doğrultuda sosyal fayda hedefine varmak amacıyla; tam istihdam + sosyal güvenlik + sağlık ve eğitim hizmetlerinin kamuca sağlanması şeklinde bir formülasyona gidilmektedir. Bu düzenleme de çoğu zaman sosyal hukuk devleti şeklinde, anayasa normuna dönüştürülmektedir. Ancak çoğu zaman bir hukuk normunun düzenlenmesi ve bunun toplumca kabulü devletin kaynak dağılımındaki etkisizliğini ortadan kaldırmayabilir.²¹ Bu doğrultuda, kamu iktisadi girişimlerinin ürün fiyatlamasında ve kamu yatırım projelerinin değerlendirilmesinde sosyal marjinal maliyet-fiyat ilişkisinin temel bir ilke olarak göz önünde bulundurulması gerekecektir. Böylece bizzat devlet yanlısı kaynak dağılımına yol açmamış olacaktır. Sonuç olarak piyasa ekonomisi düzeninde devlet kıt kaynakların optimal dağılımını ve dolayısıyla toplum refahının maksimizasyonunu güvenceye almakla yükü

2.1. Makroekonomik İstikrar

2.2.1. Fiyat İstikrarı

Fiyat istikrarının kavram olarak ne olduğu konusunda çeşitli tanımlamalar var olduğu halde genel kabul gören görüşe göre en önemli hususlardan biri; yıllık enflasyonun yüksek bir oranda durağanlık kazanmasının, fiyat istikrarının sağlandığı şeklinde yorumlanmasının yanlısı olacağıdır. Bunun en önemli sebebi, Friedman'ın (1977) Nobel konuşmasının ardından, yüksek enflasyon ile enflasyon belirsizliği

²¹ J. Buchanan, *The Political Economy of Welfare State*, IIESR, Stockholm, (1988), s.15-17

arasında doğru yönlü bir ilişkinin varlığının kanıtlanmış olmasıdır.²² Friedman'a göre, enflasyonun gelecekteki yönü hakkındaki belirsizlikte ortaya çıkan bir artış ekonomik etkinliği olumsuz yönde etkilemektedir. Ekonomik etkinlik açısından ortaya çıkan maliyetin iki kaynağı bulunmaktadır: (i) gelecekteki enflasyon hakkındaki belirsizliğin tüketicilerin görelî fiyatları doğru biçimde belirlemelerini zorlaştırması ve (ii) gelecek enflasyon hakkında belirsizlikteki artışın karar birimlerinin uzun dönemli sözleşmelere gitme isteğini azaltmasıdır.

Yüksek enflasyonun daha yüksek belirsizlik anlamına gelmesi gerçeğinden hareketle fiyat istikrarı, fiyat düzeyi istikrarı olarak, bir başka deyişle düşük varyanslı durağan bir fiyat düzeyine ithaf en kullanılmalıdır. Uygulamada fiyat istikrarı genellikle düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranının varlığına işaret etmektedir. Bu doğrultuda fiyat istikrarı, fiyat düzeyinin sabit kalması anlamına gelmemekte; ekonomik karar birimlerinin gerek üretim ve tasarruf gerekse yatırım alanlarındaki karar verme süreçlerini bozmayacak, önlerini görebilmelerini sağlayacak kadar düşük bir enflasyon oranının sağlanması ve sürdürülebilmesini ifade etmektedir.

Fiyat ve piyasa sisteminin etkinliğini azaltması şeklinde ekonomik maliyetler yaratan enflasyonun düşürülmesi, fiyatların ve enflasyon oranının gelecekteki patikalarına ilişkin belirsizliği azaltarak, ekonomik kararlarda hata yapma olasılığını düşürecektir. Buradan hareketle fiyat istikrarı amacı, nihai olarak sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yüksek istihdam amaçlarına ulaşılması yolunda sağlanması gerekli bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir.

Fiyat istikrarının sağlanmasında uygulanan politikalara geçmeden önce enflasyonun toplumsal maliyetlerinin incelenmesi, yüksek enflasyon düzeylerinin hangi sebeplerle sürdürülebilir ekonomik büyümeyi engellediğinin tespiti amacıyla faydalı olabilecektir. Söz konusu maliyetlerin beklenen ve beklenmeyen enflasyon ayırımı yapılarak ortaya konulması daha belirleyici olması açısından önemlidir.

Beklenen enflasyonun birinci maliyeti, etkin işleyen finansal piyasalarda enflasyon beklentilerinin faiz oranlarına dahil edilmesinden doğmaktadır. Bu durumda enflasyon, likit balans tutmanın alternatif maliyetini artırarak, para talebini düşürmektedir. Para talebinin sosyal olarak optimal düzeyin altına düşmesi nedeniyle toplumsal bir refah kaybı ortaya çıkmaktadır. Beklenen enflasyonun bir diğer maliyeti, firmaların fiyatlarını

²² Erdinç Telatar, **Fiyat İstikrarı**: (Birinci basım, Ankara, İmaj Kitabevi,2002), s. 7

değiştirmeye zorlanmasıdır. Enflasyonun önemli bir maliyeti de vergi sistemi ile ilişkilidir. Buna göre, enflasyon ile vergi sistemi arasındaki etkileşim, ekonominin işleyişi açısından caydırıcı etkiler ve etkisizlikler yaratabilmektedir. Caydırıcı etkiler gerek tüketim gerekse yatırım yapma güdüleri itibariyle ortaya çıkmaktadır. Artan oranlı vergi sisteminin yürürlükte olduğu ülkelerde, kişisel gelir vergisi enflasyona uyarlanmadığı takdirde, vergi mükellefleri, nominal gelirlerindeki, enflasyon sonucu ortaya çıkan artış nedeniyle bir üst vergi dilimine çıkmakta dolayısıyla reel gelire uygulanan vergi oranı artmaktadır. Bu durum özel tüketim harcamalarını olumsuz yönde etkilemektedir. Firmalar açısından ise; kurumlar vergisi ödendikten sonra reel karlılık düşmekte ve bu durumda yatırım harcamalarını azaltıcı etki yapmaktadır.

Beklenmeyen enflasyonun maliyetleri ise, enflasyonist süreçlerin, gerek enflasyon oranı gerekse görece fiyatlar itibariyle önemli bir değişkenlik ve belirsizlik taşımalarından kaynaklanmaktadır. Enflasyondaki belirsizliğin ilk etkisi, faiz oranlarına bir risk priminin ilave edilmesi olmakta ve faiz oranlarındaki artış yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Belirsizlik, tüketicilerin görece fiyatları doğru biçimde algılamalarını zorlaştırarak, fiyat sisteminin işleyişini, dolayısıyla kaynak dağılımının etkinliğini bozmaktadır. Bu konuda Phelps (1970) ve Lucas (1973) tarafından yapılan çalışmalarda²³, ekonomik karar birimlerinin gözledikleri fiyat değişikliklerinin, görece fiyatlardaki mi yoksa genel fiyat düzeyindeki değişikliklerden mi kaynaklandığı konusunda kesin bilgi sahibi olmamalarının yarattığı belirsizliğin ekonomik kararları etkilemesi nedeniyle, kaynak dağılımında etkinliğin bozulacağı sonucuna ulaşılmıştır. Phelps ve Lucas, enflasyonun beklenmedik olmasına yol açan belirsizliklerin ekonomik birimleri enflasyondan korunmak amacıyla kaynaklarının büyük bir kısmını kullanmaya zorlayacağını ve bu nedenle üretken faaliyetlere yönlenebilecek kaynak miktarının azalacağını ileri sürmektedirler.

Enflasyonun gelecekteki trendine ilişkin belirsizliğin reel ekonomik faaliyetler üzerinde yarattığı olumsuz etkinin diğer bir kaynağı, ekonomik birimlerin uzun vadeli sözleşmelere girme konusunda isteksiz olmalarıdır. Özellikle uzun süre yüksek enflasyonla yaşayan ülkelerde ekonomik yapının büyük ölçüde kısa vadeli sözleşmelere dayalı hale gelmesinin temel sebeplerinden birisi bahsedilen belirsizliktir. Ekonomide kısa vade temelindeki yaklaşımın ağırlık kazanmasının doğal bir sonucu, kaynakların,

²³ Aynı, s.23

uzun vadeli sözleşmeleri gerektiren üretken faaliyetlerden kısa vadeli finansal faaliyetlere kaydırılmasıdır. Dolayısıyla, bir diğer maliyeti, kaynakların aşırı ölçüde finansal sektörde yoğunlaşmasıdır. Özellikle yüksek düzeyli enflasyonun uzun süreli yaşandığı ülkelerde söz konusu eğilimin oldukça güçlü olduğu görülmektedir. Örneğin, 1920’lerde Avrupa’da yaşanan hiperenflasyon olgularında ve 1980’lerde gelişen piyasa ekonomilerinde finansal sektörün birkaç kat büyüdüğü gözlenmiştir.²⁴ Finansal sektörün GSYİH içindeki payında artış olması, veri bir reel mal ve hizmet miktarı için eskisine oranla daha fazla finansal işlem yapılması anlamına gelmektedir. Finansal işlemlerin yapılabilmesi için eskisinden daha fazla zaman, çaba ve kaynak kullanılması gereği, ekonominin üretken kapasitesinin daha büyük kısmının söz konusu işlemlerin yapılmasına yönlendirilmesi sonucunu doğurmakta ve bu doğrultuda finansal sektöre aşırı yatırım yapılması, ekonominin büyümesi için kullanılabilir kaynak miktarını azaltmaktadır. Ayrıca kaynakların finansal sektörde yoğunlaşması, yüksek ve değişken enflasyonun yaşandığı ekonomilerde finansal krizlerin ve ekonomik durgunluğun yaşanmasında önemli bir etken olabilmektedir. Dolayısıyla bahsedilen türdeki ekonomilerde fiyat istikrarının sağlanması, kaynakların yeniden üretken alanlara kaydırılması için gerekli istikrarı sağlayabilecek bir olgudur.

Bu noktada belirtilmesi gereken bir başka önemli husus, bir sektörün enflasyon nedeniyle aşırı gelişmiş olması, yüksek enflasyondan düşük enflasyona hızlı geçişin de, belirli koşulların varlığında, maliyet yaratmasıdır. İlgili sektörde kaynak yığılmasına yol açan “enflasyon” unsurunun aniden ortadan kalkması, kaynakların suni olarak büyümüş olan bu sektörden hızla ayrılmasına ve sonuçta işsizlikte artışa sebep olacaktır. Dolayısıyla, uzun süreli yüksek enflasyon yaşanan ülkelerde istihdam itibariyle büyük maliyetlerin ortaya çıkmaması için, düşük enflasyona tedrici bir geçişin sağlanması gerekmektedir.²⁵

Enflasyonun yarattığı sosyal maliyetlerden belki de en önemlisi ve telafisi zor olanı ise sosyal dokuda ortaya çıkan bozulma ve ahlaki yozlaşmadır. Ayrıca toplumdaki farklı grupların enflasyon ile uyumlu ücret artışı talepleri, toplumsal sınıflar arası çatışmalar yaratmaktadır. Dolayısıyla, enflasyonun düşürülerek fiyat istikrarının sağlanması,

²⁴ Michael Bruno, “Does İnflation Really Lower Growth”, **Finace & Development**, vol 32, no:3,(1998) s.35

²⁵ William J. McDonough, “A Framework For The Pursuit of Price Stability”, **Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Rewiew**, vol.3, no.3, (1997), s.7

sosyal yaşamın sağlıklı işleyişi ve toplumun huzuru açısından da önemli ve olumlu sonuçlar yaratacaktır.

Fiyat istikrarının sağlanmasında ve özellikle para politikasının uygulanmasında etkin kurum olan “merkez bankası” bağımsızlığından söz etmek bu noktada yararlı olacaktır. Para politikasını yürütmekle görevli uzmanlaşmış kurumlar olan merkez bankaları, para yaratım sürecinin piyasa güçlerine bırakılmasının doğru olmadığı ve bir kamu organının bu süreçten sorumlu kılınması gerektiği yargılarının sonucunda doğmuşlardır. Günümüzde merkez bankaları para yaratmanın yanı sıra çeşitli fonksiyonları da yerine getirmektedirler; parasal taban üzerindeki kontrolleri aracılığıyla para ve kredi arzının idaresi ve bu şekilde piyasa faiz oranlarının belirlenmesinden sorumlu oldukları gibi, kimi zaman maliye otoritesi ile ortaklaşa olarak, döviz kurlarının belirlenmesi ile döviz rezervlerinin ve ulusal borcun yönetiminden de sorumlu tutulmaktadır. Tüm bu kontrol mekanizmaları merkez bankalarına büyük bir potansiyel güç kazandırmakta, bununla birlikte, söz konusu gücün kullanılabilmesi için merkez bankalarının yeterli bağımsızlığa sahip olmaları gerekmekte ve gücün hangi amaçlara yönelik olarak kullanılacağı ise çoğunlukla yasal olarak belirlenmektedir. Ampirik bulgular, diğerlerine nazaran daha bağımsız merkez bankasına sahip ülkelerin, ortalama olarak daha düşük enflasyona sahip olduklarını göstermektedir.²⁶ Ekonominin işleyişini büyük ölçüde etkileyen para politikasının hangi amaçlara yönlendirileceği konusu, genellikle, merkez bankalarının görev ve yetkilerini düzenleyen yasalarda belirtilmektedir. Bu konudaki genel eğilim, para politikasının birincil olarak fiyat istikrarını sağlama amacına yönlendirilmesidir. Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlamadaki temel politikası para politikasıdır. Para politikasının en önemli işlevinin; özellikle yüksek enflasyonun öncelikli problem olduğu ülkelerde, “enflasyon beklentilerinin kontrol altına alınarak, uzun dönemde enflasyonun makul –fiyat istikrarının sağlandığı- bir düzeye düşürülmesi” olduğu söylenebilir.²⁷ Para politikasının tek başına ulaşamayacağı önemli bir amaç ise, ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme bir uzun dönem olgusu olarak, parasal olmaktan çok reel faktörlere bağlıdır. Bununla birlikte, para politikası istikrarlı bir fiyat ortamı yaratarak, ekonomik büyümeye destek olabilmektedir.

²⁶ Ficher, **Ön.ver.**, s.35

²⁷ A. Alesina ve R. Gatti, “Independent Central Banks: Low Inflation at No Cost?” **American Economic Review**, (October, 1995), s.196-200

1950 ve 1960'lı yıllarda dünya genelinde henüz fiyat istikrarı kavramından bahsedilmezken, hatta bir miktar enflasyonun büyüme oranları üzerinde olumlu etkileri olduğu düşünülmekteyken, özellikle 20.yy'ın son çeyreğinde ard arda yaşanan finansal krizler ve düşen büyüme oranları bu konunun incelenmesi gereğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırabileceğimiz Latin Amerika ülkeleri; Bolivya, Şili, Meksika ile son dönemlerde Brezilya ve Arjantin, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan Doğu ve Merkez Avrupa ülkelerinde fiyat istikrarı konusunda çeşitli istikrar politikaları uygulanmıştır. Ülkelerin bu konuda bilinçlenmelerinin en önemli sebeplerinden biri de kimi zaman önemsenmeyen ve kontrol edilmeyen düşük enflasyon oranlarının kısa bir süre sonra yüksek enflasyona yol açabilmesidir.

Yüksek enflasyonun yukarıda bahsedilen maliyetlerinin yanında, son dönemde özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerde gözlenen diğer bir maliyeti de büyüme oranlarındaki düşüştür. Bu konuda Dünya Bankası'nın 1995'de yapmış olduğu ve 127 ülkeyi kapsayan araştırmasında enflasyon ve büyüme oranları arasında önemli bir trade-off²⁸ olduğu saptanmıştır.²⁹ Çalışmada yıllık %20-25 oranındaki enflasyon oranı ılımlı enflasyon olarak tanımlanmış ve bu orandaki enflasyonun, büyüme oranları üzerindeki negatif etkisinin çok da önemli olmadığı ancak yıllık enflasyon oranları %25-30 oranına çıktığında büyüme oranlarının daha hızlı bir düşüş gösterdiği vurgulanmıştır. Çalışmada ortaya çıkan diğer önemli bir sonuçta; büyüme oranlarının, enflasyon krizleri öncesinde ve kriz sırasında önemli düşüşler gösterdiği ancak kriz sonrası uygulanan istikrar programları ile birlikte yükselişe geçtiğinin belirlenmesidir. Bu konuda yapılan diğer bir çalışma ise Fischer'in 1996'da yaptığı çalışmasıdır. Fischer “ düşük oranlı enflasyon oranları ile büyüme arasındaki ilişki konusunda literatürde hala bir takım belirsizlikler olduğu, bunun sebebinin de deflasyonun ekonomik büyüme için zararlı olduğu görüşünün yaygın olmasından kaynaklanabileceğini” vurgulamış, ancak çalışmanın sonucunda; enflasyon ile ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkinin, tek haneli düşük enflasyon oranlarında bile devam ettiği sonucuna ulaşmıştır.³⁰

²⁸ Enflasyon ve büyüme oranları arasında negatif bir korelasyonun varlığından bahsedilmektedir. Bkz. Bruno (1995), Fischer (1996)

²⁹ Bruno, **Ön.ver.**, s.35

³⁰ Fischer, **Ön.ver.**, s.34

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, fiyat istikrarı politikalarının, ülke ekonomilerinde sürdürülebilir ekonomik büyüme trendini yakalamak ve devam ettirebilmek adına öneminin üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir başka olgu ise dünyada son on yıldır uygulama örnekleri görülen ve uygulandığı ülkelerin bir kısmında başarılı sonuçlar vermiş olan “Enflasyon Hedeflemesi” yaklaşımıdır. Enflasyon hedeflemesi ilk olarak 1990’da Yeni Zelanda da uygulanmış ve ardından diğer ülkelere de uygulanmaya başlanmıştır. Kanada, İngiltere, İsveç, Finlandiya, Avustralya, İspanya ve İsrail enflasyon hedeflemesinin uygulandığı sanayileşmiş ülkelere, Şili, Kolombiya, Meksika, Endonezya, Filipinler ve Brezilya ise gelişmekte olan ülkelere örnek olarak verilebilir. Avrupa’daki yeni uygulamalar İsviçre, Norveç ve İzlanda’da gözlenmektedir.³¹

Enflasyon hedeflemesi, belirlenen politikaların, ekonomik değişkenler dikkate alınarak belirli bir dönem için kabul edilebilir bir enflasyon oranının gerçekleştirilmesi doğrultusunda yürütülmesidir. Bu yaklaşımda para otoritesi, siyasi otorite veya her ikisi birden enflasyonu, gelecekte belirlenmiş hedef dizisi içinde tutmayı amaçlamaktadır. Enflasyon hedefinin kamuoyuna duyurulması ile enflasyonun hedeflenen düzeye yavaş yavaş düşmesi beklenmektedir. Hedefe ulaşmak için ara hedef seçme zorunluluğu yoktur ve merkez bankası bazen tek başına bazen de başka bir kurumla birlikte sorumluluk almaktadır.

Enflasyon hedeflemesinin başarısı için, iki temel öncelikten birincisi para otoritesinin bağımsızlığının artırılmasıdır. Bu amaçla, enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçen ülkelerde merkez bankalarının bağımsızlığının artırılmasına yönelik çalışmalar yapıldığı gözlenmektedir. Bir diğer öncelik ise, para otoritesinin herhangi bir nominal değişkene ilişkin hedef belirlemekten kaçınmasıdır. Örneğin kur hedeflemesi yapan bir ülkede enflasyon oranı gibi nominal bir değişkenin etkin olarak hedeflemesi yapılamaz.³² Uygulamada iki tür enflasyon hedeflemesi gözlenmektedir; (i) sıkı enflasyon hedeflemesinde para politikasının temel amacı enflasyonu hızla düşürmek ve üretim istikrarı sağlamak, (ii) esnek enflasyon hedeflemesinde enflasyonu

³¹ Telatar, **Ön.ver.**, s.207

³² Salih Barışık, “ Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesine Yönelik bir Değerlendirme”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F. Journal of Faculty Business**, vol.3, no.1,(1998), s.76

aşamalı olarak düşürmek ve üretim istikrarı sağlamaktır. Enflasyon hedeflemesi 5 temel unsurdan meydana gelmektedir:³³

- Kamunun enflasyon için orta vadeli sayısal hedef koyması,
- Para politikası temel hedefinin fiyat istikrarını sağlamak olarak seçilmesi,
- Yalnızca toplam parayı veya döviz kurunu değil, pek çok değişkeni içeren politika araçlarını kullanmak için yeterli bilgiye sahip olunması,
- Para otoritesi kararları, kuralları ve alanları hakkında kamuoyu ve piyasa ile iletişim kurarak şeffaflık sağlanması,
- Enflasyon konusunda merkez bankasının sorumluluğunun artırılmasıdır.³⁴

Başarılı bir enflasyon hedeflemesi için uygun bir fiyat endeksinin seçilmesi ve mali disiplinin sağlanması gerekmektedir. Oluşabilecek mali açıklar devlet bütçesi ile kamu borçlarını aşındırmaya, moneterizasyona ve yüksek enflasyona neden olabilmektedir. Mali baskının azalması enflasyon için gerekli bir diğer önkoşuldur. Başlangıç hedefinin yüksek olması durumunda aşamalı bir hedef seçilerek ara hedeflerin konması uygulamada rastlanılan bir durumdur. Hedeflerde tolerans marjı olarak % (+,-) 0.5-2 arasında bir oran öngörülmektedir. Yeni Zelanda böyle bir uygulama ile sapma oranını %(+,-) 2 olarak belirlemiştir. Avustralya’da da benzer bir uygulama görülmüştür. Enflasyonun beklenen düzeyin üzerine çıkması durumunda, uygun bir dezenflasyon politikasına başvurulmakta ve ara hedefler kullanılmaktadır.³⁵

Yukarıda verilen ülke örneklerinde de görüldüğü gibi enflasyon hedeflemesinin, gelişmekte olan ülkelere nazaran, genellikle yüksek enflasyon probleminin yaşanmadığı gelişmiş ülkelerde uygulandığı görülmektedir. Gelişmekte olan bir ülkede enflasyon hedeflemesi yapılabilmesi ve uygulanabilmesi için bazı engeller bulunmaktadır. Bunlar; mali piyasaların derinliği, enflasyon ve faiz düzeyi, parasallaşma, iç borçların yüksekliği ve vadesi, kur politikaları, ekonominin dışa açıklık düzeyi, fiyat müdahaleleri, kredibilite ve güven unsurlarıdır.³⁶ Bu sorunların yanı sıra gelişmekte olan ülkelere enflasyon hedeflemesinin temel sorunu, döviz kurunun ekonomideki rolüdür. Dalgalı döviz kuru sisteminde kurlar istenilen sınırlar içerisinde kalmayabilir ve döviz piyasasına müdahale gerekebilir. Bu müdahaleler piyasada risk oluşturmakta

³³ Aynı, s.76

³⁴ Andrew G Haldane, “ Some Issues in Enflation Targeting”, **Bank of England, Workingpapers-Wp74**, (1997), s.28

³⁵ Eric V. Clifton, “ Inflation Targeting”, **IMF Policy Discussion Paper**, 99/8, (1999), s.5

³⁶ Barışık, **Ön.ver.**, s.80

ve riskin döviz kurunun yavaşça dalgalanmasına izin veren şeffaf bir politika uygulanması ile önlenebileceği vurgulanmaktadır. Finansal liberalizasyonun yüksek olduğu ve uluslararası ticarete açık bir ekonomide, toplam talep ve arz şoklarının olması durumunda ekonominin bu şokları giderebilmesinde, ihracat ve ithalat düzenleyici olarak kullanılabilir. İhracat veya ithalatın azaltılıp-artırılması verimlilik ile sağlanabilmektedir. Verimlilik artırılmıyorsa döviz kuru üzerine odaklanmak gerekmekte ve bu da enflasyon hedeflemesi uygulamalarına ters düşmektedir.

Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla, makroekonomik istikrarın sağlanmasında belki de en önemli denge unsuru fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Yukarıda açıklanan sebeplerde dolayı yüksek enflasyon düzeyi ülkelere çok önemli maliyetler yüklemektedir. Bahsedilen maliyetlerin en aza indirilmesi ve bireylerin yatırım tasarruf gibi uzun vadeli ekonomik kararlarını alma aşamasında gereksinim duydukları geleceği öngörebilme yetisine sahip olabilmeleri için fiyat istikrarı vazgeçilmez bir olgudur. Dolayısıyla fiyat istikrarı, geleceğe yönelik belirsizliği ortadan kaldırarak, üretim kararlarının alınabilmesi için güvenli bir ortam yaratması nedeniyle, gerçek anlamda toplumsal refah artışı için sağlanması gereken bir önkoşuldur

2.2.2. Kamu Dengesinin İstikrarı

Kamunun ekonomi içinde belirleyici konumda bulunması gelişmekte olan ülkeler açısından kamu dengesinin istikrarından bahsedilmesini zorunlu hale getirmiştir. Kamu dengesinin istikrarı ile ifade edilen kavram kapsamında kamu gelir ve giderlerinin denk olmasından bahsedilmektedir. Ancak çoğu kez ekonomide kamunun ağırlığı hala fazlaca hissedilen Türkiye ve benzeri ülkelerde kamu gelir ve gider dengesizliği başlıca makroekonomik sorunlardan biridir. Politik alanda sıklıkla başvurulan popülist politikalar, isabetsiz kamu yatırımları, KİT'ler ve kamu bankalarının açıkları, sosyal güvenlik sistemi açıkları, yerel yönetim açıkları, artan nüfus ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kamusal mal ve hizmet talebinin giderek artması gibi faktörler kamu harcamalarının aşırı bir şekilde artmasına yol açmaktadır. Öte yandan gittikçe artan kamu harcamalarının karşılanması için temel kaynaklardan birisi olan vergi ve vergi dışı olağan gelirlerin yeterince toplanamaması önemli bir sorun oluşturmaktadır. Kamu gelirlerinin düşük olmasına yol açan sorunların başında, ekonomilerin önemli bir kısmının kayıt dışı olması gelmektedir. Bunun yanında vergi idaresindeki etkinsizlikte vergi gelirlerinin yeterince artmasını engelleyici bir faktör

olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca çoğu kez uygulanan popülist politikalar belli kesimlerin vergiden kaçması için ortam hazırlamakta hatta vergi kaçakçılığı bu yüzden yaygınlaşmaktadır. Kamu harcamalarının artması ve kamu gelirlerinin sınırlı olmasına yol açan bu faktörlerin yanında, kamu gelir ve gider yönetiminin etkin olmaması da kamu açıklarını artıran bir başka etkidir.

Kamu gelirlerinin etkin kullanılmaması, mevcut vergiden kaçınma eğilimini de güçlendirmektedir. Bahsedilen tüm bu faktörler, kamu gelir gider dengesinin sürdürülmesini güçleştirerek kamu borçlarının artmasına yol açmakta ve bunun sonucunda sürdürülebilir ekonomik büyüme için önemli bir engel oluşturmaktadır.

Devletin yüklendiği görevlerin önemli bir bölümü onu belli harcamalarda bulunmaya mecbur etmektedir. Kamu kesiminin varlığına yol açan temel sebep sayılabilecek “kolektif ihtiyaçların karşılanması” için devletin birtakım hizmetlerden yararlanması, bir kısım malları kullanması gerekmektedir. Gelir dağılımını iyileştirmek, kaynak dağılımını düzenlemek ve özellikle ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek ve devamını sağlamak amaçları devleti doğrudan mal ve hizmet alımına yönelttiği gibi, kimi zaman da özel kesime karşılıksız ödemeleri gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda kamu harcamalarının yapılması kaçınılmaz olmaktadır.

Günümüzde dünyada giderek önem kazanmaya başlayan” etkin devlet kavramı”, devletin zorunlu fonksiyonlarını en düşük maliyetle ve en yüksek hizmet çıktısını sağlayacak şekilde yerine getirmesini, etkin olmadığı alanlardan çekilmesini, kamu harcamalarının ölçülebilir sonuçlarının ortaya konulmasını, kamu yönetiminin yönetim kapasitesinin artırılmasını ve yönetim sisteminde bütün bunları sağlayacak yapısal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesini ifade etmektedir.³⁷

Bu çerçevede yapısal değişim ve etkin devlet kavramının başlıca unsurları;

-Hesap verilebilirlik

-Saydamlık

-Katılımdır.

Bu nedenle etkin devlet ve kamunun istikrarı kavramları kamu harcamalarının yalnızca kamu finansman açığını kapatmak için kısılmasını değil, aynı zamanda daha uzun vadeli bir bakış açısıyla, ekonomik ve hukuksal boyutlar dikkate alınarak kamu

³⁷ Ahmet Arslan “Kamu Harcamalarında Verimlilik Etkinlik ve Denetim” **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, sayı2,(2002), s.77-89

kaynaklarından en yüksek çıktının elde edilmesini ve devletin, destekleyici, denetleyici, düzenleyici fonksiyonunun en iyi şekilde yapılmasını ifade etmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi henüz gelişme sürecini tamamlayamamış ülkelerden pek çoğunda etkin devlet kavramı gerektiği şekilde benimsenememiş olduğundan, geçmişten günümüze değin, özellikle piyasa ekonomisi kavramının yaygınlaşmasına yol açan yeni liberal düşünce akımlarının gelişmeye başladığı 1980’li yıllardan itibaren önemli bütçe açıklarıyla karşılaşmaya başlanmıştır. Devletin gelir ve giderlerinin gelecek bir dönem için tahminlendiği ve gelirlerinin toplanmasına, giderlerin yapılmasına izin ve yetki veren metinler olan bütçelerin denk olması, ekonomik istikrar bakımından beklenen bir olgudur.

Gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkelerde de geçmişten bugüne dek bütçe açıkları yaşanmıştır. 1929 Ekonomik Bunalımı’na kadar birçok ülkede geçerli olan klasik iktisat teorisinin bütçe anlayışı, söz konusu ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde devletin mümkün olduğunca asli fonksiyonlarına yönelmesi, bütçe açığı sorununun gündeme gelmesini engellemiştir. Ancak 1929 bunalımı ile ortaya çıkan talep yetersizliğinin devletin müdahalesi ve bunun gerektirdiği bütçe açıklarıyla giderilmesi gereği ileri sürülmüş, bu doğrultuda J. Maynard Keynes’in Genel Teorisi buhranın önlenmesinde bir çıkış yolu olarak benimsenmiş ve kabul görmüştür.

Birçok gelişmiş batı ekonomisinde 1960’lı yılların sonlarından itibaren ortaya çıkan mali disiplinsizlik veya esneklik büyük ölçüde politikacıların davranışlarından ortaya çıkmıştır. 1973 yılındaki ilk petrol krizinden önce denk bütçeyi hedef kabul eden ve genellikle de bu hedefi gerçekleştirmiş olan sanayileşmiş ülkeler, petrol krizinden sonra bütçe açıklarını normal karşılamaya başlamışlardır. 1970’li yılların ortalarından itibaren ise, bütçe açıklarındaki hızlı artışla birlikte kuvvetli bir enflasyon, düşük bir büyüme, artan işsizlik ve kamu borçlanmasında yükselişle karşılaşmıştır.³⁸ 1980’li yılların başından itibaren ABD’nin hızla büyüyen bütçe ve dış açıklarına karşılık Japonya, sürekli ABD karşısında dış fazla vermiş ve bu durum da ABD açıklarının en belirleyici unsuru olmuştur. Ekonomik Durgunluk ve kamu açıklarının hızlı yükselişine borçlanmada hızlı yükselme de eklenmiştir. Bu gelişme dünya ekonomisinde sınırlı bir gelişme olmayıp, dünya çapında ekonomik fenomen olarak ortaya çıkmıştır.³⁹

³⁸ Ahmet Özen “ Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi” **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, sayı. 4, (2002), s.21-41

³⁹ Kamil Tüğen, “Bütçe Açıkları Finansmanı ve Sonuçları”, **Maliye yazıları**, sayı.32, (1991), s.21

Mali açıklar ile borç stoklarındaki artış arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.⁴⁰ Özellikle toplam borçların GSMH'ya oranının hızlı bir şekilde arttığı Ülkeler en geniş finansman açığı olan ülkeler olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ise, gelişme sürecinde devlete büyük görevler düşmekle birlikte devletin yapısal sorunlarını çözecek sağlıklı kaynaklarını düşük milli gelirden karşılayamaması, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları, yanlış bir anlayışla yüksek ve sürdürülebilir bir büyümenin finansman aracı olarak görüldüğünden fakat bununla birlikte kamu finansmanının, kamu gelirlerinden karşılanamamasının sonucu olarak, ortaya çıkan sarmal, açıkların ve dolayısıyla borçlanmanın ortaya çıkmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Yüksek orandaki kamu harcamalarındaki artış kamu gelirlerindeki aynı oranda artışla desteklenememiştir. Bu ülkelerde, vergilerin artırılmamasının sebebi olarak ekonomik ve politik düzeyin gelişmiş ülkelerdeki seviyeye ulaşamaması gösterilmektedir. Verginin alınabileceği kaynaklar sınırlı olmakla birlikte, vergi tabanı da belirli kesimlerle dar bir alandadır. Bu sebeple vergilerin artırılması söz konusu ülkelerde üretim, tüketim ve gelir dağılımı gibi makro dengeleri olumsuz etkilemektedir.

Birçok ülkede mevcut enflasyonist baskının kendisinin de bu ülkelerdeki bütçe açığını daha da büyütme eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Bunun sebebi fiyat artışlarına bağlı olarak nominal kamu harcamalarının artmasına karşın, kamu gelirlerinin bunun gerisinde kalmasıdır. Bu durumda artan bütçe açıklarının ek parasal finansmanı gerektireceği ve böylece enflasyonist baskıyı artıracığı açıktır⁴¹ Bu bütçe açığı, ülkedeki enflasyonist döngüyü kendini besler hale getirmektedir.

Gelişmiş ülkeler bütçe açıklarını finanse etmede iç ve dış kaynakları daha rahat harekete geçirmekte ve ekonomik mali dengeleri bozmadan istikrarı koruyabilmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde bu konuda iç ve dış borçlara başvurulmakta ve açıkların büyük bir bölümü de emisyonla finanse edilmektedir.⁴² Bu ülkelerde dış ticaret dengesi de ihracatın ve diğer girdilerin düşük düzeylerde

⁴⁰ Mustafa Sakal, **Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği**, (Anadolu matbaacılık, İzmir, 2001), s.7-8

⁴¹ İ.Erdem Sofracı, ” Bütçe açığı Finansmanı ve Enflasyon vergisi1 **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, sayı. 1-2, (1995), s.253-266

⁴² Özen, **a.g.e.**, s.35

seyretmesi, bunun yanında ithalat hacimlerinin yüksek seviyelerini korumasından dolayı genelde açıkla sonuçlanmakta, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da istenilen seviyede gerçekleşmemesi dolayısıyla, dış finansman ihtiyacının karşılanmasının tek yolu borçlanma olarak gözükmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen krizlerle ilgili olarak makroekonomik göstergelere bakıldığında, kriz öncesinde kamu finansman açıklarının hızla yükselmesi bu ülkelerde borçlanma krizlerine yol açmıştır.

Dünyanın birçok ülkesi –hem OECD hem de gelişmekte olan ülkeler ve özellikle Latin Amerika- 1973’den beri bütçe açıklarıyla karşılaşmakta ve bu durum sık sık sürdürülemez borç yapısına neden olmaktadır. Bütçe açıkları karşısında 1980’li yıllarda Meksika, Arjantin ve Bolivya gibi bazı ülkelerde harcamalar ve vergiler konusunda önemli değişikliklere gidilirken, kamu borçlarının GSMH’nin %100’ünü aştığı İtalya ve Belçika gibi ülkelerde ise finansal istikrar programları uygulamaya konulmuştur.⁴³ Gelişmekte olan ülkelere özellikle, Meksika, Brezilya, Arjantin, İsrail ve Şili’de 1970 ve 1980’li yıllarda çoğu iç politik kargaşalardan doğan önemli bütçe açıkları yaşanmış ve açıkların kapatılması için bir kısmı IMF destekli olmak üzere bir dizi istikrar programı uygulanmıştır. Bu ülkelere özellikle İsrail ve Şili’de uygulanan programlar istikrara kavuşurken diğerlerinde farklı sebeplerden sonuca ulaşamamıştır. Söz konusu ülkelere Şili’de uygulanan istikrar programı örneği diğerlerine nazaran oldukça çarpıcı ve radikal olmuştur. Şili, istikrarsızlıktan kurtulmak için Latin Amerika ülkeleri arasında müdahaleci, korumacı ve düzenleyici kamu politikalarını 1970’li yıllarda ilk terk eden ülke olmuştur. 1973 yılında uygulamaya başlanan politikalar çerçevesinde kamu harcamaları azaltılmış, vergi reformları yapılmış ve para arzı kontrol altına alınmıştır.⁴⁴

1980’lerde yaşanan global kriz borç bunalımına düşen gelişmekte olan ülkelere verilen borç miktarının azalmasına sebep olmuştur. Bu durum bütçe açıklarının iç piyasadan sağlanması gerekliliğine yol açmış ancak, tasarruf oranlarının yüksek olmadığı ve sermaye piyasalarının yeterince gelişmediği ülkelerde bütçe açıklarının bu yolla sağlanması oldukça güç hale gelmiştir. Bu doğrultuda borç krizi içine giren ülkelere pek çoğu finansal kaynak için IMF destekli yapısal programlar

⁴³ Andreas Velasco “Debts and Deficits with Fragmented Fiscal Policymaking”, *Journal of Public Economics*, vol.76, (2000), s.105-106

⁴⁴ J. D. Sachs, “Exchange Regimes and Macroeconomic Stability”, *American Economic Review*, vol. 86, no.2, (1996), s.10

doğrultusunda bütçe açıklarının azaltılması amacıyla, kamu istihdamının azaltılması, sübvansiyonların düşürülmesi ve özelleştirme şeklinde kamunun ekonomideki payını azaltıcı politikalar uygulamışlardır.

Son yıllarda ülkemizde ve dünyada da yaygın kabul gören ve çağdaş devlet anlayışında meydana gelen değişimin bir sonucu olarak ekonomide kamu sektörünün payının azaltılması, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması ve üretim faktörlerinin verimli ve etkin kullanılması görüşü önem kazanmaya başlamıştır. Bunun en geçerli sebeplerinden biri yukarıda da bahsedildiği gibi özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerin temel sebebinin bütçe açıklarından doğan borçlanma ihtiyacı olması ve alınan borçların da çevrilememesi sonucu yaşanan borç bunalımı sarmalına düşülmesidir. Söz konusu bu çıkmaz ülkelerin ekonomik büyümelerinin artırılması ve sürdürülmesinin önündeki en önemli engellerden biri olarak gözükmektedir.

2.2.3. Döviz Kurları ve Faiz Politikasının İstikrarı

Makroekonomik istikrarın gerçekleştirilebilmesinde ülkelerin kur rejimi tercihlerinde karar alıcılar sık sık zor seçimlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Ekonomik programın oluşturulmasında sabit döviz kuru rejimi ya da esnek döviz kuru rejimi tercihi zaman zaman güçleşmektedir. Bir para politikası göstergesi olarak döviz kuru marjları içindeki kısa dönem esnekliğin kullanılabilirliğinden ve orta vadeli bir sabit kur ayarlamalarının kaçınılmazlığından dolayı, geçmişteki ülke deneyimleri bahsedilen kur rejimleri arasındaki ayırımın güçleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, ülkelerarası karşılaştırmalara ilişkin ampirik çalışmalar, döviz kuru rejiminin, makroekonomik performans ve özellikle enflasyon üzerindeki etkileri konusunda ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır.

Sabit döviz kuru rejimi, hem marjlar içindeki kısa dönem esneklikten yararlanıyor, hem de daha uzun döneme ilişkin ayarlama olanağı sağlıyorsa, sabit döviz kuru ile esnek kur arasındaki fark büyük ölçüde beklenti konusu olacaktır. Ancak sabit döviz kurunun beklenen etkisi, sadece bu rejimin kabul edilmesine bağlı olmayıp; aynı zamanda para ve döviz kuru kararlarının birden fazla kurum tarafından bağımsız gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine bağlıdır. Bu yüzden, döviz kurunun beklenen

etkisi, kurumsal düzenlemelere bağılı olarak ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir.⁴⁵

Sabit kur sistemi, yüksek faiz-düşük kur politikası uygulayan ülkelerde, kısa vadeli fonların yönlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Sabit kur sisteminde, uluslar arası rezervler yardımıyla kurun sabitliği sağlanmaktadır. Ancak spekülâtif ataklar nedeniyle ulusal paraya olan talep azalarak, yabancı paraya olan talep arttığıında, uluslar arası rezervler azalacağıından, kurun sabitliği korunamamaktadır. Ayrıca merkez bankalarının döviz satışıyla birlikte ulusal para dövize dönüştüğünden, faiz oranları yükselmekte, ekonomik faaliyet hacmi ise daralmaktadır. Spekülâtif ataklarla sabit döviz kuru sistemi arasındaki ilişkinin incelenmesi, son dönem finansal krizlerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Spekülâtif ataklara yönelik kuramlar iki ana kategoride incelenebilir. Birincisi; Krugman'ın görüşlerine dayanmaktadır.⁴⁶ Krugman krizleri rezerv kayıplarına neden olan ödemeler dengesi sorunu olarak değerlendirmektedir. Ödemeler dengesi krizleri ise sabit döviz kuru şartlarında otoritelerin genişleyici para politikası uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Krugman'ın analizinde, ülke döviz kuru piyasasına uluslar arası rezervleriyle doğrudan müdahalelerde bulunarak kuru sabitlemektedir. Söz konusu kur sayesinde uluslararası rezervler kurun sabitliğini korumak amacıyla aşamalı olarak azalmaktadır. Ancak ani spekülâtif ataklar nedeniyle uluslararası rezervlerin tükenmesi durumunda kurun sabitliği sağlanamamaktadır. Ulusal para ile yabancı paradan oluşan uluslar arası rezervler arasındaki ilişki, Krugman'ın analizinin merkezini oluşturmaktadır. Söz konusu ilişki bireylerin portföy dengelerinden hareketle incelenebilir. Krugman'a göre standart olarak tanımlanabilecek bir kriz uluslararası rezervlerin azalmaya başladığı noktada gerçekleşmektedir. Spekülâtif ataklar, spekülâtorlerin sabit kurdan vazgeçileceğini tahmin ettikleri şartlarda, yabancı paradan oluşan uluslararası rezervleri talep ettikleri aşamada başlamaktadır. Spekülâtorlerin sabit kurun geleceği ile ilgili olumsuz beklentilerini şekillendiren temel faktör ise kamu kesimi dengesizliğidir.⁴⁷

⁴⁵ Peter J. Quirk, "Exchange Rate Ragimes as Inflation Anchors", **Finance & Development**, vol.33, no.1, 1996, pp. 42-45

⁴⁶ P. Krugman, "A Model of Balance of Payment Crises" **Journal of Money Credit and Banking**, vol.1, no,3 (1979) s.311-325

⁴⁷ Aynı, s.313

Aşırı parasal genişlemenin kamu kesimi dengesizliğinden kaynaklandığı ve satın alma gücü paritesinin geçerli olduğu şartlarda bireyler taleplerini aşan ulusal parayı reel para balanslarını dengelemek için yabancı paraya dönüştürmektedirler. Krugman'ın analizinde kriz oluşumuna neden olan temel sorun, politika yapıcılarının başarısızlıklarından kaynaklanan kamu kesimi dengesizliğidir. Ancak 1990'lı yılların başında spekülative ataklarla karşılaşan İsveç, İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde ve Güney Kore, Tayvan gibi Asya ülkelerinde kamu kesimi dengesizliği sorunları bulunmamaktaydı. Bu noktada, söz konusu ülkelerde gerçekleşen krizleri Krugman tarzı uluslararası rezerv kayıplarıyla sonuçlanan spekülative ataklarla açıklamak mümkün görünmemektedir. Sabit kur sistemini uluslararası rezerv desteğiyle sürdürmek mümkün değildir çünkü merkez bankasının sabit kur sistemleriyle uyumlu olmayan para politikaları, kurun sabitliğini zorlaştırmaktadır. Bu noktada Flood & Garber, spekülative atak literatüründe standart olan para arzı spesifikasyonunu tanımlamışlardır. Söz konusu analizde uluslararası rezervler kritik seviyenin üzerinde olduğunda, merkez bankası yabancı para alıp satarak döviz kuru sabitliğini sürdürmektedir. Ancak rezervler kritik seviyenin altına düştüğünde, döviz kuru dalgalanmaya bırakılmalıdır.⁴⁸

Yukarıda bahsedilen kuramların ikincisine göre; spekülative atakların özel kesimin öngörülleri sonucu oluştuğunu savunan Obsfeld'in görüşlerine dayanmaktadır.⁴⁹ Buna göre, özel kesimin sabit kur sisteminin çökmesinden sonra para politikalarının genişleyici olacağına dair beklentileri arttığında, spekülative ataklar başlamaktadır. Devalüasyon beklentileri, iktisadi birimlerin ulusal paradan yabancı paraya yönelmelerini teşvik etmektedir. Yabancı paraya yönelme, uluslar arası rezervleri tüketerek otoriteleri sabit kurdan uzaklaşmaya zorlamaktadır. Bu noktadan sonra genişleyici para politikaları izlenerek ulusal paranın değer kaybı hızlandırıldığında, spekülativeörlerin görüşleri doğrulanmış olmaktadır.

Merkez bankalarının sabit döviz kuru sistemini spekülative ataklardan korumak için yeterli döviz rezervine sahip olmaları gerekmektedir. Merkez bankalarının kriz anında yabancı ülke merkez bankalarından da borçlanabildikleri dikkate alındığında, kriz anında kurun korunması teorik olarak mümkündür. Ancak uygulamada merkez

⁴⁸ Nejla A. Aklan, "Finansal Krizlerin Anatomisi", **Marmara Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi**, s.19, (Ocak 2003), ss.155-168

⁴⁹ M. Obsfeld, K. Rogoff, "The Mirage of Fixed Exchange Rates", **Journal of Economic Perspectives**, vol.9 no.4, (1995), ss.75-79

bankaları, rezervleri tükeninceye kadar kuru savunmaya yönelmezler, bunun temel sebebi faiz oranlarının ulaştığı yüksek seviyedir. Faiz oranlarındaki yükselme spekülasyon ataklarına bağlı olarak merkez bankasının piyasaya döviz satışıyla birlikte ulusal paranın yabancı paraya dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.

1993 dönemindeki Avrupa Para Sistemi (APS) krizinden önce literatürde spekülasyon atakların ve ödemeler dengesi krizlerinin oluşumunda temel sebep olarak, sınırlı rezervler ile sabit kur sistemlerinin sürdürülememesi öne sürülmekteydi.⁵⁰ Ancak APS krizinden sonra literatürde Obstfeld, tarafından temsil edilen görüşler ağırlık kazanmıştır.

Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı gelişmekte olan ülkelerde ise uygulamalar sonucu makroekonomik istikrar sürecinde çeşitli aksaklıklar meydana gelmiş ve bu durum finansal krizlere giden yolda belirleyici olmuştur. Sabit döviz kuru sistemi ve gelişmiş ülkelere oranla yüksek faiz oranları nedeniyle, 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere giren sermaye çok yüksek getiriler elde ederek yerli paranın değerlenme sürecini pekiştirmiştir. 1997 yılına kadar birçok gelişmekte olan ülkede makro ekonomi yönetimi, sabit kur uygulamıştır. Sabit kur sistemleri spekülasyon kazanç sağlayan sistemlerdir. Gelişmekte olan ülke yatırımcıları uluslararası piyasalardan düşük faiz oranlarından borç alarak, yüksek faiz oranları karşılığında gelişmekte olan ülkelere borç vermektedirler. Bu bir anlamda sabit kur sürdürüldüğü sürece devam eden ve yüksek kar sağlayan "taşınma ticaret (carry trade)"dir. Ancak kur dalgalanmaya bırakıldığında ülkelere likidite krizleri meydana gelmektedir. Söz konusu duruma örnek olarak 1990'lı yıllarda Meksika, Güneydoğu Asya ve Rusya'da yaşanan krizler gösterilebilir.⁵¹

1997 yılı başında Kore, Endonezya ve Tayland'da cari işlemler bilançosu dengesizlikleri ve hisse senedi piyasasında aşırı fiyat yükselmeleri söz konusuydu. 1997 yılı sonunda hisse senedi fiyatlarındaki ani düşüşler, ulusal para cinsinden hisse senetlerini yarı yarıya değer kaybına uğratmıştır. Kriz öncesi dönemde söz konusu ülkelere doğru olan sermaye girişleri kendi arzını artırarak özellikle taşınmaz mallar sektöründe varlıkların değer kazanmasına neden olmuştur. Finansal kriz ise ulusal para üzerine spekülasyon saldırılarının ortaya çıkması ile meydana gelmiştir. Spekülasyon ataklar,

⁵⁰ Aklan, a.g.e., s.159

⁵¹ M. Corden, "Exchange Rate Policies for Developing Countries", *The Economic Journal*, vol. 103, no.4-6, (1993), s.201

yüksek enflasyon, ulusal paranın aşırı değerlenmesi önemli dış dengesizlikler ile sonuçlanan genişleyici para ve maliye politikalarının sonucunda oluşmaktadır. Spekülatif atakların oluşumunda sermaye akınlarıyla finanse edilen cari işlemler bilançosu açıkları da etkilidir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde sermaye akımları ile finansman yönteminin sınırlarına ulaşılmıştır.⁵² Sermaye akımları tersine döndüğünde ve spekülörler ulusal paranın değer kaybedeceğini öngördüklerinde döviz yöneldiklerinde bu ülkelerde uluslararası rezervler azalmaktadır. Dolayısıyla sermaye akımları cari işlemler bilançosu açıklarının finansmanında kullanılacak uygun bir finansman yöntemi olma özelliğini kaybetmektedir. Spekülatif ataklar sadece Krugman tarzı modellerde vurgulandığı gibi resmi rezervler azaldığında meydana gelmemektedir. Döviz kurunu savunma maliyeti yükseldiğinde de spekülatif ataklar oluşabilmektedir. İşsizlik oranının yüksek, ekonomik büyüme oranının düşük olduğu şartlarda faiz oranlarını yükselterek ulusal paraları spekülatif ataklara karşı korumanın maliyeti oldukça yüksektir. Bankacılık sisteminin oldukça zayıf olduğu şartlarda bazı bankalar ödeme gücü içine düşmektedirler. Ayrıca yüksek faiz oranları kamu kesimi borç servisinin maliyetini artırmakta ve borcun sürdürülebilirliği zorlaşmaktadır. Başlıca ekonomik göstergelerde istikrar sağlanmaksızın faiz oranlarının yükseltilmesi, sabit kur sisteminin sürdürülmesinde yeterli olmamaktadır. Döviz kurunu nominal çapa olarak kullanmaya dayalı uygulamalar, disiplin ve kredibilite sağlanmasındaki güçlükler nedeniyle risk taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından nominal çapa uygulanmasından çok dışsal şoklara karşı esnek bir döviz kuru sisteminin benimsenmesi daha uygun görünmektedir.

2.2.4. Dış Ticaret Dengesi

Dünya ticaretinde serbestleşme yönünde gerçekleştirilen çalışmalar oldukça eskiye dayanmaktadır, söz konusu çalışmaların dayandığı temel düşünce, ülkelerin pozitif yönde gerçekleştirdikleri dış ticaret dengelerinin ülkedeki döviz ve sermaye birikimine katkıda bulunarak var olan ya da olabilecek dış açıkların kapatılmasında önemli rolü olmasından kaynaklanmaktadır.

Dış ticarete liberalleşme trendi Gümrük tarifeleri ve Ticaret Genel anlaşması (GATT)'nın imzalandığı 1947 yılından itibaren başlayarak günümüze değin devam

⁵² Aynı, s.202

etmiştir. GATT çerçevesinde yapılan çok taraflı ticaret anlaşmaları ile tarife oranları zaman içerisinde azaltılarak, 1947 yılında ortalama %40'a yakın olan oranlar 1962 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde yapılan 6. tur Kennedy Müzakereleri sonucunda %15 düzeyine indirilmiştir. En son 1994'de 8. Uruguay Müzakereleri sonucunda da gümrük tarifelerinin indirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.⁵³

1960'lı ve 1970'li yıllarda itibaren, ithal ikameci büyüme modellerinin yerini almaya başlayan pozitif dış ticarete –ihracata- dönük büyüme stratejisi, sermaye oluşum oranlarında artışın ve faktör üretkenliğindeki büyümenin ancak ihracattaki artış ile sağlanabileceği diğer bir ifade ile ihracatın büyümenin lokomotifi olduğu görüşünü vurgulamaktadır.⁵⁴ İhracat performansı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere yapılan ampirik çalışmaları iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Yapılan çalışmaların bir kısmında, örnek bir ülke alınarak ticaret politikalarının ekonomik performans üzerindeki etkisi ölçülmüş ve uygulanan politikaların ihracat yönlü olup olmadığı analiz edilmiştir. Diğer çalışmalarda ise, bir grup örnek ülke araştırmanın konusunu oluşturmakta ve ihracattaki büyüme ile ekonomik büyüme arasındaki bağıntıyı incelemek üzere istatistiki mukayeselere yer verilmektedir.

1980'li yılların ortalarından itibaren, yapılan araştırmalarda ihracat performansı ve ekonomik büyüme ilişkisinde nedensellik ilişkisi üzerinde durulmuştur, Önceki çalışmalar, ihracattaki büyümenin üretimdeki büyümeye neden olduğunu vurgularken Jung ve Marshall'ın (1985) çalışmasında⁵⁵ ihracat performansının üretimde büyümeye neden olabileceğini fakat aynı zamanda, üretimdeki büyümenin de ihracat performansını etkilediği öne sürülmüştür. İçsel dinamiklerle büyümeyi gerçekleştiren bir ekonomide, artan üretimin iç piyasada aynı hızla talep bulamayacağı ve dolayısıyla üreticilerin dış piyasalara yönelmesinin kaçınılmaz olacağı ifade edilmektedir. Bir başka çalışmada ise yeni sanayileşmiş ülkeler olarak da adlandırılan Asya ülkelerinden G. Kore, Singapur, Hong Kong ve Tayvan üzerinde 1955-1982 yıllarını kapsayan bir dönem için yapılan araştırmada⁵⁶ ihracat ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir. Tüm bu çalışmalar sırasında içsel büyüme dinamikleri olan,

⁵³ Bekir Göydere "Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin Yapısı Üzerine Bir Araştırma" **Dış Ticaret dergisi**, sayı.12, yıl4, (1999),s.10-29

⁵⁴ Yalçın Gübe, "İktisadi Büyüme ve İhracat Performansı", **Hazine Dergisi**, sayı.6, (1997), s.17-26

⁵⁵ **Aynı**, s.21

⁵⁶ A. Darrat "Are Exports and Engine of Growth? Another Look At The Evidence" **Applied Economics**, Vol. 19, (1987), s.277-283

teknolojik ilerleme, yetkin insan gücü sermayesinin kullanımı ve geniş anlamda bilginin üretimin hizmetine sunulabilmesi için araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yoğunlaştırılması kavramlarını da gündeme getirmiştir.

Gelişmiş ülkelerin hemen hemen tamamında ihracat artı ithalat toplamı içerisindeki vergi payının çok düşük olduğu bilinmektedir. Söz konusu ülkelerin uluslar arası ticaret üzerindeki vergi oranı ortalama %2'nin altında bulunmaktadır. Bununla beraber korumacılığın benimsendiği ve uluslararası ticaret üzerindeki vergi payının oldukça yüksek olduğu ülkeler ise , %10 vergi oranıyla, Hindistan, Pakistan ve Ruanda ve %5-10 arasında değişen oranlarla da Bostwana, Rusya Tunus, Fas, Madagaskar, Gana Ürdün gibi gelişmekte olan ülkelerdir.⁵⁷ Ülkelerin gümrük vergisi uygulamasındaki temel amacı iç piyasayı korumaya çalışmaktır. Ancak bu yönde alınan tedbirler, ticari ilişkide bulunan ülkelere de misilleme amaçlı alınınca ticari dengelerin bozulması ve dünya ticaretinin bu durumdan olumsuz etkilenmesi mümkün olmaktadır. Günümüzde ülkeler, gümrük tarifelerini kademeli olarak azaltma yoluna gitmektedirler. Özellikle bazı ekonomik entegrasyonlar, en azından söz konusu ülke grupları arasında tarifelerin indirimini veya kaldırılmasını gerektirmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu Gümrük Birliği bunun en temel örneklerindedir.

Ancak dış ticareti engelleyen tek unsur sadece vergiler değildir. Gümrük vergileri – tarifeler- dışında tarife-benzeri engeller de dış ticareti önemli ölçüde sınırlamaktadır. Dünya bankasının da önemle belirttiği gibi tarife dışı engeller kimi zaman dış ticaret üzerinde tarifelerden daha etkili olabilmekte ve dış ticaret hacmini sınırlamaktadırlar. Söz konusu engellerin en önemli sakıncaları belirsiz olmalarıdır. Tarife dışı engellere örnek olarak; miktar kısıtlamaları, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve diğer engeller gösterilebilir.

Günümüzde tarife dışı araçlar içerisinde en belirgin olarak ortaya çıkan unsur ise çevresel kriterlerdir. Söz konusu kriterlerin engelleyiciliği oldukça yüksek olduğundan, engellerin giderilmesine yönelik uluslararası organizasyonlar düzenlenmektedir. Çevresel engellerin başlıcaları, ürün ve üretimle ilgili standartlardan, kamu ve özel birtakım kuruluşların faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır.

Burada üzerinde önemle durulması gereken bir başka konu da dış ticaret açıkları ya da bir başka deyişle cari işlemler bilançosu açıklarıdır. Çoğu kez G.O.Ü'de meydana

⁵⁷ World Bank, **World Development Indicators**, 1997

gelen finansal krizlerin bu durumla yakından ilişkisi vardır. Bu ilişki öncelikle “büyük ve kronikleşen dış açıkların sürdürülemezliği” beklentisinden kaynaklanmaktadır ve sabit kur sistemi kadar serbest kur sistemi açısından da geçerlidir. Büyük ve kronik dış açıklar hem ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaları, hem dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri, hem de yurt dışından kaynak çekebilmelerinin önünde önemli bir kısıttır. Cari işlemler bilançosu açıklarının özellikle ulusal parayı aşırı değerlendiren sabit kur ya da ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle sonuçlanan serbest kur politikalarıyla sürdürülmeye çalışılması durumunda ve uluslar arası sermaye hareketlerinin kısıtlanmadığı bir ekonomide, ani ve büyük boyutlarda ani ve büyük boyutlarda sermaye çıkışları yaşanmakta ve söz konusu çıkışlar önce finans sektörünü daha sonra ise reel ekonomiyi etkisi altına alan krizlere dönüşmektedir.⁵⁸ Bu gibi durumlarda kaçınılmaz olarak başvurulan çözüm yolu ulusal paranın devalüe edilmesi veya dış değerinin dalgalanmaya bırakılmasıdır. Stanley Fischer’in konuyu vurgulamak amacıyla söylediği “gerçekleşen ve beklenen cari açık büyükse ülke devalüasyona davetiye çıkarıyor demektir” sözleri bu noktada anlam kazanmaktadır.⁵⁹ Ulusal paranın şekli ne olursa olsun büyük oranda değer kaybetmesinin beklendiği ve bu beklentinin gerçekleşmediği durumlarda ani ve büyük sermaye kaçışları ortaya çıkmaktadır. Meksika (1994), Tayland (1997) ve Türkiye (2000-2001) krizleri bu noktada örnek olarak verilebilir.

2.2.5. Sermaye Hareketleri Dengesi

Ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yaratılmasındaki temel öncelikleri arasında, mal ve hizmet üretim kapasitesinin artırılmasını sağlayan yatırımlar yer almaktadır. Ülke içinde üretilen gelirin bir kısmı tüketim harcamalarına ayrılırken, diğer bir kısmının da tasarruflara ayrılması ve bu tasarrufların yatırıma dönüştürülmesi ekonomik büyümenin anahtarıdır. Ancak yatırıma ayrılacak kaynak miktarının azlığı ya da başka bir deyişle iç tasarrufların yetersizliği, her ülkenin hızlı büyüme isteğini sınırlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda dış kaynakların kullanılması gündeme gelmektedir. Bu doğrultuda, dış kaynaklarla finansman ülke ekonomisinin iç tasarruf açığını azaltan ve büyüme çabalarını

⁵⁸ M. Tuba Ongun, “Türkiye’den cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, **Kriz ve IMF Politikaları**, (Alkım Yayınevi, 2002), s.39

⁵⁹ Stanley Fischer, “Real Balances, The Exchange Rate and Indexation: Real Variables in Disinflation”, **Quarterly Journal of Economics**, vol.103, no.1, (1998), s.110-128

destekleyen bir etki oluşturmaktadır. Yatırımların finanse edileceği dış kaynaklardan, uluslar arası çok taraflı mali kurumlar vasıtasıyla, uluslararası ticari banka kredileri tarzında verilen hibe, teknik yardım ya da krediler geleneksel dış finansman yolları olarak kabul edilirken, doğrudan yabancı yatırımlar ile kısa vadeli sermaye hareketleri alternatif dış finansman yollarını oluşturmaktadır. (i) kısa vadeli sermaye hareketleri (spekülatif amaçlı portföy yatırımları), bir ülke borsasında işlem gören şirket hisselerinin bir diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınması, (ii) doğrudan yabancı yatırımlar ise söz konusu portföy yatırımları dışında kalan bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir veya birkaç firma ile ortaklık halinde ülkede gerçekleştirdiği yatırımlar olarak tanımlanmaktadır.

2.2.5.1. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri

Kısa vadeli sermaye hareketleri (spekülatif amaçlı portföy yatırımları), başlangıçta borç bunalımına düşen gelişmekte olan ülkelere, uluslararası sermaye akımlarının ve bankacılığın gelişmesi ile birlikte, kısa vadeli kredi vermeyi cazip bulan uluslararası ticari bankaların verdikleri krediler şeklindeyken, daha sonra ülkeler arasındaki faiz oranları ve döviz kurlarındaki değişimleri yakından izleyen spekülörlerin, spekülatif amaçlı yatırımlarının da dahil olduğu bir şekil almıştır.⁶⁰ Spekülatif amaçlı portföy yatırımları literatürde çoğu zaman “sıcak para” olarak da anılmaktadır. Sermaye arzını arz edenler yönünden ele aldığımızda, Bretton Woods sonrası uluslararası döviz piyasalarının dalgalı kura geçişi, deregülasyon uygulamaları ve yeni teknolojilerin gelişmesiyle bu piyasaların önemli ölçüde büyüüp, merkezileştiği görülmektedir. Diğer yandan istikrarsız döviz kurları ve faiz/arbitraj piyasaları spekülörler için inanılmaz fırsatlar yaratmış ve halen de yaratmaktadırlar. Bu noktada, kısa vadeli sermaye hareketlerinin gelişimi ile ilgili tarihe kısaca bakmak faydalı olabilecektir.

II.Dünya savaşı sırasında dünya sermaye piyasaları işlevlerini yitirdikleri için savaş sonrası sermaye akımlarında uzun bir süre resmi kurumlar tarafından yapılan finansman ağırlık kazanmıştır. Dünya Bankası sanayileşmiş ülkelerin sermaye piyasalarından borçlanarak, beklenen getirileri yüksek olan projelere finansman sağlamak amacıyla gelişmekte olan ülkelere borç veren bir finansal aracı rolünü üstlenmiştir. Böylece

⁶⁰ Gregorio De, P. Guidotti, “Financial Development and Economic Growth”, **World Development**, vol.23, no. 3, (1999), s.436-445

savaşta yenilen ülkeler ile gelişmekte olan ülkelere fon akımı sağlanarak, ortadan kalkan özel uluslararası sermaye piyasalarının yeniden oluşturulması hedeflenmiştir. Bu girişimlerin sonucu olarak 1950’li yıllarda doğrudan yatırımlar tekrar canlanmaya başlamıştır. II. Dünya savaşının hemen sonrasında ve 1950’lerde gelişmekte olan ülkelerin dünya sermaye piyasalarından borçlanma olanakları bulunmamaktaydı. Finansmanın çoğu yeni oluşturulan dünya bankası ve ABD İhracat-İthalat Bankasından alınan krediler ve bu ülkelere yapılan dolaysız yatırımlar şeklinde gerçekleşmekteydi. Ancak 1960’ların sonlarına doğru, ülkeler arasında mal ve sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların giderek azalması ve daha liberal ekonomik politikaların uygulanması yönünde oluşan eğilimler, uluslar arası sermaye akımlarının, özellikle de kısa vadeli spekülasyon hareketlerinin artmasına sebep olmuştur. Aynı dönemde gelişmekte olan ülkelere bir kısmı özel sermaye piyasalarına girmeye başlamışlardır, Latin Amerika’daki bazı ülkeler bu dönemde önemli sayılabilecek miktarlarda tahvil ihracı gerçekleştirmişlerdir.⁶¹ 1970’lerde haberleşme ve bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen, birbiriyle ilişkili ve paralel olan gelişim ve değişimler, bir yandan bankacılık alanındaki bilgi birikimini artırırken, diğer yandan uluslararası finansal piyasaları büyük bir rol ve öneme kavuşturmuştur. Döviz kurları ve faiz oranları büyük ölçüde değişken hale gelmiş ve dalgalı kur döneminde sermayenin artan ölçüde uluslararasılaştığı ve niteliksel olarak yeni boyutlar kazandığı görülmüştür. Kurlarda ortaya çıkan aşırı değişkenliğin uluslararası sermaye hareketlerini engellemesi beklenirken tam tersi bir durum gerçekleşerek hareketlilik artmıştır. Bunun en önemli sebebi, finansal piyasalarda özellikle döviz kuru ve faiz oranı risklerini yönetmeye yönelik yeni finansman teknikleri ve araçlarının kullanılmaya başlamasıdır.⁶² Aynı yıllarda, özellikle 1973-1980 arası dönemde uluslararası bankacılık önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Bankalar ülke sınırları içerisinde yabancı kaynak gereksinimini giderirken, uluslar arası para piyasalarından da fon sağlama ve yatırım yapma olanağı bulmuşlardır. Bunun belki de en önemli sebebi 1973 ve 1979 yıllarında meydana gelen petrol fiyatlarındaki yüksek boyutlu artışların, petrol ithal eden ülkelere büyük cari işlem açıkları meydana getirirken, petrol ihraç eden ülkelere cari işlemlerin önemli miktarlarda fazla

⁶¹ Güven Delice, “Uluslar arası Sermaye Hareketlerine Tarihsel Bir Bakış” **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, (Eylül 2002), s.27

⁶² Henry Kaufman, “Interest Rates, The Markets and The New Financial World” IB Tauris&Co.Ltd..London, (1986), s.88

vermesidir. İhracatçı ülkelerin cari işlemleri 1974'te 67.4 milyar dolarlık fazla verirken bu miktar 1980 de 103 milyar dolara ulaşmıştır. Petrol ihracatçısı olmayan ülkelerin cari açıkları ise dönem boyunca yıllık ortalama % 66 artarak 1981'de 99.2 milyar dolara ulaşmıştır.⁶³ OPEC ülkelerinin cari işlem fazlaları başlangıçta gelişmekte olan ülkelerin büyük ticari bankalarında kısa vadeli likit finansal aktiflere yönelirken, daha sonraları ikili anlaşmalar şeklinde gerçekleşen krediler şekline dönüşmüştür. Verilen kredilerden oldukça karlı çıkan bankalar gelişmekte olan ülkelere gelen kısa vadeli kredi taleplerini geri çevirmemiş ve cari hesap açıkları özel bankalar aracılığı ile finanse edilmiştir. Böylece ağırlıklı olarak parasal ve finansal sermaye hızla uluslararasılaşma sürecine girmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarındaki şiddetli artış, 1980'lerin başlarında dış borç bunalımına dönüşmüştür; 1978'de başlayan faiz oranlarındaki şiddetli artış, dolardaki aşırı değerlenme ve dünya genelinde yaşanan resesyona ile birleşince dış borç bunalımının – uluslar arası bankacılık krizi- yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Kriz 1970'lerin başından beri varolmakla birlikte ancak Meksika'nın 12 Ağustos 1982'de daha önce programlanan dış borç ödemelerini artık karşılayamayacağını ilan etmesinden ve döviz piyasalarını kapatmasından itibaren görünür hale gelmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki krizi şiddetlendiren diğer bir önemli olgu da, piyasalardan önemli miktarda sermaye kaçıışı yaşanması olmuştur. 1985'e gelinceye kadar gelişmekte olan piyasalardan toplam sermaye kaçıışı 200 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 1975-85 arasında Venezüella'nın dış borcundaki artışın % 100'ünü, Arjantin ve Meksika'nın ise % 60'dan fazlasını sermaye kaçışları oluşturmaktadır.⁶⁴ 1982'den sonra da devam eden bu durum, dış kredilerin azalması ile birlikte ithalat azalışına yol açarak, büyüme üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur. Borç krizinin en önemli sonuçlarından birisi; birçok gelişmekte olan ülke için dünya sermaye piyasalarına girişin tamamen kapanmasa bile, büyük ölçüde kesilmesi, bir diğeri; dış borcun büyük kısmının uluslararası piyasalarda menkul kıymet sürecine girilmesi şeklinde olmuştur. Geleneksel dış finansman olanaklarının sınırlılığı nedeniyle finansman sağlanmasında yaşanan güçlükler çeşitli uluslar arası kurumları geliştirmekte olan ülkelere yönelik yeni dış finansman arayışına itmiş, bu arayış daha sonra uluslar

⁶³ Delice, **Ön.ver.**, s.31

⁶⁴ Alworth and Turner, "The Global Pattern of Capital Flows in the 1980s", **Symposium 1990, Edited by: Herst Siebert, Institut Weltwirtschaft An Der Universität, Kiel**, (1991), s.127

arası portföy yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere alternatif bir dış finansman aracı olarak öne çıkması ile sonuçlanmışlardır. 1980’li yıllarda yaşanan konvertibiliteye geçiş süreci Euro-piyasaların⁶⁵ gelişmesine katkıda bulunmuş, sınırlamalara tabi olmaksızın dolaşan devletsiz ulusal paralar piyasasının olağanüstü boyutlara ulaşmasını sağlamıştır. Bahsedilen dönemde ortaya çıkan en önemli değişim, döviz kurlarının cari hesaptaki değişimlerden çok sermaye hareketlerine bağlı olarak hareket etmesi ve sermaye hareketlerinin de üretken yatırım talebinden ziyade dealerların spekülatif davranışlarına bağlı hale gelmesidir.

1980’li yıllarda temelleri atılan sermayenin serbest dolaşımını sağlayan gelişmeler 1990’lı yıllarda da artarak devam etmiştir. 1990’lı yıllarla birlikte özellikle yurtiçi finansal piyasaların sermaye hareketlerini kısıtlayıcı engellerinin ortadan kaldırılması (deregülasyon) ve uluslararası finansal işlemler üzerindeki kısıtlamaların gevşetilmesinden sonra finansal krizler oldukça yaygın bir olgu haline gelmiştir. Krizlerin esas kaynağını döviz piyasalarıyla para ve sermaye piyasaları arasında akışkan fonların serbestçe hareketi oluşturmaktaydı. Bu döneme, ulusal piyasalarda faiz ve döviz kuru arasındaki dengesizliklerden kaynaklanan arbitraj ögesine dayanan kısa vadeli sermaye hareketleri damgasını vurmuştur. Bunların arasında özellikle “hedge fonlar”ın⁶⁶ ya kendilerine ait menkul kıymetler fiyatları ile doğrudan ya da kendilerini izleyen diğer piyasa katılımcılarının eğilimlerini etkileyerek dolaylı şekilde ulusal veya uluslararası menkul kıymet fiyatlarında etkili oldukları bilinmektedir. Karlı arbitraj ve spekülasyon fırsatlarının artması parasal sektörler arasında kısa süreli sermaye hareketlerini uyararak, büyük ve ani akımlar yaratmış, birçok ülkede, para ve kur politikalarını tehdit eder hale gelmiş ve şiddetli finansal krizlere yol açmıştır. Yakın geçmişte birçok gelişmekte olan ülke finansal kriz olgusunu yaşamış ve krizler reel kesimde de etkisini göstererek, işsizlik ve enflasyonun olağanüstü boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Finansal entegrasyon sürecinin hızlandığı 1980’li yıllardan itibaren birçok finansal kriz çalıştığı halde, geniş ülke gruplarını etkileyen ve uluslar arası finansal sistemde önemli sorunların yaşanmasında sebep olan iki kırılma noktası vardır. Bunlar 1994 yılı sonundaki Meksika krizi ile 1997 Asya krizidir.

⁶⁵ Yabancı tahviller, Euro-tahviller ve kısa vadeli Euro-senetler 1984-89 boyunca net banka ve tahvil finansmanının yaklaşık % 50’sine ulaşmıştır.(Alworth and Turner)

⁶⁶ **Hedge fonlar**, risk üstlenmeye hazır yatırımcıların fonlarını toplayarak bu kaynakları dünya çapında, her türlü Pazar veya mali aracı tercihen kısa vadeli plase edebilen spekülatif insiyatiflerdir.

Günümüzde büyük çoğunluğu önemli düzeylere ulaşan cari işlem açıkları ile karşı karşıya bulunan gelişmekte olan ülkeler spekülasyon ani bir sermaye çıkışı karşısında son derece dayanıksız bir konuma sürüklenmişler ve bu çerçevede sermaye akımlarının uluslar arası alanındaki istikrar bozucu niteliği dışarıya karşı aşırı finansal bağımlılığı olan ülkelerde öne çıkmaya devam etmekte ve krizlerin ortaya çıkma olasılığı artmaktadır. Gelişen piyasalara sahip ülkelerin, döviz çapalarıyla istikrara kavuşma çabaları hem çok yüksek maliyetleri hem de ileride kaçınılmaz bir yüksek oranlı devalüasyonu göze almayı gerektirmektedir. Zira bu ülkeler hem döviz piyasalarına müdahale edecek hem de yabancı sermayeyi çekebilecek düzeyde faiz oranlarını muhafaza edebilecek ölçüde uluslararası rezervlere sahip değildirler.

Ünlü finans kuruluşu Salomon Brothers tarafından açıklandığı gibi uluslar arası spekülasyon motive eden temel faktörler piyasaların hassasiyeti ve döviz kurlarının istikrarsızlığıdır. Bu spekülasyon kazanç beklentisi günlük 1.8 trilyon doların kısa vadeli sermaye hareketi olarak dünyada dolaşmasına neden olmakta ve uzun vadeli üretken yatırımlara ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye dönük sermaye hareketlerinin önünü tıkamaktadır.⁶⁷

1990'lı yıllardan bu yana Türkiye dahil pek çok ülkede kısa vadeli sermaye hareketlerinin neden ve sonucu olan piyasalardaki hassasiyetin azaltılması ve özellikle de döviz piyasalarındaki kur istikrarsızlığının giderilmesi konusu, izlenecek makroekonomik politikaların öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır.

Bu konuda yapılmış en çarpıcı uygulamalar Şili ve Malezya'da görülen uygulamalardır. Şili'de Meksika'daki finansal krizden sonra krizlerin bulaşıcılığından kaçınmak amacıyla yabancı yatırımcıların fonlarının % 30'unu Şili merkez bankasının faizsiz hesabına bir yıl süreyle yatırmaları uygun görülmüştür. Uygulamanın amacı, Merkez bankasının enflasyonla mücadelesi sürerken, yüksek faiz oranlarının yabancı sermayeyi cezp etmesinin engellenmesi olarak belirlenmiştir. Şili'nin faiz oranları 1992'den Haziran 1998'e kadar oldukça yüksek seyrederek ortalama % 13 civarına olmuştur.⁶⁸ Uygulanan bu kontrol yöntemi bir anlamda etkin bir vergi yöntemi olarak gerçekleşmiş ve yatırımların yapısını kısa dönemden uzun dönem yatırımlara doğru değiştirmiştir. Uygulamanın sonucunda Şili'de hem faiz oranları bu durumdan

⁶⁷ Osman Aydoğuş ve diğerleri. **Kriz ve IMF Politikaları** (Birinci basım, İstanbul: Alkım yayınevi, 2002), s.132

⁶⁸ Mike McNamee " How Chile Iced Hot Money" **Business Week**, (Jan 11, 1999), s.34(1)

etkilenmemiş hem de enflasyonla mücadelede önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1992’de %15 olan enflasyon oranı 1998’in başlarında %3 civarına gerilemiştir. Malezya’da uygulanan sermaye kontrolleri yönteminde ise sıcak paranın ülkeye girişine herhangi bir kısıtlama getirilmezken, ülkeden çıkışlara bir yıl süreyle kısıtlama getirilmiştir, getirilen kısıtlamayla birlikte yurt içindeki kısa vadeli sermaye hareketlerinin ani çıkışları önlenmiş ve vadeler de bu yöntemle uzatılmıştır. Böylece sıcak paranın hızlı bir şekilde ülkeye akması engellenirken enflasyon ve faiz oranlarının düşürülmesi amacıyla uygulamaya konulan makroekonomik politikalar başarılı sonuçlar vermiştir. Malezya’da sermaye kontrolleri uygulamasına 1 Eylül 1998’de başlanmış ve 21 Eylül 1999’da uygulamaya son verilmiştir. Uygulama sırasında Malezya ringgitinin değeri 1USD= 3.8 MR olarak sabitlenmiş,⁶⁹ böylece ringgitin değeri bölgedeki diğer para birimlerine göre düşük tutularak ihracatta önemli artışlar gerçekleştirilmiştir.⁷⁰ Bölgedeki finansal paniğin sona ermesi, ekonomilerin toparlanmaya başlaması ve genişlemeci makroekonomik politikaların etkisiyle Malezya ekonomisi 1998 yılında % 6.7 oranında küçülme yaşamışken, 1999’da % 4.7 oranında büyümüş ve faiz oranları da 1998’de % 11.06 iken 2000’de % 3.2 düzeyine düşmüştür.⁷¹

Bu konuda önerilen bir başka politika uygulaması ise vergi savucuları tarafından yaygın olarak kabul gören “ Tobin vergisi” dir. Vergi uygulaması konusu ilk olarak 1978 yılında Nobel ödüllü Amerikalı iktisatçı James Tobin tarafından önerilmiştir.⁷² Vergi adını önerinin sahibinden aldığı için literatürde Tobin Vergisi olarak anılmaktadır. Ancak o yıllarda dalgalı döviz kuru sisteminin çok yaygın olması sebebiyle öneri yeterince dikkate alınmamış ancak 1990’lı yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Öyle ki OECD ilk kez kapsamlı bir şekilde bu vergiyi 2002 yılında çıkardığı düzenli bir yayında tartışmaya açmak ihtiyacını duymuştur.⁷³ Verginin savunucularına göre; Tobin Vergisi, global finans piyasaları yönetiminin stratejik bir unsuru olabilir. Çünkü, vergi kısa vadeli, spekülatif döviz ve sermaye akımlarını caydırmak suretiyle bu akımların döviz ve sermaye piyasaları üzerindeki yıkıcı etkilerini azaltarak piyasaları istikrara kavuşturabilir, ulusal siyasi otoriteyi güçlendirebilir, piyasaların globalizasyonundan etkilenmiş ülkelerin vergi kapasitelerini restore ederek vergileme

⁶⁹ Naci Canpolat “ Malezya sermaye kotrolleri” **Asomedy**, (Ağustos 2001), s.31

⁷⁰ 1998’de 72 milyar dolar olan ihracat, 1999’da 82 milyar dolara yükselmiştir.

⁷¹ Canpolat, **a.g.e.**, s.31

⁷² Aydoğuş ve diğerleri, **a.g.e.**, s.133

⁷³ OECD, **Economic Outlook**, No.71, (June 2002.), vol.1, s.185-197

kapasitesini artırabilir. OECD tarafından yapılan analize göre;⁷⁴ Tobin Vergisi, aşırı hassasiyetin temel nedeni olan kısa vadeli işlemler üzerinde belli bir caydırıcı etkiye sahip olabilir. Bu noktada örnek vermek gerekirse; % 0.2 oranında bir vergiyle günlük bazda çalışan bir spekülâtörün yıllık vergi yükü % 48 olurken, haftalık hedef koyan birinin % 10 ve aylık hedef koyan bir yatırımcının ise % 2.4'tür. Döviz işlemlerinin % 40'ının zaman hedefinin 2 günden az ve % 80'inin 7 günden az olduğu dikkate alındığında verginin kısa vadeli işlemleri caydırıcı, dolayısıyla da piyasaları sakinleştirici etkisi ortaya çıkmış olacaktır. Döviz işlemleri sıklığı ne denli fazlaysa, verginin caydırıcı etkisi o denli büyük olacaktır. Diğer yandan verginin bu haliyle uluslararası ticareti, uzun vadeli sermaye hareketlerini, reel ekonomideki değişmelere dayalı döviz fiyatı ayarlamalarını olumsuz yönde etkilemesi mümkün gözükmemektedir. Ancak henüz uygulanması konusunda kesin metotlar geliştirilmemiş olan ve halen söz konusu vergiye yönelik eleştirilerin sürdüğü bir ortamda, Tobin Vergisinin uygulanıp uygulanmayacağını ve ne miktarda kabul göreceğini zaman gösterecektir.

2.2.5.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım yapılan ülkenin beklentileri doğrultusunda, ekonomik büyümeye, istihdama, teknolojik gelişmelere ve ihracata yönelik üretim yapılmasına olumlu katkılarda bulunabilen yatırımlar olarak tanımlanmakta ve bu anlamda ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşmalarında izlenmesi gereken makroekonomik politikalar çerçevesinde yer almaktadır. Bu anlamda da kısa vadeli sermaye hareketlerinden farklı olarak ev sahibi ülke tarafından arzu edilen yatırımlar olarak da nitelenebilir.

Devletlerin doğrudan yabancı yatırımlara bakış açıları tarihsel süreç içerisinde değişim göstermiştir. Doğu Bloku'nun çözülmeye başladığı 1989 yılına kadar, tüm gelişmiş ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekmek için büyük çabalar sarf ederken, gelişmekte olan ülkelerde bu yatırımlara şüphe ile bakılmıştır. Bu konuda yapılan yorumlarda, doğrudan yabancı yatırımların, ülke egemenliklerini tehlikeye sokacağı, orta ve uzun vadede ülkeden döviz çıkışına neden olacağı ve sömürgeciliğin modern versiyonu olduğuna dair çok sayıda görüş ileri sürülmüştür. Aynı zamanda dış kaynak konusunda darboğaz yaşayan bu ülkeler, yukarıdaki görüşler doğrultusunda çok

⁷⁴ Aynı, s.185-197

önemli bir dış finansman kaynağından yoksun kalmışlardır. Ancak, 1990’larda hızlı bir gelişme sürecine giren liberalleşme ve piyasa ekonomisi kavramları ile küreselleşme hareketleri, toplumların doğrudan yabancı yatırımlara bakış açılarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Artık devletler, “dış yardım mı, kredi mi?” yoksa “doğrudan yabancı yatırımlar mı?” sorusunda tercihlerini, doğrudan yabancı yatırımlar lehine kullanmaktadırlar.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (milyon dolar)

Bölgeler	1980	1990	2000
Dünya Toplamı	54,945	202,782	1,491,934
Gelişmiş Ülkeler	46,530	164,575	1,227,476
Batı Avrupa	21,427	96,803	832,067
Kuzey Amerika	22,725	56,004	367,529
Diğer Gelişmiş Ülkeler	2,377	11,767	27,880
Gelişmekte Olan Ülkeler	8,380	37,567	237,894
Afrika	380	2,483	8,694
Latin Amerika ve Karayipler	7,485	10,282	95,405
Asya ve Pasifik	516	24,803	133,795
Orta ve Doğu Avrupa	35	639	26,563

World Investment Report, 2002, UNCTAD, s.27

Konunun rakamsal boyutlarına onar yıllık periyotlar halinde bakıldığında, tablo 1’den de izlenebileceği gibi doğrudan yatırımlar, 1980 yılında yaklaşık 55 milyar dolar iken, bu miktar 1990 yılında 202 milyar dolara, 2000 yılında ise yaklaşık olarak 1.5 trilyon dolara ulaşmıştır. Doğrudan yatırımların tercihi genellikle ABD, AB ülkeleri ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler olurken, gelişmekte olan ülkeler arasında en çok yatırım çeken ülke olarak yaklaşık 70 milyar dolar ile Çin gelmektedir.⁷⁵ Diğer gelişmekte olan

⁷⁵ A. Kenan Tanrıkulu, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türkiye’nin Yatırım imajı”, **Active ekonomi**, (Ekim 2002), s.33

ülkelerden, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan, Macaristan Çek Cumhuriyeti, Polonya, Romanya ve Bulgaristan'ın özellikle 1995-2000 yılları arasındaki dönemde, uyguladıkları hızlı özelleştirme ve dolayısıyla uluslar arası pazara açılma politikaları sayesinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli yere sahip oldukları görülmektedir. 2000 yılında gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye girişlerinden %20 pay almışlardır. Bunun %2'sini söz konusu geçiş ekonomisi ülkeleri alırken, %7'sini Başta Brezilya olmak üzere Latin Amerika ve Karayip ülkeleri, %11'ini ise başta Çin olmak üzere Asya ve Uzakdoğu Grubunda yer alan ülkeleri paylaşmaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ev sahipliği yapmak, dönemler itibariyle farklı özelliklere sahip olmayı gerektirmiştir. II Dünya savaşının hemen sonrasında, yabancı yatırımcıların ihtiyaç duydukları hammaddelere sahip olmak yeterli bir koşulken, 1970'lerde ucuz işgücü yatırımın yapılması için önemli bir kriter olmuştur. Günümüz dünya ekonomisi koşullarında ise sadece ucuz işgücü yeterli bir kriter olmayıp tamamlayıcı politikalar zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmek amacıyla çeşitli politikalar uygulamaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını sürdürülebilir ekonomik büyümenin bir parçası olarak benimseyen bir ülkenin sadece dışa açık bir politika izlemesi çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Yabancı yatırımları ülkeye çekebilecek diğer politikaların da uygulanması gerekmektedir. Bahsedilen politikaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;⁷⁶

- Teşvik tedbirleri
- Etkin idari prosedür ve kurallar, minimum bürokratik işlemler
- Uygun işgücü ve ücret politikası
- Özelleştirme politikası
- Ekonomik ve Siyasi istikrar
- Vergileme politikası
- Ekonomik entegrasyonlara üyelik
- Dünya Ticaret Sistemine üyelik
- Rekabet Politikası

⁷⁶ Hasan Sabır, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar", **Dış Ticaret Dergisi**, vol.21,(2002), s. 79

Hükümetler, yatırım indirimi, gümrük vergilerinden muafiyet veya ucuz kredi gibi teşvik tedbirleri ile yabancı sermayeyi özendirirler. Ancak teşvik tedbirlerinin etkinliğini azaltan en önemli etken, gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunun farklı ölçülerde de olsa teşvik tedbirlerini uyguluyor olmasıdır. Çokuluslu şirketler, bu gibi teşvik tedbirlerinden çok siyasi ve ekonomik istikrara ve bununla birlikte ülkenin, dünya ticaret sistemine ve bu sistem bünyesinde oluşturulan anlaşmalara⁷⁷ ne ölçüde katıldığına daha çok önem vermektedirler.⁷⁸

İdari prosedürler ve işlemlerin de fazla vakit alması yabancı yatırımcılar için önemli bir giriş engeli oluşturabilmektedir. Sınır ötesi bir şirket Singapur'da en fazla üç hafta beklerken bu süre gelişmekte olan ülkelerin çoğunda altı aydan az değildir. Dolayısıyla, etkin ve hızlı işleyen bir idari süreç Singapur'a yabancı sermaye yatırımı çekmekte avantaj sağlamaktadır. Düşük vergileme, yabancı yatırımcılarla ikili vergi anlaşmaları gibi uygulamalar da yabancı yatırımlar üzerinde önemli rol oynamaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için pek çok hükümet arasında düşük vergileme rekabeti yaşanmaktadır.

Bir diğer önemli faktör de NAFTA, MERCOSUR gibi ekonomik entegrasyonların ticaret engellerini aşmak için yapılan yatırımlardır. Bu argüman, ekonomik entegrasyon bölgelerine yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışını açıklamaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonların oluşturulma sebeplerinden birisi de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışını sağlamaktır. Örneğin NAFTA görüşmelerinde ABD ile Meksika arasındaki ilişkinin Ticaretten çok yatırımla ilgili olduğu ortaya konulmuştur.⁷⁹

Küreselleşme hareketiyle hız kazanan özelleştirme politikaları pek çok ülkenin ekonomik gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Özelleştirme uygulamalarının ana hedeflerinden birisi, mülkiyetin el değiştirmesi yoluyla ekonomide rekabetin sağlanmasıdır. Özelleştirme programları doğrudan yabancı yatırımları giderek Latin Amerika'ya ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru yönlendirmektedir. Yabancı yatırımcıların, yönetim, know-how getirebilme ve ekonominin geneline kazandıracığı etkinliği göz önünde bulunduran ve yabancı

⁷⁷ MAI, TRIMS, TRIPS vb., Örneğin Çok Taraflı Yatırım Anlaşması-MAI- yatırım akımlarının sürekliliğini sağlamak ve garantiye almak amacıyla düzenlenmiştir.

⁷⁸ Sabır., **Ön.ver.**,s.81

⁷⁹ Paul Hirst ve Graham Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor** . Çeviren: Çağla Erdem (Ankara: Dost, 1998), s.13

firmaları, özelleştiren devlet firmalarına yatırım yapmaya yönlendiren bir özelleştirme politikası bu anlamda daha yararlı olabilecektir.

Özelleştirme politikası ile birlikte doğrudan yabancı yatırımların artışını destekleyen bir diğer yapılanma da, rekabet yasalarının kabulü olmuştur. Kartel anlaşmaları, piyasa gücünün kötüye kullanımı gibi anti-rekabetçi firma davranışlarını önlemeye yönelik kurallar ve uygulamaların bütünü olan rekabet politikası, piyasalarda yerli firmalar tarafından yapay giriş engellerini önlemeye yönelik uygulamaları içermekte ve bu doğrultuda yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye akışı açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bir ülkenin rekabet yasası ulusal sınırlar içerisinde faaliyet gösteren tüm firmalar için geçerli olduğundan, yasanın uygulanması, yerli firmaların yabancı firmalara karşı rekabeti bozucu ittifak kurmalarını engelleyebilecektir. Bununla birlikte sınır ötesi şirketler, yatırım yaptıkları yabancı ülkede düşük maliyet ve kitlesel üretim avantajını kullanarak piyasaları tekelleştirebilmektedirler.⁸⁰ Dolayısıyla, sınır ötesi firmaların, faaliyette buldukları gelişmekte olan ülke pazarlarını tekelci bir yapıya dönüştürmemesi açısından da rekabet politikasının gerekli olduğu oldukça açıktır.

Konunun başında doğrudan yabancı yatırımların olumlu etkilerinin günümüz dünya ticaret yapısında oldukça yaygın kabul gördüğü hakkında açıklama yapılmıştı. Bu doğrultuda meydana gelen etkileri mikro ve makro ekonomik çerçevede ele almak mümkündür. Teknoloji transferiyle birlikte yerel firmalar ve ortak girişim (joint Venture)'lerin teknik ve yönetim etkinlik ve becerilerinin değişimi, mikro çerçevedeki olumlu etkileri yansıtırken, makro ekonomik çerçevede de; ekonomik büyüme, iç yatırımlar, işgücü, ihracat ve ithalat dengesi gibi reel değişkenler ile faiz oranları, döviz kurları, enflasyon ve ödemeler dengesi gibi oldukça önemli finansal değişkenler etkilenebilecektir. Bahsedilen yatırımların reel makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini dört ana başlık altında toplayabiliriz;

- Ekonomik büyümenin hızlanması
- Yerli yatırımların cesaretlendirilmesi
- İşgücü yaratma kapasitesinin artışı
- İhracat ve dış ticaretin genişlemesi

Doğrudan yabancı sermaye girişi ülkedeki yatırımlar için gerekli finansal kaynak düzeyini artırıp döviz yokluğu ve tasarruf yetersizliği gibi büyümenin önündeki

⁸⁰ Hasan Sabır, **Dünya Siyasetinde Küresel Rekabet Sistemi ve Politikaları**, (Birinci basım, İstanbul, Derin, 2002), s.56

darboğazları azaltmakta ve bu baskılardaki rahatlama ülkede sermaye oluşumunun genişlemesine ve ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır. Yatırım yapan ülkeden yeni teknolojilerin transferi ile yönetim becerileri ve pazarlamada uzmanlık, yerli ülkedeki üretim etkinliğini ve üretim faktörlerinin verimliliğini artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ölçülmesi zor olmasına rağmen ülkedeki yerli firmaların teknik etkilerini de artırıcı role sahip bulunmaktadır. Bu tür yatırımlar aynı zamanda yerli sektörlerin girdi ve ara mallar teminini sağlayarak endüstrileşmeyi, dolayısıyla yerli yatırımların artmasını, çıktı ve işgücü artışını hızlandırıcı biçimde etkilemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin öncelikli sorunlarının başında gelen yüksek orandaki işsizlik konusunda, doğrudan yabancı yatırımların oldukça önemli etkileri olduğu söylenebilir. Ev sahibi ülkelerin en önemli beklentilerinden birisi de söz konusu yatırımların işsizliğin azaltılması yönündeki olumlu katkılarıdır. Çin’de 1995 yılında yabancı firmaların işe aldığı eleman sayısı 1.350.000 olup bu miktar işe alınan tüm işçi sayısının %21’ine denk gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların bir olumlu yanı da, işçilerin ortalama ücretlerinde yarattığı artıştır. 1995 yılında yabancı firmaların verdiği ortalama ücret, devletin verdiği ücret ortalamasından %43.3 daha fazla olmuştur. Bununla beraber, işgücü verimliliğinin artması ile beraber işgücünün yapısının geleneksel sektörlerden, endüstri ve hizmet sektörlerine kaydığı da gözlenen sonuçlardan biridir.

Özellikle ihracata yönelik doğrudan yabancı yatırımlar ve bu yatırımlarla birlikte gelen yeni teknolojiler ile ileri üretim teknikleri ülkenin verimliliği ve rekabet üstünlüklerini artırmaktadır. Bu yatırımlarla gerçekleşen, yabancı firmaların ürettikleri ve daha önce ithal edilen ürünler, iç piyasadan karşılanabilir hale gelmektedir. Bu durum ülkede döviz tasarrufunun yapılması anlamına gelmektedir. Çin’in 1976-1996 döneminde ihracat ortalama yıllık olarak %16.4 oranında büyümüş, böylece ihracat rakamı, 330 milyon dolardan 61.5 milyar dolara çıkmıştır. Bu rakamların gerçekleşmesinde yabancı firmalar oldukça önemli rol oynamıştır. 1983-1996 döneminde yabancı yatırımcıların ihracatı ortalama yıllık %49.5 artarken, toplam ihracat içerisinde 1981’de %3.3 olan yabancıların payı 1996’da %40.7’ye çıkmıştır. Diğer yandan, hammadde, yedek parça ve diğer ara mallarının ithalatı ve bu firmaların ithal malı kullanmadaki hassasiyetleri dış ticaret açıklarına yol açabilmektedir. Ancak

eğer yabancı yatırımcı firmaların ürünleri ithal ürünlerin yerini tutuyorsa bu durumda ülke döviz tasarrufunda bulunarak kazanç elde edebilmektedir.

2.2.6. Toplam Faktör Verimliliğinin Artırılması

Tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde toplumların yaşam standartlarının sürekli bir artış trendinde olduğu görülmektedir. Bu refah artışı kimi dönem yavaşlamış, kimi zamanlarda da savaşlar gibi tahrip edici etkenlerden olumsuz etkilenmiştir. Ancak özellikle sanayi devriminden sonra hızlı bir artış trendi gözlenmiştir. Geçmişte ülkeler arasındaki refah düzeyleri arasında büyük farklılıklar görülmezken günümüzde refah farkının önemli ölçüde büyüdüğünü gözlemlemek mümkündür. Bunun en önemli sebeplerinden biri; toplumların tarihsel süreç içerisinde farklı verimlilik artış hızlarına sahip olmaları ve bu farklılıkların devam etmesidir.

Uzun dönem istikrarlı ekonomik büyümenin ya da başka bir deyişle sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel taşlarından biri de, söz konusu verimlilik artışını sağlayacak teknolojik yeniliklerdir. Teknolojik yeniliklerden kaynaklanacak verimlilik artışlarının kaynağı ise büyük ölçüde insanın zihinsel emeğidir. Teknolojik yeniliklerin bulunmadığı bir ortamda bir süre sonra Neoklasik modellerin öngördüğü “denge”ye ulaşılması ve ekonomik büyümenin durması sonucu kaçınılmaz olacaktır.⁸¹ Küresel açıdan bakıldığında uzun dönemde, yeni teknolojilerin, daha kısa dönemlerde ise, gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferinin küresel ve bölgesel büyümenin en güçlü motoru olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda yeni teknolojilere gerek duymadan da bilinen teknolojileri kullanarak verimlilik artışının sağlanabileceğini öngören bazı görüşler de söz konusudur. Ancak bu tür verimlilik artışlarının belli bir sınırı olduğu ve sadece, işgücünü daha iyi eğitmek, vardiyalı çalışmak, işyeri sağlık-güvenlik koşullarını iyileştirmek gibi yöntemlerle sağlanabileceği bilinmektedir.

1950’lerde Abromowitz, Solow, Denison gibi birçok iktisatçının yaptıkları araştırmalar sonucunda büyümenin kaynağı olarak yeniden keşfedilen, “teknolojik yenilik” kavramı iktisatçılar tarafından gittikçe artan oranda önem ve ilgi görmeye başlamıştır. Teknoloji artık Neoklasik büyüme teorilerinin vazgeçilmez bir parçası olmuş ve araştırmacıların bu etkeni göz ardı etmeleri mümkün olmamıştır. Ancak bu kadar önemszenmesine rağmen, teknolojik değişim iktisat teorilerinde dışsal bir etken

⁸¹ Hasan Gürak, “Verimlilik Artışları ve Eğitimli-Yaratıcı İnsan Kaynakları İlişkisi”, **Verimlilik Dergisi (MPM)**, (Mart, 2003), s. 47-59

olarak yer almıştır. Teoride yeni gelişmeler sonucu büyüme modellerinin geleneksel üç üretim faktörüne (emek, doğa ve sermaye) ilave olarak iki önemli faktörün varlığından bahsedilmeye başlanmıştır; teknolojik değişim ve beşeri sermaye. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen eksiklik devam etmiş, ne teknolojik değişim ve ne de beşeri sermaye büyüme modellerine doyurucu bir biçimde içsel bir faktör olarak monte edilmiştir.

Neoklasik okulun etkisinde olan iktisatçılardan, Lucas ve Romer, soyut matematiksel modeller çerçevesinde yeni endojen modeller üretmeye çalışırken, bir kısmı da bu geleneğin dışında katkılarda bulunmaya, büyüme sürecini açıklamaya çalışmışlardır.⁸² Çalışmalara bakıldığında zaman büyüme ile ilgilenenlerin sadece iktisat teorisyenleri olmadığı görülmektedir, ünlü yönetim felsefecisi Peter Drucker ve Alvin Toffler'in konuya ilgi duydukları ve katkıda buldukları görülmektedir. Drucker'a göre⁸³; refahın kaynağı kesinlikle beşeridir ve temeli bilgidir. Bilgi; nasıl yapılacağı bilinen işlere uygulandığında bunun adına verimlilik denmektedir, eğer bilgi yeni ve farklı işlere uygulanırsa, bunun adına da "yenilikçilik" denmektedir. Başka bir deyişle, bilgiden kaynaklanan verimlilik artışı veya yenilik getiren teknolojik değişim refah artışının kaynağıdır.

Gelecek bilimci Toffler'e göre ise⁸⁴ ülkelerin refah artışlarının kaynağında verimlilik artışları bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin "hem yaşama standardındaki hem de yaşam kalitesindeki bütün artışların temelinde bu patlama vardır. Harcanabilir gelir ile satın alma gücündeki büyük artışı sağlayan da budur." Ancak Toffler'in söz ettiği verimlilik artışı, Drucker'ın felsefesinden farklı olarak yenilikçiliği de içermektedir. Başka bir deyişle Toffler'in söz ettiği verimlilik artışı sadece bilinenin daha ucuza üretimini değil fakat aynı zamanda tamamen yeni ürünler ve üretim araçlarının üretimini de kapsamaktadır.

Bilindiği gibi bir firmanın öncelikli hedefi olan kar maksimizasyonu ile ülkenin öncelikli hedefi olan toplam katma değer (VA) maksimizasyonu farklı şeylerdir. Ancak firmalar verimlilik artışları vasıtasıyla maksimum kar peşinde koşarken aynı zamanda toplam katma değer artmasını da sağlarlar. Yeni yatırımlar aracılığıyla daha

⁸² P.M. Romer, "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, vol.98, (October 1990), s.77-96

⁸³ P.F. Drucker, *Gelecek İçin Yönetim*, (İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul), no.327

⁸⁴ Alwin Toffler, *Yeni Güçler-Yeni Şoklar*, (Powershift), (Altın kitaplar, İstanbul, 1992), s.99

fazla istihdam alanları yaratmak suretiyle hem toplam ücretlerin hem de karların artması şeklinde gerçekleşebilir.

Ülke ekonomisinin yeni ürünler ve üretim yöntemleri sayesinde büyümesine, dolayısıyla yaşam standardında görülen artışlara “makro verimlilik artışı” da denebilir. Makro verimlilik veya başka bir deyişle “toplam faktör verimliliği” artışlarının en önemli ve en belirgin özelliği sadece firmaların genel üretim kapasitesindeki genel bir üretim artışını değil, daha önce üretilmemiş yepyeni ürünleri ve üretim yöntemlerini de içermesidir. Böylece bir yandan toplam ürünlerin çeşidinde artış sağlanırken bir yandan da toplam çıktının değerinde, dolayısıyla yaşam standartlarında ve harcanabilir gelirden artış sağlanmaktadır.⁸⁵

Katma değer artışına dayanan verimlilik artışı ölçümü ülkelerin genel refah düzeylerinin değişimini incelemeye ve kıyaslamaya kullanılan yararlı bir araçtır. Ülke genelinde üretilen mal ve hizmetlerin değer olarak artışının “makro” verimlilik artışı olarak da tanımlanabileceği yukarıda belirtilmişti, makro verimlilikteki değişim göstergeleri ülkelerarası veya ülke içi dönemsel kıyaslamalar yapmak için elverişlidir. Örneğin kişi başı refah düzeyi, GSYİH/Toplam nüfus, çalışan kişi başına ülke verimliliği GSYİH/ Çalışan nüfus kriterleri kullanılarak bir ülkedeki ekonomik gelişmeyi veya ülkelerarası gelişmeleri kıyaslama yoluyla çok yararlı bilgiler edinmek mümkündür.

Ancak teoride ürün sözcüğü kullanılırken çoğu zaman mal ve hizmet üretimi ayırımı yapılmazsa bile iktisat teorileri incelendiğinde, gerek fiyat teorisinde gerekse büyüme ve dış ticaret teorilerinde söz konusu olan üretim, hizmetler değil malların üretimidir. Bu durumda ise teoriler Gayri Safi Yırt içi hasılanın en büyük payını oluşturan hizmet üreten sektörleri dışlamış olmaktadır. Bununla birlikte hizmet sektöründeki verimlilik değişimini mal üretiminde olduğu gibi kantitatif olarak ölçmek imkansızdır denebilir. Teknolojik yeniliklerle birlikte üretilen hizmetlerin kalitesinin sürekli olarak artış trendinde olması ölçümü ve önceliklerle kıyaslamayı daha da zorlaştırmaktadır.

Uzun dönemde ekonomik büyüme olgusunu incelediğimiz zaman sürekli büyümenin gerçek nedeninin teknolojik yeniliklerden kaynaklanan verimlilik artışları olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle üretilen yeni teknolojiler aracılığı ile yeni ürünler ve yeni üretim yöntemleri üreterek kişi başına tüketilen ürünlerin miktar, kalite

⁸⁵ Gürak, a.g.e., s. 49

ve çeşidi sürekli olarak artmakta, buna paralel olarak da bireylerin ve ülkelerin refahı artmaktadır. Dolayısıyla uzun dönem büyüme için anahtar kavramlardan biri ve belki de en önemlisi “teknolojik değişim” ve “yenilikler”dir.

Verimlilik artışını bazı durumlarda, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, teknolojik değişim içermeyen fakat üretimde performansı artırıcı yollarla da artırmak mümkündür. Ancak teknolojik değişime dayanmayan ve veri teknolojileri daha etkin kullanmayı amaçlayan yollarla sağlanan bu tür verimlilik artışlarının her zaman bir üst sınırı bulunmaktadır.

Verimliliği artırıcı yöntemleri iki grupta inceleyebiliriz,⁸⁶

1. Teknolojik yenilik içeren
2. Teknolojik yenilik içermeyen

Birinci gruptakiler uzun dönemde bireysel ve toplumsal refah düzeyinin artışında tek etken olarak teknolojik yenilikleri gerektirmektedir. Bu doğrultuda ya bilinen ürünlerin üretim yöntemlerinde bir değişim olmaktadır, ya da yeni ürünler üretilmektedir. Teknolojik yenilik içermeyen önlemlerle verimliliği artırmanın, sınırlı bir etki söz konusu olsa bile birçok yönteminden bahsetmek mümkündür; kredi politikası, gelirin yeniden dağılımı, ihracatın teşviki, tarım politikası vb. Ancak bu noktada sayılanların dışında ama kesinlikle daha az önemli olmayan diğer bazı yöntemlerin üzerinde durulacaktır. Teknolojik değişim içerenler de dahil olmak üzere verimlilik artışı sağlayan 11 yöntem aşağıda belirtildiği şekildedir, bunlardan ilk ikisi yeni teknoloji üretimi gerektiren, geri kalan dokuzu ise yeni teknoloji gerektirmeyen yöntemlerdir.

1. Yeni üretim yöntemi
2. Yeni ürünler ve üretim yöntemleri
3. Teknoloji transferi
4. Yeniden yapılanma – Üretimin reorganizasyonu
5. Kapasite kullanımını artırmak
6. Vardiyalı çalışma
7. Kaynakların yeniden dağılımı

⁸⁶ Aynı, s. 51

8. Eğitim ve beceri düzeyini artırmak
9. İşyerinde mesleki eğitim ve deneyim
10. İşyeri sağlık-güvenlik koşullarının iyileştirilmesi
11. İşletmede demokrasi

2.2.7. Sermaye Birikiminin Artırılması

Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için vazgeçilmez unsurlardan biri de sermaye birikimin artırılmasıdır. Sermaye birikimi kavramı sadece parasal sermayeyi seğıl, aynı zamanda beşeri sermaye kavramını da içermektedir. İçinde bulunduğumuz bilgi çağı ve bilgi toplumu kavramları beşeri sermayenin vazgeçilmezliğini ortaya koymakta ve büyüme üzerindeki etkisinin de ampirik çalışmalar sonucu test edilebildiğı bilinmektedir. Bu sebeple sermaye birikimin artırılması başlığı altında, tasarruf ve yatırımların artırılması yanında, beşeri sermaye kavramı da incelenmektedir.

2.2.7.1. Yurtiçi Tasarruf ve Yatırımların Artırılması

Ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale getirilmesinde en etkin faktörlerden birisinin yeterli düzeyde yurtiçi tasarruf ve yatırımlar olduğunu söylemek mümkündür. Büyüme sürecinin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklarla finanse edildiğı bilinmekle birlikte, özellikle 1970’li yıllarda ve 1980’lerin başında gelişmekte olan ülkelerin çoğu uluslararası bankacılık sektöründen borçlanma yoluna gitmişler ve zaman içerisinde aşırı borç yükü altında kalan bu ülkelerin finansal problemleri öne çıkmış ve büyümenin sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu yurtiçi finansman kaynaklarını aramayı ve geliştirmeyi öncelikli bir politika haline getirmişlerdir. Söz konusu ülkelerde finansal politikalar bu yönde geliştirilmeye çalışılmış ve yurtiçi finansal piyasaların organizasyonu, çalışması ve finansal kurumlardaki gelişme sürdürülebilir ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemeye başlamıştır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yurtiçi tasarrufların artması ve etkin yatırımlara kanalize edilmesinde finansal sektörün önemi ve bu doğrultuda liberalizasyonu yadsınamaz. Finansal sistemin doğru ve serbest işlemesi, tasarrufların mobilizasyonunu sağlayarak sermaye birikiminde kullanılabilecek olan kaynakların miktarını etkilemektedir. Eğer sermayenin (geniş anlamda beşeri sermayeyi de içerecek şekilde)

azalan getirisi söz konusu değilse, finansal sistem kişi başına gelirin büyüme oranını daimi olarak artırabilme gücüne sahip olabilmektedir. Diğer yönden bakıldığında finansal sektörün etkin çalışmaması tasarruflar üzerinde negatif bir etkinin doğmasına sebep olabilecek diğer bir mekanizmaya yol açabilmektedir; teknik yetersizliklerin veya oligopolistik eğilimlerin bir belirtisi olan, mevduat ile kredi faiz oranları arasındaki büyük farklar tasarruf getirisini bastırarak yatırımların maliyetini artırmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu iki negatif etkinin bir sonucu olarak tasarruflar ve yatırımların hacminin azalması sonucu ortaya çıkabilecektir.⁸⁷

1970’li yıllarda, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için tasarrufların artırılmasında etkin olan finansal gelişme politikaları önem kazanmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin pekçoğunda hükümetlerin finansal sektör üzerinde doğrudan kontrole sahip olduklarından bir çok kısıtlameler ve kontrol mekanizmaları gelişmiştir. Ülkelerin içinde oldukları açmaz, bir yandan ekonomik büyümeyi hızlandırmak için daha büyük yatırımlara gereksinim duyulurken, diğer yandan, finansal kaynakların yetersiz olması ve yatırım panlarının gerçekleştirilemesi olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan iktisat politikalarının ortak yönlerinden bir tanesi de finansal marketlere müdahale olmuştur. Söz konusu politika uygulamalarının hem politik ve hem de ekonomik nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en açık şekilde destek bulan ve Keynesyen görüş doğrultusunda kabul edilen teoriye göre, düşük faiz politikalarının yatırımları artıracığı düşünülmüş ve bu sebeple bir çok gelişmekte olan ülke sermaye birikimini uyarmak için düşük ve reel olarak negatif faiz politikalarını sürdürmüşlerdir.⁸⁸ Yine aynı şekilde seçici (selective) kredi politikaları, sübvansiyonlar genel olarak uygulanan diğer bazı kısıtlayıcı politikaları oluşturmaktadır.

Piyasadaki arz ve talebe göre şekillenmesi gereken faiz oranlarına, hükümetler tarafından yapılan bilinçli müdahale ile faiz oranları enflasyonun altında seyrederek reel olarak negatif değerde kalmıştır. Genelde finansal sektördeki her türlü kısıtlama ve müdahaleyi kapsayacak şekilde kullanılan, özelde negatif reel faiz politikaları şeklinde uygulanan iktisat politikaları literatürde “finansal baskı” (financial repression) olarak

⁸⁷ P Arestis & P. Demetriades, “Financial Development and Economic Growth: Assessing the Evidence”, **Economic Journal**, v. 107, 442, (1997) ss. 783-799

⁸⁸ B.Fisher, “ Success and Pitfalls with Financial reforms in Developing Countries” **Savings and Development**, v. 17, 2, (1993) ss. 111-135

adlandırılmaktadır.⁸⁹ Mc Kinnon ve Mathieson, finansal baskı politikalarının temel ve önemli kriterlerini şöyle sıralamaktadırlar;

Ödemeler dengesindeki sermaye hareketlerini kontrol için kullanılan döviz kurları yurtiçi finansal sektörü adeta dışlamaktadır.

Borsa işlemleri önemli bir yer tutmamakta ve finansal kurumların gerçek fonksiyonları ön plana çıkmamaktadır.

Uygulanan reel negatif faiz politikası sayesinde, krediler tercihli müşteriye öncelikli alanlarda yatırım yaptığı için verilmektedir.

Yeterli kaynak bulunamaması durumunda görünen veya görünmeyen bütçe açıklarını kapatmak için kullanılan politikalar enflasyonu etkilemektedir. Diğer bir ifade ile finansal baskının uygulandığı bir ekonomide, mevduat ve kredi faizleri genellikle reel olarak negatiftir, krediler rasyonel kriterlere göre verilmemekte ve yeni finansal enstümanların geliştirilmesi engellenmektedir, ayrıca finansal sektöre girişte de bazı engeller uygulanmaktadır.⁹⁰

Finansal baskı politikaları, neo-klasiklerin serbest piyasa mekanizmasının kaynak tahsisi için en iyi yöntem olduğunu savunan iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Bu görüş doğrultusunda finansal baskı politikalarının finansal gelişimi ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği öne sürülmektedir. Bu politikanın temelinde finansal liberalizasyon politikalarının benimsenmesi gerektiği ve finansal sektördeki gelişimin ekonomik büyümeye öncülük edeceği fikri yatmaktadır. 1970 ve 1980'li yıllarda, özellikle uluslar arası kurumlarda bu politika değişikliği önerisi geniş yankı uyandırmış ve sözkonusu yıllarda gelişmekte olan ülkelere IMF tarafından önerilen istikrar paketlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur.

Finansal liberalizasyon yaklaşımının temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak olanaklıdır;

- Mevduat faiz ve kredi tabanları ile öncelikli sektörler kredi verilmesi uygulamasının yürürlükten kaldırılması
- Yeni kurumların finansal sisteme girişini engelleyen uygulamaların kaldırılması,
- Dövizle ödemelerin yapılmasını kısıtlayan uygulamalara son verilmesi,

⁸⁹ Mckinnon & Mathieson, "How to Manage a Repressed Economy" **Princeton Essays in International Finance**, vol. 145, December (1981), ss. 76-97

⁹⁰ Fisher, **a.g.e.**, ss.118

- Yurtiçi finansal piyasaların rekabete açık hale getirilmesi,

Finansal liberalizasyon taraftarlarının en önemli argümanlarından bir tanesini geliştirmekte olan ülkelerin temel problemlerinden birinin yatırım azlığı değil, yatırımları gerçekleştirmek için gerekli olan tasarrufların yetersizliği varsayımı oluşturmaktadır. Bu nedenle ekonomik politikalar tasarrufları artırıcı ve cazip kılmaya yönelik olmalıdır. Gelişmekte olan bu ülkelerde uygulanan faiz politikalarının bir sonucu olarak bankalarda tutulan mevduatın getirisi anflasyonun gerisinde kalmaktadır. Bu sebeple kaynaklar bankacılık sektöründen çok değerli madenlere, altın ve gayrimenkullere yapılan yatırımlarla israf edilmektedir. Bunu önlemenin en önemli yollarından birisinin faizlerin reel olarak pozitif hale getirilmesi ve kaynakların bankacılık sektörüne çekilebilmesi olduğu belirtilmektedir.⁹¹

Finansal liberalizasyon politikaları geliştirmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında uluslar arası kurumların da desteğiyle uygulanmaktadır. Uygulamalar ile ilgili oldukça çok sayıda ampirik çalışma yapılmasına rağmen, faiz politikalarının makroekonomik değişkenler üzerinde muhtemel etkileri ile ilgili uyumsuzluk iktisatçılar arasında sürmektedir.

Sözkonusu uygulamalar sonucunda yurtiçi tasarruflarda meydana gelebilecek artışın yüksek ve verimli yatırımlara dönüşmesi geliştirmekte olan ülkelerin büyüme performansları üzerinde artışa yol açıp açmadığı konusunda yapılan ampirik çalışmalarda ortaya çıkan sonucun pozitif olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda elde edilen bulgulara göre, yatırım harcamalarında meydana gelecek olan %10'luk bir artışın, ekonomik büyümeyi %5.1 oranında artıracığı ifade edilmektedir.⁹²

2.2.7.2. Beşeri Sermaye Birikiminin Artırımı

İnsanlık tarihi boyunca üretimde kullanılan ekipmanlar sermaye olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı sermaye kavramı fiziki sermayeye bağlı olarak ele alınmış, geleneksel iktisat anlayışı bu çerçevede gelişmiştir. İnsana yatırım yapmanın daha doğrusu onu bir sermaye formu olarak kabul etmenin insan saygınlığını ve özgürlüğünü zedeleyeceği düşüncesinin hakin olması ve iktisatçıların sermaye konusundaki tutucu tavrı iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak insanlarda oluşan bilgi, beceri

⁹¹ M. Pagano, "Financial Markets and Growth: An Overview", *European Economic Review*, Vol. 37, (1993), ss.613-622

⁹² Robert J. Barro, "Economic Growth in a Cross-Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, vol. 106, no. 2, (1990), 407-441

ve diğer nitelikler toplamı olarak tanımlanan beşeri sermaye ile ilgili çalışmaların gecikmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda A. Marshall, beşeri sermayenin bir piyasasının olmayışı ve etkilerinin ölçülemeyeceği sebebiyle iktisadi açıdan ele alınmasının faydalı olamayacağını savunmuştur. Aynı şekilde J. S. Mill de insanların bir zenginlik kaynağı olarak görülmemesi gerektiğini, zenginliğin bizzat insanın kendisi için olduğunu ifade etmiştir.⁹³ A. Marshall'ın "beşeri sermaye" konusunu gerçekçi bulmayışı ve Cambridge iktisatçıları üzerindeki etkisi konuya olan ilginin artmasını engellemiştir. A. Smith'in eğitimin önemini vurgulaması ve bir toplumun üyeliğinin kazanılmış ve faydalı becerilerini sermaye kavramına dahil edip "Bir milletin zenginliği o ülkenin insanlarıdır." diyerek nitelikli insanların iktisadi gelişmede önemli bir rol üstlenebileceğini vurgulaması, beşeri sermaye kavramı için umut verici bir gelişme olmuşsa da T. W. Schultz'a göre Smith, D. Ricardo ve K. Marx'ın maaş ve ücret gibi kişisel gelirlerin fiziki sermaye ve doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerden daha fazla artacağını, gelişmiş ülkelerde % 75 düzeyinde olabileceğini tahmin edememeleri ve beşeri sermaye kavramını ele almayı, iktisadi düşünce tarihinin farklı bir gelişme göstermesini engellemiştir.⁹⁴

Gelişmiş bilgi ve becerilerin, eğitim ve sağlık gibi yatırımların iktisadi açıdan büyük önem taşıdığı W. Petty, A. Smith, S. Kuznets, M. Friedman gibi birçok iktisatçı tarafından vurgulanmasına rağmen, bunların iktisadi bir form olarak tanımlanması için 1960'lara kadar beklenmesi gerekmiştir.⁹⁵ E. Denison'un A.B.D ekonomisinin 1929-1969 döneminde yıllık ortalama büyüme hızını % 2.93 olarak tespit etmesi ve bu büyümenin ancak % 0.92'lik kısmını emek ve sermaye girdileriyle açıklaması, aradaki yaklaşık % 2'lik farkın önemli bir bölümünü, eğitim sayesinde verimlilik artışına bağlaması teoride ve uygulamada beşeri sermaye yatırımlarına olan ilgiyi artırmıştır.

Bir ülkenin iktisadi büyümesi, bir başka deyişle üretim ölçeğinin genişletilmesi bir uzun dönem sorundur. Bunun sebebi, işgücü, fiziki ve beşeri sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin miktarlarının yalnızca uzun dönemde

⁹³ İ. Güran Yumuşak ve Yusuf Tuna, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 1, (2000), s.77-96

⁹⁴ Aynı, s.77-96

⁹⁵ Mehmet Karagül, **Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2002), s. 17

artırılabilmesi ve kalitenin uzun dönemde iyileştirilebilmesidir.⁹⁶ Her ekonomide, çıktı üretilebilmesi için gerekli olan sermaye, fiziki ve beşeri sermaye olarak farklılaşmaktadır. Söz konusu ayırımında fiziki sermaye, makinelerin, araç ve gereçlerin, tesislerin, doğal kaynakların ve diğer dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stokunu kapsarken, fiziki sermaye stokuna yapılan ilaveler de yatırım adını almaktadır. Ekonomideki işgücü stoku ise nüfus artışı ve artan nüfusun belirli bir kısmın işgücü arzına katılımıyla genişlemektedir. İşgücünün vasfı veya niteliği özellikle okullardaki ve işyerlerindeki eğitimler sayesinde geliştirildikçe, ülkenin beşeri sermayesi de artmış olur. Bu noktada beşeri sermaye; işgücü tarafından içerilen bilgi ve beceriler toplamı olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte işgücünün sağlık ve beslenme ile ilgili “iyi olma” (well-being) durumu da beşeri sermayenin bir parçası olarak kabul edilmektedir.⁹⁷ Yukarıda da bahsedildiği gibi iktisadi büyüme bir uzun dönem sorunu olduğundan, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenmektedir. Başka bir deyişle, bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya ve uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan sebepler, iktisadi büyüme kuramlarının konusunu oluşturmaktadır.⁹⁸

Beşeri sermayeyi sadece eğitimle özdeşleştirmek mümkün değildir. Çünkü konu insanın niteliğini vurguladığı için, eğitimin yanında sağlık, dinamik nüfus miktarı ve beyin göçü gibi diğer faktörler de beşeri sermaye birikimine etki eden unsurlar arasında değerlendirilmektedir.

Klasik sermayenin oluşturulması ve üretimde kullanılması önemli miktarda maliyet ve uğraşı gerektirmektedir. Aynı özelliği beşeri sermayede de görmek mümkündür. Ancak beşeri sermayeye yapılan bir yatırım, sadece üretimle bağlantılı olmayıp, aynı zamanda ferdin yaşam kalitesini artıran, sosyal ilişkileri geliştiren bir etkiye de sahiptir. Bu anlamda eğitilmiş bir bireyin, hayatı algılaması ve yaşama şekli eğitimsiz insanlara göre daha farklıdır. Benzer şekilde ferdin sağlık durumu üretime etkisinden ziyade, özel hayatı ilgilendiren bir faktördür.

Beşeri sermayenin, fiziki sermayeden farklı olduğu bir başka yönü ise durağan olmamasıdır. Çünkü beşeri sermaye sürekli değişen bir yapıya sahiptir. Bu anlamda,

⁹⁶ Aykut Kibritçioğlu, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, (Ocak-Aralık 1998), cilt 53, no. 1-4, s. 207-230

⁹⁷ W. Esterly & L. Wetzel, **Policy Determinants of Growth: Survey of Theory and Evidence**, The World Bank, (PPR, Working Paper Series, No 343, 2001), s. 158

⁹⁸ Kibritçioğlu, **a.g.e.**, s.208

ülke insanların niteliğinde ve niceliğindeki sürekli değişimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Beşeri sermayenin dinamik yapısı nedeniyle stoklanması mümkün değildir. Bu nedenle beşeri sermayenin kullanılmadığı her zaman dilimi onun kaybı anlamına gelmektedir.

Uzun vadeli büyüme programları ve iktisadi gelişmenin dışsalları konularıyla birlikte önemi artan beşeri sermaye olgusu, dikkatlerin eğitim ve sağlık üzerine çekilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu doğrultuda yapılan çok sayıdaki ampirik çalışmalarda eğitimin büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu saptanmıştır.⁹⁹

Eğitim ve sağlığa yapılan yatırımın ekonomik gelişme kapsamında vazgeçilmez bir şart olduğu, Sab ve Smith'in yaptığı geniş kapsamlı çalışmada ortaya konmuştur. Ayrıca söz konusu çalışmada gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun eğitilebilir genç nüfusa sahip olduğu, dolayısıyla bu nüfusun eğitilmesi halinde söz konusu ülkelerin gelişmiş ülkeleri kolaylıkla yakalayabilecekleri de vurgulanmaktadır.¹⁰⁰ Mushkin, yaptığı ampirik çalışmada, ekonomik gelişme sürecinde eğitim ve sağlığa eş zamanlı yapılan yatırımların olumlu etkilerini saptamıştır. Bu çerçevede sağlıklı ve eğitilmiş fertlerin, toplumda tüketici ve üretici olarak daha etkin davrandıkları tespit edilmiş, ayrıca sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilir olması gerçeği de açığa çıkarılmıştır.¹⁰¹ Bir başka önemli nokta ise, sağlıklı insanların eğitilmesi halinde, eğitim yatırımından daha uzun süreli yararlanma imkanının ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla bu doğrultuda eğitim ve sağlığın birbirini tamamlayan iki önemli beşeri sermaye göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

O'Neill'in okullaşma kayıtlarını kullanarak yaptığı eğitim-büyüme ilişkisini inceleyen ülkeler-arası çalışması ise, az gelişmiş ülkelerin, sayısal manada okullaşma ve eğitim alanında, diğer gelişmiş devletlerle olan açığı son zamanlarda giderek kapattığını tespit etmiştir. Ancak söz konusu ülkelerin hala eğitimden elde ettikleri getiri açısından, gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu gerçeği de vurgulanmaktadır. Bu konudaki yetersizliğin muhtemel nedenleri konusundaki görüşlere göre; söz konusu az gelişmiş ülkelerdeki eğitimin kalite itibarıyla gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olması, diğeri ise, az gelişmiş ülkelerde beşeri sermayeyi tamamlayacak diğer üretim faktörlerinin

⁹⁹ R. Lucas, "On The Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, vol.22, no. 1, (1998), s.60-84

¹⁰⁰ Karagül, *a.g.e.*, s.21

¹⁰¹ Lucas, R., *Ön.ver.*, s. 65

yeterince bulunmamasıdır. Bu doğrultuda Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülkeden gelişmiş ülkelere önemli miktarda beyin göçü yaşanmakta ve bu ülkeler yetiştirdikleri beşeri sermayeyi yeterince kullanamamaktadırlar. Bahsedilen sebepten dolayı gelişmekte olan ülkelerin eğitime yaptıkları yatırımın tam karşılığını alabildiklerini söylemek mümkün değildir.¹⁰²

Eğitimin üretkenliğe ve büyümeye olan etkileri, Jong ve Soete tarafından 21 OECD ülkesi üzerinde yapılan çalışmalarda ayrıca test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ilave bir yıllık eğitimin uzun vadede üretimdeki verimliliği %6 oranında artırdığı ve fiziki sermaye birikimine önemli katkı sağladığı tespit edilmiştir. İlgili çalışmada, söz konusu yüzdeler artış oranının her yıl için yaklaşık % 15'inin beşeri sermayenin fiziki sermayeyi çekmesine bağlı olarak, artan fiziki sermayeden kaynaklandığı tespit edilmiştir.¹⁰³

Maris 37 orta gelirli ve 29 düşük gelirli ülke verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmada, ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasındaki pozitif ilişkinin yanında, beşeri sermaye ile desteklenmeyen maddi sermaye yatırımlarından yeterli verim alınamayacağı gerçeğini de bulmuştur.¹⁰⁴

1990'lı yıllarda beşeri sermaye ve ekonomik büyüme alanında en kapsamlı çalışmayı Robert J. Barro yapmıştır. İlgili çalışmada Barro ilave bir yıllık eğitim düzeyinin iktisadi büyümeyi % 0.44 oranında artırdığını tespit etmiştir.¹⁰⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi beşeri sermayenin geliştirilmesi ve rasyonel olarak kullanılabilmesinin kendine özgü birtakım şartları bulunmaktadır. Beşeri sermayenin artırılması için eğitilmiş ve sağlıklı bir topluma ihtiyaç vardır. Ancak sözkonusu sermayenin verimli olarak değerlendirilebilmesi için ise, öncelikle bireylerin maddi imkanlar ve sosyal olanaklar alanında memnun edilmesi vazgeçilmez bir ön koşuldur. Öte yandan, var olan beşeri sermayenin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için fiziki sermaye ile olan tamamlayıcılık ilişkisinin iyi kurulması gerekmektedir., Aksi takdirde ülke sahip olduğu beşeri sermayeyi yeterince değerlendiremeyeceğinden, sermayenin

¹⁰² Mehmet Karagül, "Beşeri sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı" Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, (2003), no. 5, s.79-90

¹⁰³ A. Bassanini ve S. Scarpetta, "Does Human Capital Matter For growth in OECD Countries? Evidence From Pooled Mean-Group Estimates", **Economic Department Working Papers**, no. 01/282

¹⁰⁴ Karagül, a.g.e., s. 87

¹⁰⁵ R. J. Barro, "Human Capital and Growth in Cross-Country regressions", **Harvard University**, October, (Yayınlanmamış seminer notları)

daha verimli ve daha tatminkar çalışabildiği başka ülkelere kaymasına yol açabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

IMF’NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME PROGRAMLARININ YAPISI VE ETKİNLİĞİ

1. KISA DÖNEM TALEP YÖNLÜ PROGRAMLAR

1.1. IMF Kuruluş Amaçları ve Kısa Dönem Programları

Birleşmiş Milletler örgütünün 1-22 Temmuz 1944’de Bretton woods’da (New Hampshire, ABD) düzenlemiş olduğu “uluslararası para ve finans” konferansında, IMF ve Dünya Bankası’nın, kurulması kararlaştırılmıştır.. SSCB dışında Birleşmiş Milletler’e üye diğer ülkelerin 22 Temmuz’da onayladığı anlaşmaya bağlı olarak aynı yılın Ekim ayı başlarında Dünya Bankası ve IMF’nin statüleri belirlenmiş, görevleri saptanmıştır.¹⁰⁶ Anlaşma hükümleri, IMF’nin kuruluşunda (27 Aralık 1945) kotaların %80’ine sahip olan yirmi sekiz ülke hükümetinin imzalarıyla yürürlüğe girmiştir. Georgia’da toplanan Fon’un en üst karar organı olan ve üye ülkelerin maliye bakanları ve Merkez Bankaları başkanları tarafından oluşturulan guvernörler kurulunun ilk toplantısında ilk yürütme kurulu belirlenmiş ve Merkezin Washington’da olması kararlaştırılmıştır. 1 Mart 1947’de IMF fiilen faaliyete geçmiş ve aynı yılın 8 Mayıs’ında Fon’dan ilk çekme hakkı kullanılmıştır.¹⁰⁷

IMF ana sözleşmesinin 1. maddesi kuruluş amaçlarını altı grupta toplamaktadır.

- Uluslararası parasal işbirliğini sağlamak,
- Uluslar arası ticaretin uyumlu biçimde gelişmesi ve ticaret hacminin artışını kolaylaştırmak, böylece tüm üye ülkelerde istihdamın genişlemesine, reel gelir düzeyinin yükselmesine ve üretken kaynakların artmasına katkıda bulunmak,
- Döviz kurunun istikrarını korumak,
- Üyeler arasındaki cari ödemelerde çok taraflı ödemeler sisteminin oluşturulmasına yardımcı olmak ve uluslararası ticaretin önünde engel oluşturabilecek kambiyo kısıtlamalarını ortadan kaldırmak,
- Garanti karşılığında üyelerin Fon kaynaklarından yararlanmalarını sağlamak, üye ülkelere güvence vermek ve böylece ülkelerin ulusal ve uluslar arası

¹⁰⁶ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, İmge kitabevi, (I. Baskı, 1998, İstanbul), s.305

¹⁰⁷ IMF Survey, 11 Temmuz (1994),s.229

plandaki refahını tehlikeye sokmaksızın cari ödemelerdeki dengesizliklerini gidermek,

- Bir önceki amaca uygun biçimde üye ülkelerin cari ödemelerdeki dengesizlik süresini kısaltmak ve yoğunluğunu azaltmaktır.

Yukarıda belirtilen ana hedefler ve görevleri kısaca özetlemek gerekirse; IMF uluslararası ticaretin uyumlu biçimde gelişmesini sağlamak ve böylelikle istihdam hacmini genişletmek, reel gelirin artışını sağlamak ve üretken kaynakların artışına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. IMF'in parasal fonksiyonu söz konusu hedeflere ulaşmayı desteklemeye yöneliktir. Parasal misyon döviz kurlarında istikrarı sağlayarak, üye ülkelerin ihracatlarını artırmak için devalüasyonlara başvurulmasını engellemek ve uluslar arası ticaretin gelişmesi önünde yükselen kambiyo kısıtlamalarını ortadan kaldırmaktır. Dolayısıyla Bretton Woods sisteminde istikrar ve konvertibilite iki ana ilkeyi oluşturmaktadır. Üye ülkelerin ulusal paralarının değerini istikrarlı yapabilmeleri ve konvertibiliteye geçebilmeleri için, Fon üyelerine “çekme hakkı” adı altında bir yardım olanağı tanıyarak gerekli döviz elde etmelerini ve ödemeler bilançosunda dengeye ulaşmalarını teorik olarak olanaklı kılmıştır.

IMF kuruluşundan seksenli yıllara dek, esas olarak kısa vadeli geleneksel talep kısıcıcı makroekonomik düzenlemelere ağırlık vermiştir, bu düzenlemeler kapsamında iç talebin kısılması ve döviz rezervlerinin artırılması yönünde olmuştur. Buna karşın orta ve uzun vadede ekonomik büyümeyi hızlandıracak, arz yönlü çözümler, bir başka deyişle yapısal uyum üzerinde yeterince durulmamıştır.

Yukarıda bahsedilen kısa vadeli, talep yönlü düzenlemeler kapsamında, 1950'li yıllarda IMF'nin AGÜ'lere kredi vermeye başlamasıyla çalışmaya başlayan söz konusu mekanizmaya altmışlı yıllarda da çok sık başvurulmuştur. 50'li ve 60'lı yıllarda veya 1954-70 döneminde, 47 ülke ile değişik tarihlerde üst kredi diliminden yararlanmaları için 245 stand-by anlaşması yapılmıştır.¹⁰⁸ Yetmişli yıllarda ise IMF'nin stand-by ve genişletilmiş anlaşmalar çerçevesinde AGÜ'lerin ödemeler dengesi sorunlarının çözümüne verdiği destek azalmıştır. 1965-70 döneminde yılda ortalama 24 düzenleme yapılmışken, 1971-79 döneminde ise ortalama 16'ya düşmüştür. Bunun ana sebebi yetmişli yıllarda, özellikle seksenli yılların başlarında ağır borçlu konumuna sahip olan yeni sanayileşen ülkelerin düşük faiz hatta zaman zaman negatif reel faizle ticari

¹⁰⁸ IMF, **Annual Reports**, (farklı yıllara ait yıllık raporlardan düzenlenmiştir.)

bankalardan yeterli tutarda kredi sağlama olanağı bulmalarıdır. Ancak bu hızlı borçlanma 1982’de patlak veren dış borç kriziyle sona ermiş ve istikrar paketleri ard arda açılmaya başlamıştır. 1981-84 yıllarında yılda ortalama 38 stand-by düzenlemesi yapılmıştır. Seksenli yıllarda AGÜ’ler ile yapılan 250’den fazla stand-by düzenlemesiyle 60 milyar ÖÇH dolayında IMF kaynağının ilgili ekonomilere tahsis edildiği saptanmaktadır.

1.2. Talep Yönlü Programların Uygulama Araçları

IMF’nin öngördüğü kısa vadeli talep yönlü istikrar paketleri, konvansiyonel politikaların uygulamaya konulmasını sağlamaktadır. Bir başka deyişle bu tür istikrar politikalarında hedef kısa vadeli olup, ödemeler bilançosundaki açığın kapatılması veya azaltılmasıyla özdeşleşmektedir. Para ve bütçe politikalarına ilişkin geleneksel talep yönetimi tekniklerinin yanı sıra, döviz kuru ayarlamaları (devalüasyon) kullanılan başlıca araçlardır.

Aslında IMF’nin kullandığı analiz yöntemi neo-klasik yaklaşıma ve kantitatif para teorisine dayanmaktadır.¹⁰⁹ Bir başka deyişle ödemeler dengesinin parasalcı analizi gerçekleştirilmekte, bu doğrultuda monetarizmin ağırlığı hissedilmektedir. Bununla birlikte IMF analizinde post-keynesgil yaklaşıma da yer verildiği gibi bütçe politikası analize bütünüyle dahil edilmektedir. Dolayısıyla monetarist ve keynesgil yaklaşımlar dış açık ve enflasyonist baskının ana nedeninin toplam talepteki şişkinlik olduğu konusunda birleşmektedirler. Böylece para ve bütçe politikaları arasında bir tamamlayıcılık ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, dengesizliği ortadan kaldırmak için parasal büyüklüklerin istikrarlı olduğu, denetim altına alındığı bir ortamda bütçe kısıtlamasına gitmek tek geçerli çözüm olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle sıkı para politikasıyla birlikte, dar bütçe politikasının uygulanması gerekliliği söz konusudur. Bu politikalar toplam talebi daraltacağı için ithalatı besleyen talepte küçülecek ve böylece açık önemli ölçüde azalacaktır.

1.2.1. Para Politikaları

İstikrar paketlerinde veya konvansiyonel nitelikteki iktisat politikalarında miktar üzerinde yaratılacak etki toplam talebin kısılmasına bağlı olarak

¹⁰⁹ Sönmez, a.g.e., s.333

gerçekleşmektedir. Parasal büyüklüklerde ve kredi hacmindeki artış talebin reel anlamda arzı aşmasına yol açacağı için denetim altına alınmaları gerekli görülmektedir. IMF bu hedefe ulaşmanın esas olarak bütçe politikasıyla olanaklı olabileceğini ileri sürmektedir. Bunun ana sebebi AGÜ'lerdeki merkez bankalarının, saptanan parasal hedeflere ulaşmada kullanabilecekleri parasal araçların, mali sistemleri gelişmiş ülkelere göre daha az sayıda olması ve etkinliklerinin de kısıtlı kalmasından kaynaklanmaktadır.¹¹⁰ Bir başka deyişle, parasal tabanın üç elemanından yalnızca bir tanesinin, yani merkez bankasının ticari bankalara açtığı kredilerin aktif politika aracı olarak kullanılabilmesi, bunun da iç krediyi kısıtlamaktan çok genişletme yönünde daha etkin olduğu vurgulanmaktadır.

İkinci eleman olan, net yabancı varlıkların ödemeler dengesine bağlı olarak değiştiği ve üçüncü eleman olarak kabul edilen merkez bankası tarafından hazineye verilen kısa vadeli avansın ise pasif bir biçimde kamu açığının finansmanında kullanılabildiği belirtilmektedir. Böylece para politikasının potansiyel araçları olarak kabul edilen açık piyasa işlemleri, bankaların zorunlu karşılıkları, faiz hadlerinin düzenlenmesi ve banka kredi tavanlarından zorunlu karşılıkların tam anlamıyla kullanılabildiği, ticari banka kredilerine konulan tavanların ise daha seyrek olarak bir araç niteliği kazandığı saptanmaktadır. Organize sermaye piyasasının az gelişmiş olması sebebiyle açık piyasa işlemlerinin sınırlandırıldığı ve faiz oranlarının, AGÜ'lerin büyük bölümünde serbestçe değil, resmen saptanması sonucunda para politikası araçlarının büyük ölçüde etkinlik kaybına uğradıkları vurgulanmaktadır.

Buna ilaveten para çarpanında kısa vadede ortaya çıkan oynamalar nedeniyle parasal büyüklüklerin kontrol edilmesinin de çok güçleştiği belirtilmektedir. Bu sebeple IMF'nin desteklediği istikrar programlarında bütçe politikası gerek performans değerlendirmesinde, gerekse program hedeflerinin ve kullanılan araçların seçiminde temel değişken veya parametre olarak kabul edilmektedir. Nitekim 1969-1978 sürecinde uygulanan 105 istikrar programının, 81'inde, yani %77'sinde bütçe performansının iyileştirilmesi hedef olarak gösterilmektedir. Geri kalan 24 programdan 18'i 1973'den önce yürürlüğe konmuştur. 1978-79'da uygulamaya konulan tüm programlarda olduğu gibi 1980-81'de 23 Afrika ülkesiyle imzalanmış stand-by ve genişletilmiş anlaşma çerçevesinde açılan istikrar paketlerinde bütçeye ilişkin hükümler bulunmaktadır.

¹¹⁰ W.A. Beveridge ve M.R. Kelly, "Fiscal Constraints of Financial Programs Supported by Stand-by Arrangements in the Upper Credit Tranches, 1969-1978", **IMF Staff Papers**, Haziran 1980

1.2.2. Maliye Politikaları

İstikrar programları çerçevesinde uygulanacak maliye politikaları çerçevesinde; devlet bütçesindeki açığın azaltılması veya denklige ulaşılması için kamu harcamalarının kısılması ve vergiler başta olmak üzere kamu gelirlerinin artırılması gerekmektedir. İstikrar programlarında hedeflenen unsur, toplam talebin daraltılması olduğundan kamu harcamalarının azaltılması veya vergilerin artırılması, saptanan hedefe ulaşmayı teorik olarak olanaklı kılmaktadır. Ancak IMF'nin tercihi vergi gelirlerinin ve bütün olarak kamu gelirlerinin artırılması değil, kamu harcamalarının ciddi oranlarda azaltılması yönündedir.

1970'li yılların ortalarından itibaren kamu harcamaları/GSMH oranının düşürülmesi yönünde telkinlerin yapıldığı, bu doğrultuda oluşturulan politikaların yürürlüğe konulduğu gözlenmektedir. Burada önemle vurgulanması gereken unsur; kamu harcamalarının azaltılması yönünde oluşan görüş ve saptanan strateji, kısa vadeli talep yönlü programlardan, orta ve uzun vadeli yapısal uyuma geçişte bir köprü görevini üstlenmektedir. Bunun sebebi; istikrar politikalarının kamu kesimini daraltmayı hedeflemesi, yapısal uyum doğrultusunda yapılan düzenlemelerin de kaynakların özel kesime tahsisini hedeflemesidir.

Harcamaların azaltılmasının yanısıra vergi gelirlerinin belli ölçüde artırılması da bir araç olarak değerlendirilebilir. Bu artış mevcut vergi oranlarının yükseltilmesinin yanısıra yeni vergilerin sisteme katılmasıyla da gerçekleştirilmiştir. Ancak vergi gelirlerindeki artış, devletin ekonomiye müdahale olanaklarını genişleteceği için liberal öğretiyi benimsemiş olan IMF yetkililerinin bu tür düzenlemelere destek vermesi pek olası değildir. Üstelik vergi indirimleri bir bütün olarak veya selektif biçimde, yani vergi indirimleri ve bağışıklıkları aracılığıyla özel sektörün, bu bağlamda özellikle ihracata yönelik sektör ve firmaların korunması ve özendirilmesinde etkin olarak kullanılmıştır. Bu uygulamanın tipik bir örneği olarak; seksenli yıllarda Türkiye'de yapılan vergi düzenlemeleri verilebilir.¹¹¹

Bununla birlikte genel olarak istikrar programlarında vergi değişikliklerinin daha çok mevcut vergilerin randımanını artırıcı yönde gerçekleştirildiği saptanmaktadır. Örneğin fiyat artışlarını izleyecek biçimde ad valorem vergi tarifeleri getirmek veya

¹¹¹ Bagdonawicz-Bindert, "Portugal, Turkey and Peru: Three Successful Stabilization Programs Under the Auspice of the IMF" **World Development**, cilt.11, sayı.1, (1983), s.65-70

vergi sisteminin esnekliğini artırıcı düzenlemelere gitmek ve vergi idaresinin daha etkin hale getirecek önlemler almak, vergi tahsilatını hızlandırmak ve etkinliğini artırmak olarak sıralanabilir.

Ancak başlangıçta söylendiği gibi esas olarak istikrar programının kamu harcamalarının kısılması stratejisine dayanmaktadır. Harcamaların azaltılması ise selektiftir. Nitekim tüm istikrar programlarında kamu kesimi çalışanlarının nominal ücret ve maaşlarındaki artışın düşük tutulduğu gözlenmektedir. Fiyatların serbest bırakılması ve kur ayarlamaları (devalüasyon) sonucu olarak reel ücretler düşmektedir. Bu sebeple maaş ve ücret ödemelerinde kaynaklanan reel harcamalar ciddi biçimde azaltılırken ve kamu kesimi yatırımları kısıtlanırken özel sektöre yapılan transfer ödemeleri ve dış ile iç borç faiz ödemelerinden kaynaklanan harcamalar artmaktadır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜMEYİ DESTEKLEYEN PROGRAMLARA GEÇİŞ

2.1. Geçiş Gerektiren Nedenler

IMF'nin Bretton Woods döneminde uyguladığı ekonomik programlar ve öne sürdüğü koşullar, ülkelerin dış dengelerindeki sorunların cari işlemlerden kaynaklandığı görüşüne dayanmaktaydı. Bu nedenle Fon'un desteklediği programlar, genellikle toplam harcamaları azaltmak için daraltıcı para ve maliye politikalarını ve harcamaları ithal mallardan yerli mallara çevirecek ve ihracatı artıracak bir devalüasyonu içermektedir.

Fon'un kullandığı krediler, dilimler halinde verilmekte ve her dilimin serbest bırakılması için Fon ile yapılan anlaşmada belirtilen performans kriterlerine uyulup uyulmadığı denetlenmekteydi. Fon'un sıklıkla başvurduğu performans kriterleri de iç kredi hacminin genişlemesine ve devlet harcamalarına getirilen kısıtlamalar ile vergi gelirlerinde artışları içermektedir.

IMF, Bretton Woods sonrası dönemde de üye ülkelere ödemeler dengesi sorunlarını aşmaları için kredi sağlamaya devam etmiştir. Fon eski uygulamalarda olduğu gibi, söz konusu kredileri sınırlı bir süre için vermekte ve bunun karşılığın da bazı koşulların yerine getirilmesini istemektedir. IMF kredileri, hükümetler bu koşulları yerine getirdiği sürece, dilimler halinde verilmekte, aksi takdirde program ya dondurulmakta ya da iptal edilmektedir.

Ancak 1980'li yıllardan itibaren IMF'ye kredi için başvuran ülkelerin, yüksek kamu açıkları, yüksek dış açıklar ve yüksek enflasyon içinde bulunmaları, söz konusu ülkelerin ekonomik sorunlarının, bu ekonomilerdeki devresel dalgalanmaların ya da dünya ekonomisindeki konjonktürün değil, derin yapısal çarpıklıkların bir sonucu olduğu görüşünün güç kazanmasına sebep olmuş ve IMF'nin kredi koşullarına da yansımaya başlamıştır. Bu görüşe paralel olarak IMF programları, sadece iç talep yönetimini değil, ülkede üretimi zaman içerisinde artırmaya yönelik ve “yapısal uyum politikaları” olarak adlandırılan arz yönlü reformları da kapsamaya başlamıştır. IMF'nin performans kriterleri artık geleneksel talep kısıcıcı önlemlerin yanı sıra yapısal unsurları da içermektedir.¹¹²

IMF yapısal reformları ile anlatılmak istenen; makroekonomik talep yönetimine yönelik politikalar değil, ekonominin üretken kapasitesini ve kaynak kullanımındaki etkinliği artırmaya yönelik reformlardır. Yapısal reformlarla amaçlanan; ekonomide var olan ve genellikle kamu uygulamaları sonucu oluşan çarpıklıkların azaltılması ya da ortadan kaldırılması; yerlerine piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarının getirilerek ekonomide kaynak dağılımı ve kullanımında etkinliğin artırılmasıdır. Söz konusu politikalarda bu geçişi sağlayan ve IMF politikalarındaki değişimi yaratan nedenler aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

2.1.1. Uluslararası Sermaye Hareketleri Kısıtlamalarının Kaldırılması

İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin Bretton Woods kentinde yapılan uluslararası toplantıda, temel ilkeleri 1973 yılına kadar korunacak olan uluslararası para sisteminin temelleri atılmıştır. Bretton Woods olarak anılan ve ABD dolarının rezerv para rolünü üstlendiği bu uluslar arası para sistemi, sabit fakat ayarlanabilir döviz kurlarına dayanmaktaydı, sisteme katılan her ülke, paralarının ABD dolarıyla sabit bir kurdan değişimini; ABD ise, doların altın cinsinden değerini sabit tutmayı ve kendisine getirilen dolarların altınla değişimini garanti etmekteydi. Sistem üye ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretini geliştirmek için bu tür işlemler üzerindeki döviz kısıtlamalarının kaldırılmasını öngörürken, istikrarsızlığa neden olduğu gerekçesiyle uluslar arası sermaye hareketleri üzerine kısıtlamalar getirmekteydi. Bu sistemde IMF, merkezi bir rol oynamakta ve çeşitli nedenlerle geçici ödemeler dengesi sıkıntısı içine

¹¹² IMF Survey, Washington D.C., (Ocak-2000), s. 15

düŖen üye ÷lkelere kredi vererek onların likidite sorunlarını gidermekte ve ekonomik sorunların diğer ÷lkelere sıçramasını engellemekteydi.¹¹³

Bretton Woods sistemi 1973 yılında çöktükten sonra dünyanın önde gelen paraları; dolar, mark ve yen dalgalanmaya bırakılmıştır. Diğer ÷lkeler ise döviz kuru rejimini seçmekte serbest kaldılar ve çoğu, yarı sabit kur rejimini seçerek paralarını önde gelen paralara ya da onlardan oluşan bir sepete bağlamışlar, paralarının değerindeki dalgalanmayı belli bir bandın sınırları içinde tutmaya çalışmışlardır. Bandın zaman içerisinde yukarı ya da aşağı kaymasına izin verilmekteydi.

Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte uluslararası sermaye piyasaları hızla gelişmeye başlamış, daha önce büyük bir titizlikle kısıtlanmaya çalışılan uluslararası sermaye hareketlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. BW döneminde ödemeler dengesi sorunları yaşayan ÷lkeler, gereksinim duydukları finansmanı ya IMF'den ya da diğer devletlerden resmi krediler biçiminde sağlamaktaydı. Özel sermaye piyasalarının, 1970'li yıllardan başlayarak herkesi şaşkırtan bir hızla gelişmesi ile birlikte, ödemeler dengesi ya da bütçe açığı veren ÷lkeler, bu açıkların finansmanını giderek artan bir biçimde özel sermaye piyasalarından karşılamaya başlamışlardır.

Sabit döviz kuru ve sermaye hareketlerinin kısıtlandığı bir dünya ekonomisi için tasarlanmış olan IMF'nin, serbest döviz kurları ve artan sermaye hareketleriyle tanımlanan bir dünya ekonomisinde bir işlevi olmayacağı beklenebilirdi. Ancak dünya ekonomisinde yaşanan bir dizi gelişme, IMF'nin değişen dünya koşullarında yeni roller üstlenmesine yol açmıştır. Önceleri genelde gelişmiş ÷lkelerin ödemeler dengesi sorunları üzerinde yoğunlaşan IMF'nin, şimdiki müşterileri çoğunlukla gelişmekte olan veya yoksul ÷lkeler olarak gösterilebilir. IMF, ödemeler dengesi sorunlarının yanı sıra bu ÷lkelerin ekonomik büyümeleri ile de ilgilenmekte ve giderek sıklaşan parasal bunalımlarda bunalım yönetimini üstlenmektedir.¹¹⁴

2.1.2. Arz Yönlü Politikaların ve Gelir Dağılımının İhmal Edildiği Eleştirisi

1970'ler ve 1980'lerde IMF programları, çoğunlukla, talep yönlü ve deflasyonist olduğu, ekonomik büyüme, arz yönlü politikalar ve gelir dağılımına ilişkin

¹¹³ Dicks-Mireaux, L., M. Mecagni ve S. Schadler, "Evaluating the Effect of IMF Lending to Low-Income Countries", *Journal of Development Economics*, vol. 61, (2000), s.495-526

¹¹⁴ Aynı, s. 497

sorunları gözardı ettiği için eleştirilmekteydi. IMF programlarında izlenen gelişme sonucu, programların yapısal reformları kapsamıyla, programların eksik olan arz yönünün tamamlandığı düşünülmeye başlanmıştır.¹¹⁵

IMF'nin Bretton Woods döneminde uyguladığı ekonomik programlar ve öne sürdüğü koşullar, ülkelerin dış dengelerindeki sorunların cari işlemlerden kaynaklandığı görüşüne dayanmakta ve bu doğrultudaki programlar, genellikle toplam harcamaları azaltmak için daraltıcı para ve maliye politikalarını ve harcamaları ithal mallardan yerli mallara çevirecek ve ihracatı artıracak bir devalüasyonu içermekteydi. Fon'un sıklıkla başvurduğu "performans kriterleri" de iç kredi hacminin genişlemesine ve devlet harcamalarına getirilen kısıtlamalar ile vergi gelirlerinde artışları içermekteydi.

1980'li yıllar enflasyon ve durgunluğun birlikte yaşandığı, çıktı ve fiyat düzeyinde dalgalanmaların olduğu, gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemli talep yönetimi problemlerinin ve artan şiddette ciddi kalkınma problemlerinin yaşandığı yıllar olmuştur.¹¹⁶ Dünya ekonomisinde yaşanan bazı gelişmelerle birlikte IMF, kendisine kredi desteği için başvuran ülkelere karşı öne sürdüğü koşullara yeni unsurlar katmaya başlamıştır. Söz konusu yıllarda dünya ekonomisi, 1929'dan sonraki en derin bunalımını yaşarken, 1970'li yıllarda gelişmeye başlayan özel sermaye piyasalarından borçlanma imkanlarını, gelişmekte olan birçok ülke sonuna kadar kullanmış durumdaydı. Bu dönemde ödemeler dengesi açıkları, büyük ölçüde ticari bankalardan sağlanan borçlanmalarla kapatılmıştır.¹¹⁷ 1982 yazının sonlarına doğru Meksika hükümeti dış borç servisini gerçekleştirmede güçlük çektiğini açıklayınca, benzer durumdaki ülkelerinde aynı sorunu yaşadıkları ortaya çıkmış ve uluslararası bankacılık sistemi çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ticari bankalara olan borçları, bu bankaların sermaye toplamının çok üzerinde olduğundan, yaşanan dış borç bunalımı nedeniyle uluslararası sermaye piyasaları gelişmekte olan ülkelere bir anda kapanmış ve aslında dış borçlarını çevirmekte herhangi bir sorun yaşamayan ülkeler de kendilerini bir dış borç bunalımı içinde bulmuşlardır.

Uluslararası özel sermaye piyasalarından borçlanma imkanını kaybeden birçok ülke, kredi ve destek için IMF'ye başvurmuş ve başvuran ülkelerin içinde buldukları

¹¹⁵ Osman Aydoğuş ve diğerleri, **Kriz ve IMF Politikaları**, (Ankara: Alkım Yayınevi, 2002), s.3

¹¹⁶ Nazım Öztürk, "IMF'in Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 57, 4, (2001), ss. 95-123

¹¹⁷ Naci Canpolat, "IMF Programlarının Yapısı ve Etkinliği", **Asomedy**, (Haziran, 2001), s. 57-78

durumun önceki yıllarla kıyaslanamayacak kadar kötü olduğu gözlemlenmiştir. Bu ülkelerin birçoğunda, kamu ve ödemeler dengesi açıkları ve enflasyon oranlarının çok yüksek olduğu gözlemlenmiştir. IMF'nin verdiği krediler 1990'ların başında, Bretton Woods döneminde görülmemiş boyutlarda gerçekleşmiştir.

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda, 1980'lerde IMF'nin, tarihinde ilk kez bir borç bunalımının yönetimi sorunuyla karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Borçlu ülkelerin, borçlarını yeniden ödeyebilir ve yeniden uluslararası sermaye piyasalarından borçlanabilir duruma gelmeleri için sadece geleneksel makroekonomik politikalarla iç talebi kısımları yetmeyecekti. 1980'li yıllarda IMF'de yüksek kamu açıkları, yüksek dış açıklar ve yüksek enflasyon içinde kredi için başvuran ülkelerin ekonomik sorunlarının, bu ekonomilerdeki devresel dalgalanmaların ya da dünya ekonomisindeki konjonktürün değil, derin yapısal çarpıklıkların bir sonucu olduğu görüşü güç kazanarak IMF'nin kredi koşullarına da yansımaya başlamıştır.¹¹⁸ Bu görüşe paralel olarak IMF programları, sadece iç talep yönetimini değil, ülkede üretimi zaman içinde artırmayı amaçlayan ve “yapısal uyum politikaları” olarak adlandırılan arz yönlü reformları da kapsamaya başlamıştır. IMF'nin performans kriterleri artık geleneksel talep kısıcı önlemlerin yanı sıra yapısal unsurları da içermektedir.

2.1.3. IMF Programlarının Tamamlanamaması Sorunu

IMF'in yapısal program uygulamalarına geçişinde üçüncü önemli sebep; geleneksel talep yönlü programların hem hedefler hem de zamanlama açısından tamamlanması ile ilgilidir. Yapılan araştırmalar, IMF programlarının tamamlanma oranının düşük olduğunu, ülkelerin şu ya da bu nedenle program uygulamasından vazgeçtiklerini göstermektedir. Bu doğrultuda kapsamlı ve ayrıntılı yapısal koşulların programların başarıyla tamamlanmasının bir tür garantisi olduğu düşünülmektedir.¹¹⁹

2.1.4. Makroekonomik Performansın Yapısal Koşullara Bağlı Olması Anlayışı

Geçiş gerektiren bir diğer faktör de makroekonomik performansın büyük ölçüde yapısal koşullara bağlı olduğu anlayışının IMF'de hakim bir görüş haline

¹¹⁸ IMF Survey, “Structural Conditionality in Fund-Supported Programs”, **Policy Development and Review Department**, Washington D.C. s. (2001), s. 17-23

¹¹⁹ M. Feldstein, “Refocusing the IMF”, **Foreign Affairs**, (Mart/Nisan 1998), s.32-43

gelmesidir. IMF yapısal koşullarının önemli bir kısmının maliye politikası, finansal sektör ve döviz kuru sistemi gibi alanlarda yoğunlaşmasının makroekonomik politikaların güçlendirilmesi için yapısal reformlara ihtiyaç olduğu anlayışının bir göstergesi olduğu ileri sürülmektedir.¹²⁰

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren IMF, Dünya Bankası ve Uluslar arası Ticari Bankalar finans piyasalarıyla sıkı işbirliğine girerek, eskiye oranla daha uzun vadeli kredi vermeye başlamış, talep yönetimi yanında arz yönetimi üzerinde durur biçimde politikasını değiştirmiştir.¹²¹ Petrol fiyatlarının 1973’te dört kat artmasına yol açan enflasyonist eğilimler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde etkili olmuş ve dünya ticaretinin gelişme hızı yavaşlamıştır. Sanayileşmiş ülkelerin iktisadi büyüme oranları petrolü olmayan gelişmekte olan ülkeler üzerinde kısıtlayıcı olduğundan mali piyasalarda güven tesis etmek için Hükümetler, Merkez Bankaları, Ticari Bankalar ve diğer kuruluşlar arasında uyum sağlama çalışmalarında IMF’nin rolü önem kazanmıştır. IMF’nin rolü piyasalardaki gelişmelerin ve Ticari Bankaların borç alan ülkelere yaklaşımlarının daha iyi tespit edilmesi, ülkelerin dış borçlarını daha iyi yönetebilmelerine katkıda bulunmak, Ticari Bankalarla yapıcı işbirliği kurmak gibi konularda yoğunlaşmıştır.¹²²

Gelişmiş ülkeler sınai ürünlerin fiyatlarını artırarak durgunluktan ve enflasyondan daha az etkilenirken, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret açıkları bu dönemde hızla artmış ve bu ülkeler sık sık devalüasyon yapmaya, IMF’den kredi talebinde bulunmaya başlamışlardır. Bu durumda IMF’nin dünya para sistemi üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarındaki artış bu ülkelerin bir kısmını borçların faizlerini ödeyemez hale getirmiştir.

Global ekonomide 1970’li ve 1980’li yıllar enflasyon ve durgunluğun birlikte yaşandığı, çıktı ve fiyat düzeyinde dalgalanmaların olduğu, gelişmekte olan ülkelerde kısa dönemli talep yönetimi problemlerinin, artan şiddette ciddi kalkınma problemlerinin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda IMF, kaynak sağladığı ekonomilerde mikro ekonomik reformlarla birlikte makro ekonomik politika uygulamalarının yürütülmesi amacıyla çalışmalara başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler

¹²⁰L. Dicks Mireaux., Evaluating The Effect of IMF Lending to Low-Income Countries” **Journal of Development Economics**, (2000), vol. 61, s. 495-526

¹²¹ Öztürk, a.g.e., s.110.

¹²² Sudi Apak, **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, (İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1993), s. 24

mevcut yapısal çarpıklıklar yanında, kendi kontrolleri dışındaki dışsal şokların etkilerini gidermekte zorlanmışlar ve 1980’li yıllar söz konusu bu sebeplerle hemen bütün gelişmekte olan ülkeler için kriz yılları olmuştur.¹²³

1980’lerden sonra ve artarak 1990’lı yıllarda kredi için IMF’ye başvuran ülkeler; mali disiplinsizliğin neden olduğu yüksek kamu açıkları, aşırı değerlenmiş yerel para ve bunun yol açtığı ödemeler dengesi açıkları, borçlanmaların tıkanması ve borç ödemelerinde çekilen güçlükler gibi sorunlar içindedir. Bazı ülkelerde ekonomik bunalım, içeride (verimlilik şokları, hava koşulları nedeniyle tarımsal üretimde düşüşler, doğal afetler, siyasi istikrarsızlık vb.) ya da dışarıda (uluslararası faiz oranlarında bir değişme, petrol fiyatlarında bir değişme, dış ticaret hadleri değişimleri, ihracat pazarlarında ekonomik küçülme vb.) gerçekleşen bir şok ile aniden patlak verirken, bazılarında ekonomik bunalıma giden süreç daha yavaş gelişmektedir. Bu ülkelerde ödemeler dengesindeki açık zaman içinde büyümekte, yabancı rezervler daha yavaş erimekte iç tasarruf ve yatırımlarındaki yetersizlik ve enflasyon, ülkeyi yavaş yavaş bunalıma sürüklemektedir. Ülkeler, içine düştükleri ekonomik sıkıntıları gidermek için öncelikle uluslararası sermaye piyasalarından borçlanma yoluna gitmektedirler. IMF’ye ise ancak bu piyasalardan borçlanma imkanı kalmadığında başvurumaktadırlar. Diğer yandan IMF, yerel bunalımların başka bölgelere bulaşmaması, sermaye piyasasında bir panik havasının doğmasıyla ekonomileri sorunsuz olan diğer gelişmekte olan ülkelerin bu piyasalardan borçlanma imkanlarının kısıtlanmaması ya da uluslararası ödemeler sisteminde bir aksama olmaması için bunalımlara müdahale etmek durumundadır.

Ancak borçlu ülkelerin, borçlarını yeniden ödeyebilir ve yeniden uluslararası sermaye piyasalarından yararlanabilir duruma gelmeleri için sadece geleneksel makroekonomik politikalarla iç talebi kısımalarının yetmeyeceği çünkü başvuran ülkelerin ekonomik sorunlarının sadece devresel dalgalanmalar ya da dünya ekonomisindeki konjonktürün değil; derin yapısal çarpıklıkların bir sonucu olduğu görüşü güç kazanmıştır. Ülkelerin makroekonomik performanslarının iyileşmesinin sadece iç talep yönetimi sağlayan politikalarla değil, ülkede üretimi zaman içerisinde artırmayı amaçlayan ve “yapısal uyum politikaları” olarak adlandırılan arz yönlü reformlarla sağlanabileceği genel kabul görmeye başlamıştır.

¹²³ Nuray Altuğ, **İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri**, (İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2. baskı, 2001), s.33

IMF'ye başvuran ülkelerin içinde buldukları ekonomik ve yapısal sorunlar farklılıklar gösterdiğinden bu ülkelere önerilen IMF programları da farklılıklar göstermektedir. Örneğin IMF ile anlaşma yapan ülkelerin çoğunda sorun, iç talebin ekonominin ürettiğinden fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkesinde bu aşırı talebin neden olduğu yüksek enflasyon, ekonomik sorunların başında gelmekteydi. Birçok Orta Avrupa, Asya Afrika ve Orta Doğu ülkesinde ise enflasyon genellikle düşüktür. Bu ülkelerden Orta Avrupa ülkelerinin IMF desteğine gereksinim duymalarının temelinde, eski ihracat pazarlarını kaybetmeleri sonucu dış ticaret hadlerindeki kötüleşmenin neden olduğu dış açıklar yer almaktaydı. Bu ülkeler aynı zamanda planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yaptıkları için yapısal reformları en etkili ve inançlı bir biçimde uygulayan ülkeler arasında yer almaktadırlar.¹²⁴

2.1.5. Yoksul Ülkelerdeki Yapısal Dengesizlik ve Sorunların Çözülmesi

2002 yılı Ağustos ayında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde toplanan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde, küresel yoksullukla ilgili önemli tespitler dile getirilmiştir. Özellikle son yirmi yıl içerisinde küresel kalkınma politikalarının sonuçlarını değerlendirmek açısından bu bilgiler oldukça önem taşımaktadır. Söz konusu zirvenin sonuç bildirgesinde dünyada 1.2 milyar insanın günde bir dolardan daha az, dünya nüfusunun yarısının da iki dolardan daha az bir günlük gelir düzeyine sahip olduğu belirtilmektedir.¹²⁵

Yukarıda yapılan tespit doğrultusunda yoksulluk; bir halkın ya da onun belli bir kesiminin asgari yaşam düzeyini sürdürebilmek için, gıda, giyim ve barınak gibi sadece en basit ihtiyaç maddelerini karşılayabilmesi olgusudur. Buna “mutlak yoksulluk” da denmektedir. Mutlak yoksulluğun dünyanın her tarafında var olduğu bilinmekle birlikte, bu olgunun genel nüfusa oranlarında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Uluslar arası yoksulluk sınırı mutlak yoksulluk düzeyine giren nüfusu tahmin etmek için kullanılmakta ve genellikle ABD doları olarak ifade edilmektedir. Örneğin, 1985 yılında Dünya Bankası, 370 \$'ın aşağısını yoksulluk sınırı olarak belirlemiş ve bu ölçüye göre dünyada yoksulluk sınırı altında yaşayanların sayısı 1987'de 1.2 milyar

¹²⁴ Aynı, s. 12

¹²⁵ Craig, David, Doug Porter, “Poverty Reduction Strategy Papers: A New Convergence”, **World Development**, vol,31, no, 1, (2003), s. 53-69

olarak, dünya nüfusunun %30.1'ini temsil etmiştir. Oran 1993 yılında %29.4'e düşmüştür. Aynı yıl itibariyle yoksulların toplam miktarının yaklaşık %80'i dünyanın oniki ülkesinde yer almıştır.¹²⁶

Fon'a başvuran gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk sorununun giderek artması, geleneksel IMF politikalarının bu konudaki yetersizliğini de ortaya çıkarmaya başlamıştır. Talep yönlü politikalara göre IMF'nin yoksulluğa bakışı, ödemeler dengesi problemlerinin çözülerek büyüme için ihtiyaç duyulan kısa dönemli sosyal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olmuştur. Ancak zaman içerisinde, uzun dönemde yoksulluğun azaltılması için ekonomik büyümenin sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi için sağlanacak desteğin birincil öneme sahip olduğunun farkına varılması IMF'nin uygulamalarında değişikliğe gitmesine sebep olmuştur.¹²⁷

Fon'un uygulanan politikalarda değişikliğe gitmesine sebep olan bir başka unsur da; yoksul ülkelerde uygulanan kısa dönemli programların ülke içindeki bazı gelir gruplarının nispeten daha olumsuz etkilenmesidir. IMF yetkilileri, yoksul ülkelerde uygulanan programlarda bu etkinin göz önüne alınmaması halinde, programların uygulanabilmesi için gereken halk desteğinin sağlanamamasının gündeme gelebileceğini düşünmek durumunda kalmışlardır. Bu doğrultuda geleneksel program uygulamaları yerine, yoksul ülkelerin, ülke yapıları ve ihtiyaçlarına göre yeni düzenlemelere gidilmiştir.¹²⁸

IMF ve Dünya Bankası işbirliğiyle 1986'da oluşturulan SAF (Yapısal Uyum Kolaylığı) ve 1987'deki ESAF (Genişletilmiş Yapısal Uyum Kolaylığı) , son dönemde ise STF (Geçiş Sistemi Kolaylığı)¹²⁹ ve PRGF (Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Kolaylığı) kredi tanımları söz konusu politikaların ve yapısal reformların uygulanabilmesi için geliştirilmiştir. Sağlanan kredilerle yoksul ülkelerde gerçekleştirilmek üzere belirlenen uygulamalar; kısa dönemde, uygulanacak olan yapısal reformların meydana getireceği beklenmeyen makroekonomik dengesizliklerin önlenmesi, uzun dönemde ise sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Bu doğrultuda öncelikli olarak yapılması gereken; ülkenin önceliklerinin belirlendiği Policy

¹²⁶ Ayşe Meral Uzun, "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler dergisi*, cilt 4, sayı 2, (2003), s.155-173

¹²⁷ Dicks Mireaux, *a.g.e.*, s. 510

¹²⁸ T. Killick, M. Malik, ve M. Manuel, "What Can We Know About the Effects of IMF Programmes" *World Economy*, (1995, September), no. 15, s. 575-597

¹²⁹ STF; Özellikle Merkezi planlı ekonomiden, piyasa sistemine geçiş yapan ülkeler için geliştirilmiştir.

Framework Paper (PFP) olarak adlandırılan, reform politikalarının kapsamının hazırlanmasıdır. Bu kapsamda programın uygulandığı ülkelerde, sosyal maliyetin enaza indirilmesi ve bu maliyetin etkileyebileceği kesimlerin korunması göz önüne alınmıştır. Bu doğrultuda PFP çerçevesinde söz konusu kesimleri korumaya yönelik bir takım önlemler yer almaktadır;¹³⁰ önlemlerden bazıları, hayati önem taşıyan mallara yapılan destek, zarar görebilecek kesime nakit transferi, ücretlere yapılan doğrudan yardım, üreticilerin fiyatları, kamu çalışanlarının korunması ve eğitim, sağlık harcamalarının desteklenmesi olarak belirlenmiştir.

2.2. Geçiş Gerektiren Bölgesel Hareketler ve Ülkeler

2.2.1. 1980'lerde Artan Borç Bunalımı Yönetimi

Bretton Woods sisteminin birbiri ardına gelen para krizleri sonunda 1973 yılında çökmesine karşın IMF, uluslar arası bir kurum olarak varlığını etkinlik alanlarını genişleterek sürdürmeyi başarmıştır. Bunda dünya ekonomisinde yaşanan bir dizi gelişmenin etkisi büyüktür. İlk olarak 1970'li yıllarda yaşanan petrol fiyat artışları, petrol ithal eden birçok ülkenin ödemeler dengesi bunalımları içine düşmesine yol açmıştır. Bu dönemde petrol ithalatçısı ülkeler dış açıklarını büyük ölçüde özel sermaye piyasalarından borçlanarak kapatmış olsalar bile, IMF söz konusu ülkelerle kredi anlaşmaları yaparak ödemeler dengesi sorunlarını aşmalarına yardımcı olmuştur. Bu doğrultuda önce Meksika olmak üzere birçok gelişmekte olan ülke, birbiri ardına sermaye piyasalarından yaptıkları borçlanmaların yükümlülüklerini yerine getiremeyeceklerini açıklayınca, dünya borç bunalımına sürüklenmiştir.¹³¹

Bahsedilen gelişmeler doğrultusunda 1980'lerde IMF'nin tarihinde ilk kez bir borç bunalımının yönetimiyle karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Borçlu ülkelerin, borçlarını yeniden ödeyebilir ve yeniden uluslar arası sermaye piyasalarından yararlanabilir duruma gelmeleri için sadece geleneksel makroekonomik politikalarla iç talebi kısmanın yeterli olmayacağı görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır.¹³² 1980'li yıllarda IMF'de, yüksek kamu açıkları, yüksek dış açıklar ve yüksek enflasyon içerisinde kredi için başvuran ülkelerin ekonomik sorunlarının, bu ekonomilerdeki devresel dalgalanmaların ya da dünya ekonomisindeki konjonktürün değil, derin yapısal

¹³⁰ Bernstein, Boughton, a.g.e., s.46

¹³¹ Canpolat, a.g.e., s. 61

¹³² IMF, Annual Report 2000, **Making The Global Economy Work**, 2001

çarpıklıkların bir sonucu olduğu görüşü güç kazanarak IMF'nin kredi koşullarına da yansımaya başlamıştır. Bu görüşe paralel olarak IMF programları, sadece iç talep yönetimini değil, ülkede üretimi zaman içerisinde artırmayı planlayan ve “yapısal uyum programları” olarak adlandırılan arz yönlü reformları da kapsamaya başlamış IMF'nin performans kriterleri de bu doğrultuda artık geleneksel talep kısıtıcı önlemlerin yanı sıra yapısal unsurları da içeriğine almıştır.

2.2.2. Latin Amerika Ülkeleri; 1994 Tekila Krizi ve Kriz Yönetimi

Latin Amerika ülkeleri, uzun yıllar boyunca, döviz krizleriyle, banka batışları, hiperenflasyon ve diğer bilinen tüm parasal sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. 1980'lerin sonuna gelindiğinde yaşanan tüm bunalımlardan alınan dersler sonucunda Şili'de başlanılan ekonomik reformlar oldukça başarılı olmuştur. Şili'nin demokrasiye döndüğü 1989 yılına kadar sürdürülen reformlarla birlikte ekonomik büyüme oranlarının giderek yükselmesi, piyasa ekonomisi kurallarının geçerliliğine olan inancı artırmıştır. Şili'de yaşanan olumlu gelişmelerin Latin Amerika'ya yansması, diğer ülkelerde yapılan reformlarla birlikte kendini göstermiştir. Söz konusu reformların ana hatları, devletin sahip olduğu şirketlerin özelleştirilmesi, ithalat üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, bütçe açıklarının düzeltilmesi şeklinde özetlenebilir. Latin Amerika ülkelerinde istikrarın sağlanabilmesi için enflasyonun denetlenmesi konusu öncelik kazanmıştır, özellikle ülkeler paralarına olan güveni yeniden sağlayabilmek için çoğu kez sert önlemler almak durumunda kalmışlardır. Gösterilen çabalar sonucunda ortaya çıkan önemli gelişmelerden biri verimlilik artışları diğeri ise yabancı yatırımcıların güveninin kazanılması olmuştur. Yabancı yatırımcıların, Latin Amerika ülkelerini “yükselen piyasalar” olarak adlandırması ve “Meksika mucizesi”nden söze dilmesi aynı döneme rastlamaktadır.¹³³

1990'ların başında Meksika'nın ihracatı oldukça yavaş büyümeye başlamıştır, bunun temel sebebi ise pezonun güçlenerek yerli malların rekabet gücünü yavaşlatmasıdır. Aynı dönemde yaşanan ithalat üzerindeki engellerin kaldırılması ve kredi patlaması sebebiyle ithalatın birden artması, ithalat ve ihracat arasındaki farkın tahminlerden daha çok ve hızlı büyümesine sebep olmuştur. 1993'e gelindiğinde

¹³³ Paul Krugman, **Bunalm Ekonomisinin Geri Dönüşü**, Çeviren: Neşenur Domaniç, (3.basım, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003), s.52

Meksika'nın dış ticaret açığı GSYİH'sının yüzde 8'ine ulaştığı gözlenmiştir.¹³⁴ Bununla beraber Meksika'da, bütün reformlara ve yabancı sermaye girişine rağmen 1981 ile 1989 arasında ekonominin büyüme oranı yılda sadece yüzde 1.3 olmuş ve bu oran nüfus artışına göre çok düşük bir oran olarak gerçekleşmiştir. "Meksika mucizesi" yılları sayılan 1990 ile 1994 yılları arasında ise ekonomik büyüme oranı yıllık yüzde 2.8 olarak gerçekleşmiş fakat oran hala nüfus artışının gerisinde seyretmiştir.

Yukarıda bahsedilen gelişmeler doğrultusunda Meksika hükümeti devalüasyon yapmayı tercih etmiştir. İlk devalüasyon, Dornbush gibi iktisatçıların önerdikleri oranın yalnızca yarısını ifade eden % 15 oranında yapılmıştır.¹³⁵ Meksika'da meydana gelen olumsuz gelişmeler makroekonomik dengelerde meydana gelen istikrarsızlığın yanında hükümet yetkililerinin güven sağlamayan tutumlarının da etkisi ile içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Söz konusu dönemde en büyük güven sorununu oluşturan sebeplerden bir tanesi, hükümetin gerçekleştirdiği bütçeye olan güvensizliktir. Mali itibarlarından kuşku duyulan hükümetler genellikle uzun vadeli tahvillerini satmakta zorlanırlar ve genellikle büyük miktarlarda, çok sık aralıklarla ödenip, yenilenen kısa vadeli tahviller çıkararak borçlanmak durumunda kalabilirler, Meksika'nın içinde bulunduğu durumsa çok farklı bir seyir göstermemiştir. Bu doğrultuda Meksika'nın yabancı yatırımcıların paralarını ülkede tutabilmek amacıyla, ödediği faiz oranı yüzde 75 civarında gerçekleşmiştir.

Hükümetin mali krizi kısa süre sonra özel sektöre de yansımaya başlamıştır. 1995 yılı süresince Meksika'nın reel GSYİH'si yüzde 7, sanayi üretimi de yüzde 15 civarında gerilemiştir. Mali krizi reel sektör üzerindeki yıkıcı etkisi sanıldandan çok daha büyük olmuştur, iflas eden pek çok işletme ve bu doğrultuda işsiz kalan pek çok insan krizin boyutlarını doğrulamıştır.

Ancak söz konusu gelişimin belki de en beklenmedik yanı "Tekila Krizi" nin Meksika ile sınırlı kalmamış olmasıdır, başta Arjantin olmak üzere, diğer Latin Amerika ülkelerine yayılarak tüm bölgeyi etkisi altına alan ciddi bir finansal kriz görünümü kazanmıştır. Bu doğrultuda IMF tarafından, Tekila Krizi'nin atlatılması için mali yardımlarla birlikte, piyasaları istikrara yöneltebilecek çözüm önerileri getirilmiştir.

Ocak 1995'te uygulamaya konulan IMF destekli istikrar politikasının iki kısımdan oluştuğunu söylemek mümkündür; birincisi, daha önceden ekonomide sağlanan iyileşmelerin sağlamlştırılması, ikincisi ise, güncel likidite sorununa acil önlem

¹³⁴ Aynı, s. 53

¹³⁵ Aynı, s. 54

alınmasıdır.¹³⁶ Bu doğrultuda Meksika İstikrar Programı'nın öncelikli hedefleri; cari işlemler açığını azaltmak, enflasyonu düşürmek ve ekonomide pozitif büyümenin sağlanmasıydı. Bu hedefler çerçevesinde, Merkez Bankasının uzun dönemli kredi arzının kesilmesi ve kamu harcamalarının azaltılması hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak içinse yeni bir ücret ve fiyat politikası uygulanmaya konulmuştur. İşçi ve işveren kesimi arasında bir anlaşma yapılmış ve reel ücretlerin 1995 yılı içerisinde düşürülmesi hedeflenmiştir. Kredi kısıtlaması ve Merkez Bankası'nın Pezo'nun dalgalanan dış değerine gerektiği zaman müdahale ederek, istikrar sağlama ilkeleri benimsenmiştir. Yapısal reformlar konusunda önceden başlatılan uygulamalara genişletilerek devam edilmesine ve sürdürülmekte olan özelleştirmenin de hızlandırılmasına karar verilmiştir.¹³⁷ Sermaye girişini artırmak ve bankacılık kesimine sermaye kazandırmak için yabancı bankaların sayısının artmasına izin verilmiştir. Mart 1995'de ise İstikrar Programına ilave olarak Pezo'nun serbest dalgalanmaya bırakılması olmuştur, bu doğrultuda dalgalı döviz kuru rejiminde enflasyonun düşürülmesi, para politikasının tek hedefi olarak belirlenmiştir. 1 Nisan 1995'ten itibaren de düşük gelirli çalışanların korunması amacıyla asgari ücret yüzde 10 oranında artırılmış, tarım ürünleri fiyatlarıysa, çiftçilerin yararına olacak şekilde serbest bırakılmıştır. 1996'da ise izlenen programın başarılı olduğu ve dengelerin büyük kısmının yerine oturduğu söylenebilir.

Tekila Krizi yaklaşık iki yıl sonra atlatılmış ve piyasalar düzene girmiştir. Ancak geriye dönüp bakıldığında söz konusu finansal krizin daha çok politik hatalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır, bunlardan ilki; pezonun aşırı değer kazanmasına göz yumulması, pezoya yönelik spekülasyon hareketleri başladığı andan itibaren kredilerin daraltılması gerekirken genişletilmesi ve yapılan devalüasyonun yatırımcıların güvenini sarsacak biçimde gerçekleştirilmesidir.

Bu noktada söylenmesi gereken bir başka şey de IMF ve ABD Hazine Bakanlığı'nın kriz yönetiminde 1980'lerde izlenen politikalara göre çok daha ustalaşmış olduğudur. Tekila Krizinin bir buçuk veya iki yıl içerisinde giderilmiş olması, IMF politikalarına bakışın değişmesine ve IMF'in değişen rolüne ilişkin değerlendirmelere yön verici bir gelişme olmuştur.

¹³⁶ Oğuz Yıldırım, "Kura Dayalı İstikrar Politikaları", **T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Yayınları**, (Ocak,2003), s. 51-108

¹³⁷ B İkubolajeh Logan, "IMF Programs in Developing Countries: Design and Impact", **Economic Geography**, (April 1997), v.73 n.2, p. 264

2.2.3. Geçiş Ekonomilerinde Piyasa Ekonomisine Verilen Destek ve 1998 Rusya Bunalımı

Ekonomi bilimini çoğu zaman siyasal koşullardan ayırıştırmak ve bu şekilde ele almak oldukça zordur. 1990’larda gerçekleşen köklü değişim bu yüzden siyasal bir değişimi de içermektedir. Sosyalizmin yalnızca egemen bir yönetim şekli değil aynı zamanlarda insanların zihinlerini yönlendiren ideolojik gücüyle çöküşü söz konusu yıllara denk gelmektedir. Geçiş döneminin Çin’de başlaması 1978’lere kadar uzanmaktadır, Kültür Devrimini yeniden başlatmak isteyen Maocuların iç yenilgisinden 1990’ların başlarına dek süren bu dönüşüm sürecinin dünyanın geri kalan kısmınca algılanması hiç de kolay olmamıştır. Ancak Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile birlikte sosyalist yapının artık bir tür yıkıntı içinde olduğu ve nihai yenilginin kaçınılmaz olduğu daha açık bir şekilde anlaşılmaya başlanmıştır.

Sistemin bu kadar ani ve sessiz sona ermesi ekonomi politiğin büyük açmazlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda öne sürülen çeşitli görüşler olmakla birlikte belki de en güçlüsü bunun bir zaman sorunu olması ile ilgili olanıdır; Sosyalist rejim, Kapitalizmin inatçı bir biçimde reddedilmesi nedeniyle, çürüme derecesinin görülememesinden dolayı yavaş yavaş zayıflamıştır. Paul Krugman’ın bu konuda öne sürdüğü teoriye göre ise,¹³⁸ Asya’daki yükselişin, tarihin sosyalizm lehine ilerlediği görüşünün giderek zayıflamasına yol açması ve Sovyet rejimini fark edilmeden fakat derinlemesine demoralize etmesidir. Aynı zamanda, Afganistan’daki savaş ve Reagan’ın silahsızlanmasına yetişemeyen Sovyet sanayiinin gözle görülür yetersizliği de bu süreci hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü veya başka sebepler olsa bile, 1989’da Doğu Avrupa’daki Sovyet imparatorluğu ve 1991’de de Sovyetler Birliği’nde geriye dönüşü olmayan sistem çözümleri yaşanmaya başlanmıştır. Çözülmenin etkileri bu süreçte artık dünyanın tümü tarafından hissedilmeye başlanmış ve meydana gelen etkiler, kapitalizmin siyasal ve ideolojik egemenliği lehine gelişmiştir.

Planlı ekonomik yapıyı tasfiye ederek piyasa ekonomisine doğru dönüşüm sürecine giren ekonomiler genel olarak “geçiş ekonomileri” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu ekonomiler 1989-1990’dan bu yana devleti dönüştürmek amacıyla bir çok reform uygulamaya başlamışlar ancak geçen on yıllık sürede edinilen tecrübeler

¹³⁸ Krugman, a.g.e., s. 72

reformların başarısını etkileyen birçok faktörün olduğunun göstergesidir. Özellikle eski sistemin genel özellikleri uygulanan reformların başarısı üzerinde hala önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu özellikler;

- Kominist partinin siyasi tekeli,
- Sanayi sektöründeki tekелci yapı (her sanayi dalında bir üreticiye izin verilmesi)
- Tüketim mallarında kıtlık olgusu ve ürünlerin kalitesizliği
- Bastırılmış enflasyon
- Mali dengesizlikler ve gevşek bütçe kısıtı¹³⁹
- Sanayi sektöründe işsizliği teşvik eden sosyal güvenlik tedbirlerinin varlığı, olarak sıralanabilir. Reformların başarısı kuşkusuz bu unsurların ne ölçüde giderildiği ile ilgilidir. Diğer bir deyişle yukarıda sıralanan unsurların sırasıyla piyasa ekonomisini yaratacak boyuta çekilmesi gerekmektedir. Bunun için;
- Siyasetteki tekелci yapının demokratik rekabetçi bir düzene,
- İktisadi tekелci yapının rekabetçi firma düzenine
- Malların kıtlığının giderilmesinde serbest fiyat düzenine
- Mali dengesizliklerin azaltılması için mali disiplin ortamına
- Enflasyonla mücadelede sıkı para politikası uygulamasına
- Çalışmayı caydırıcı engel ve uygulamaların çalışmayı teşvik edici bir yapıya kavuşturulmasına

gereksinim vardır.¹⁴⁰

Nihai amaçları yaşam standartlarını yükseltecek sürdürülebilir bir ekonomik büyüme hızı temin ederek piyasa mekanizmasının kurumsallaşması ve etkin bir piyasa ekonomisine ulaşmak olan geçiş ekonomilerinde dönüşümün bazı temel unsurları bulunmaktadır.¹⁴¹ Bunlar;

- Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması amacıyla piyasa faaliyetlerinin, fiyatların ve tüm ekonomik faaliyetlerin serbest bırakılması,

¹³⁹ **gevşek bütçe kısıtı**; sanayi, askeri ve tüketici kesimlerinin yoğun sübvansiyonu sonucunda ortaya çıkan mali disiplinsizliğin meydana getirdiği bir olgu anlamında ifade edilmektedir..

¹⁴⁰ Asuman Altay, "Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin durumu", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Maliye Araştırma Merkezi, yayın no: 86, kırkbirinci Seri, (İstanbul 2003), s. 87-99

¹⁴¹ **World Bank**, Staff Papers, (1996), s. 17-26

- Makro ekonomik istikrarın sağlanmasında piyasaya yönelik dolaylı araçların geliştirilmesi
- İşletmelerin devlet bütçesinden büyük yardımlar almalarını engelleyecek, mali yapılarına disiplin getirerek, üretimde etkinliklerini artıracak bir unsur olarak sıkı bütçe kısıtı uygulamasına gidilmesi
- Mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve piyasaya girişlerin şeffaflığını sağlayacak düzenlemeler ile oluşacak kurumsal ve hukuki çerçevenin oluşturulması,

olarak sıralanabilir. Dönüşümün tüm unsurlarının bir arada ve eş zamanlı gerçekleşmesi mümkün değildir. Nitekim sürecin söz konusu ülkelerde bazı sorunlar yaşansa da iki aşamalı gerçekleştiği görülmektedir.¹⁴² Birinci aşama: dış ticaretin ve piyasaların serbestleştirilmesi ile kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilerek devletin daha önce hakim olduğu ve elinde tuttuğu ekonomik alanlardan çekilmesi. İkinci aşama: Hukuki ve kurumsal çerçevenin düzenlenmesi, bu doğrultuda etkin bir piyasa mekanizmasının oluşturulmasının sağlanması, özel ve kamu kurumlarının meydana getirilmesi ve piyasa mekanizması için çok önemli olan kamu malları ve hizmetlerinin üretilmesinde ihtiyaç duyulan kamu gelirlerinin özellikle vergi gelirlerinin sağlanması yönünde tedbirlerin alınması diğer yandan ticaretin ve iş hayatının gelişebilmesi için gerekli kuralların ve değer yargılarının oluşması ile gerçekleşecektir.

Geçiş ekonomileri kapsamında 12 Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi ile 15 eski Sovyetler Birliği Cumhuriyeti ile Moğolistan, Çin ve Vietnam girmektedir. IMF istatistiklerinde yer aldığı gibi kişi başına düşen gelirden hareketle bu ülkeler GOÜ grubuna da dahil edilebilmektedirler. Geçiş ekonomileri ülkelerini üç gruba ayırmak mümkündür:¹⁴³

- Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin oluşturdukları devletler yer almaktadır. Aynı değişim sürecini yaşasalar da bu ülkeler arasında önemli farklılıklar vardır. Örneğin; Beyaz Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan diğer Cumhuriyetlere göre daha az radikal reformlar yürütmektedirler. Tacikistan'ın ise Sovyetler Birliği

¹⁴² Grzegorz W. Kolodko, "Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the Post-Washington Consensus", **Communist and Post-Communist Studies**, 32, (1999), s.233-261

¹⁴³ Altay, a.g.e., s.89

döneminde olduğu gibi, gelişme açısından diğerlerinden geride olduğu gözlenmektedir.

- Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (Baltık Cumhuriyetleri dahil); bu ülkelerde diğerlerine göre reformların daha radikal olduğu görülmektedir. Avrupa birliğine girmek isteyen bu ülke grubunda özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli gelişmeler görülmektedir. Ancak Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkelerde daha yavaş reformlar yapıldığı söylenebilir.
- Çin ve Vietnam ayrıca ele alınabilir. Reform Çin'de 1978'de başlamıştır. Reformun ilk yıllarında sosyo-ekonomik gelişmeler düşük düzeyde olmasına rağmen son yıllarda büyük hızla büyüdüğü gözlenmektedir. Günümüzde planlı ekonomik sistemlere sahip sadece 2 ülke bulunmaktadır. Bunlar Küba ve Kuzey Kore Cumhuriyetleridir.

Geçiş ekonomisi ülkeleri dünyadaki GSMH'nın % 17- 18'ini üretmektedirler. Ülke bazındaki dağılım ise, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (Baltık Cumhuriyetleri dahil edilmediğinde) % 2, Eski Sovyet Cumhuriyetleri % 4, Çin % 12'dir.¹⁴⁴ Söz konusu ülkelerin çoğu Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne üye olmak için başvurmuşlardır. WTO üyesi olmak isteyen ülkeler global ekonomiye daha hızlı ve başarılı entegre olmak ve kurumsal altyapıyı inşa etmek için bu üyeliği önemsemektedirler. Geçiş ülkeleri WTO üyeliğinde izlemeleri gereken zorunluluklarla adeta kendilerini uluslararası piyasalara entegre etmekte ve böylece diğer ülke engellerine karşı korunabileceklerini ve uluslararası piyasalara daha iyi uyum sağlayabileceklerini düşünmektedirler.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan ve gerek toplumsal gerek siyasi anlamda çok sancılı ve zor bir süreçte gerçekleştirilmeye çalışılan tüm bu reformlar beraberinde çok önemli sorunları da getirmiştir. Özellikle “ yapısal reformlar” alanında gerçekleştirilen tüm bu başarılı reform gelişmelerine karşın özellikle Rusya makro ekonomik istikrarı sağlamak ve ekonomik dengelerini kurmak açısından aynı başarıyı gösterememiştir. Her ne kadar, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkelerin ekonomik, siyasi, toplumsal ve hatta kültürel yapıları birbirinden çok büyük farklılıklar arz ediyor olsa bile bu süreçte Rusya

¹⁴⁴ Altay, a.g.e., s.90

Federasyonu da dahil olmak üzere hemen tüm ülkeler benzer sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunların başlıcaları;¹⁴⁵

- GSMH ve Üretimde yaşanan ciddi düşüş
- Zaman zaman, parasal genişleme hızında yaşanan yavaşlamaya rağmen, görülen sürekli ve yüksek oranlı enflasyon
- Mali gelirlerde (başta vergi gelirleri olmak üzere) görülen gerileme
- Uygun kur politikalarının tespitindeki sıkıntılar
- Dış mali yardımlarının rollerinin belirlenmesindeki sıkıntılar
- Finansal sektör reformunda karşılaşılan zorluklar
- Özelleştirme ve işletmelerin yeniden yapılandırılmasında karşılaşılan zorluklar
- Hükümet harcamalarının yapısındaki sağlıksız durum

Yaşanan tüm bu olumsuzluklar geçiş sürecinin bir an önce çözülmesi gereken sorunları olarak ortaya çıkarken bu geçişte finansal açıdan ve reform programlarının düzenlenmesinde destek veren kurumlar olarak IMF ve Dünya Bankası da çeşitli eleştirilere maruz kalmışlardır. Bunlardan belki de en önemlisi eski planlı dönem ekonomileri olan bu ülkelerde uygulanan reform programlarının IMF'in tüm gelişmekte olan ülkelerde uyguladığı yapısal reform programlarıyla aynı olması, ülkelerin içinde buldukları farklı yapının ve özel durumun göz önüne alınmamış olmasıdır. Ancak bununla birlikte, tarihsel ve ekonomik sürecin vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir sonucu olarak yaşanan bu geçiş sürecinde bahsedilen kurumların ülkelere verdikleri destek sürecin başlamasına ve gelişmesine yardımcı olmuştur

Sistemin çöküşünün ardından Doğu Avrupa'nın "geçiş ekonomileri" hızla dünya piyasalarının önemli güçleri ya da yabancı yatırımcılar için tercih edilen bir alan haline gelmemiştir. Aksine dönüşümler sanılanın tersine oldukça zor süreçlerden geçilmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda Doğu Almanya, Almanya için sürekli sosyal ve mali kaygılar yaratan ve kalıcı bunalımlar yaşanan bir yer haline gelmiştir. Sosyalist rejimin çöküşünden on yıl sonra sadece az sayıda ülke; Polonya, Estonya ve Çek Cumhuriyeti, başarılı olmayı başarmış, Rusya ise dönüşümde yaşadığı büyük zorluklarla beraber, büyük miktarda borçlanarak, teminat gösterdiği nükleer teçhizat deposunun da çürümesi

¹⁴⁵ G. Calvo, J.A. Frenkel., "From Centrally Planned to Market Economy", **IMF Staff Papers** 38, (1991), s.268-299

sonucunda, dünyanın geri kalan kısmı için büyük ölçüde bir mali istikrarsızlık kaynağı haline gelmiştir.¹⁴⁶

Hemen tüm dünyada sosyalizmden kapitalizme geçmenin kolay bir süreç olmadığı kabul edilmekle birlikte bu durum en çok Rusya’da tedirginlik yaratmıştır. Bunun nedeni ise, çoğunlukla, merkezi planın sağladığı yönlendiriciliği kaybetmiş ama hala piyasa sistemini çalıştırmayı başaramamış bir ekonominin bir tür sallantıya yakalanmış olmasıdır. Geçmiş yıllarda kalitesiz de olsa üretim yapabilen fabrikalar artık üretemez olmuş, kolektif çiftlikler verimsizleşmiş en önemlisi de eğitilmiş ve vasıflı yüz binlerce bilgisayar programcısı, mühendis bilim adamı ve matematikçi artık iş bulamaz hale gelmiştir. Ancak bu arada ülkede doğal kaynakların hala var olması, istikrarlı ve sağlam bir döviz girdisi akışı sağladığından yabancı yatırımcılar açısından ülke potansiyel gelir kaynağı olmaya devam etmektedir.¹⁴⁷

Rus ekonomisinde enflasyon oranında görülen oldukça önemli düşüş ve GSYİH’nın 1991 yılından beri ilk kez pozitif bir büyüme göstermesi gibi olumlu değişimlere rağmen 1998 başı itibariyle görülmeye başlanan birtakım makro ekonomik çarpıklıklar krizi temellerini oluşturmuştur. Bahsedilen sorunlardan bir tanesi yapısal olmakla birlikte ekonomiyi derinden etkileyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur; G. Kore, Endonezya ve Malezya’da da benzerleri görülen ve “crony capitalism” adı verilen ilişkiler ağından¹⁴⁸ kaynaklanan, hükümet ve bazı büyük firmalar arasındaki bağlar hükümetin ekonomik sorunları aşma yönünde alacağı tedbirleri etkilemiş, bankacılık sisteminin şeffaf bir şekilde çalışmasını engellemiş ve bu durum piyasanın kendi kuralları içerisinde işlemesine engel olmuştur. Bahsedilen ilişkiler ağı ile bağlantılı diğer bir sorun ise, ülkede oluşan “kayıt dışı ekonomi” ve buna bağlı olarak gelişen “mafya” yapılanmasıdır. Günümüz verileriyle Rus ekonomisinin yaklaşık % 50’sinin kayıt dışı olduğu tahmin edilmektedir. Bahsedilen ekonomik yapı bir yandan hükümetin vergi toplamasını güçleştirirken diğer yandan da kayıtlı ekonominin çalışma koşullarına göre düşünülerek alınan ekonomik tedbirlerin yetersiz kalmasına yol açmıştır.

¹⁴⁶ Aynı, s. 268-299

¹⁴⁷ Grzegorz W. Kolodko, “Transition to a Market Economy and Sustained Growth”, **Communist and Post Communist Studies**, v. 32, (1999), s. 233-261

¹⁴⁸ Savaş Malkoç, “Cumhuriyetin 75. Yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye’ye yansımaları ve Güncel Bir Örnek: Rusya Krizi” **DTM Dergisi**, (Mayıs, 2000), s: 1-9

Rusya’da denetim dışında olan ve bu nedenle de önemli bir sorun teşkil eden kurumlardan birisi de “bankacılık sistemi” dir. 1991 yılında yaşanmaya başlanan ekonomik değişim sürecinde, yabancı ve özel sermayenin bankacılık sektörüne girmesine olanak tanınması ile birlikte, Rusya’da çok sayıda banka kurulmaya başlanmış ancak nicelik açısından görülen bu gelişme nitelik alanında aynı çizgide olamamıştır. Bankacılık hizmetlerinin kalitesindeki düşüklük ve aynı zamanda ciddi bilgi ve yetenek eksikliği sebebiyle, krediler çoğu zaman geri ödeme kapasitesi düşük olan firmalara verilmiş ve bankaların mali yapısı bozulmaya başlamıştır.

Rusya’nın karşı karşıya kaldığı diğer bir önemli sorun da etkin bir şekilde işlemeyen “vergi sistemi” olmuştur. 1992 yılından sonra, gerek federal ve gerekse bölgesel düzeyde, yeni ekonomik koşulların ihtiyaçlarına cevap veremeyen vergi sistemi nedeniyle vergi gelirlerinde belirgin bir azalma olmuştur. Vergi gelirlerindeki düşüklüğün diğer bir nedeni ise, GSYİH’da görülen reel düşüş ve dış ticaret alanında yapılan liberalleşme çabaları sonucunda düşen gümrük vergileri olmuştur. Tüm bu olumsuz koşullar nedeniyle, 1996 ve 1997 yıllarında makro ekonomik dengelerde elde edilen (özellikle enflasyonun düşürülmesi ve GSYİH artış oranındaki düzelme) başarılı sonuçlara rağmen hükümet gelirlerinde yeterli artış sağlanamamış ve bütçe açıkları kapatılamamıştır. Bu doğrultuda uygulanan politika ise harcamaların kısılması olmuştur. 1992’de % 67.1 olan kamu harcamalarının GSYİH’ya oranı 1996 yılında % 32.2’ye kadar gerilemiştir. Bu düşüşte, devletin özelleştirme sonucunda özel sektöre geçen işletmelere yönelik sübvansiyonları kesmesinin, eski SSCB’ne bağlı Cumhuriyetlere gönderilen fonların ve ithalata verilen desteğin 1994 yılından sonra sıfırlanmasının önemli rolü olmuştur.

1998 yılına Rusya yukarıda belirtilen önemli yapısal ve makroekonomik sorunların yan sıra Uzakdoğu’da ortaya çıkan kriz ortamının olumsuz yansımalarıyla girmiştir. Kasım 1997’de diğer dünya borsalarında olduğu gibi Moskova borsasında da ciddi düşüşler yaşanmıştır ve bu doğrultuda mali açıdan zaten zor durumda olan Rus ekonomisi, söz konusu kriz nedeniyle daha yüksek faizlerle borçlanabilir hale gelmiştir. Alınan bu borçlar zaman içerisinde dış borç geri ödemelerinde (ana para + faiz) miktar artışlarına sebep olarak sorun yaratmış ve vadeler kısaldığı için, kısa vadeli borçların genel borç içerisindeki payının yüksekliği de borçlanma maliyetlerinin geçmişe göre arttığına göstergesi olmuştur.

Bahsedilen tüm bu gelişmeler Rusya'yı krize götüren süreci oluşturmaktadır. Her ne kadar Rus ekonomisinin dünya ticareti ve ekonomisi içindeki payı Güneydoğu Asya Krizinin en yoğun yaşandığı ülkelere nazaran daha düşük olsa da, Rusya krizi başta Latin Amerika piyasaları olmak üzere tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya'nın nükleer güce sahip bir ülke olması ve krizin siyasi boyuta taşınması, başta Almanya ve ABD olmak üzere tüm batılı ülkeleri endişelendirmiştir ve bunun sonucu olarak, 27 Ağustos tarihinde, New York ve Londra borsası tarihlerinin en büyük düşüşlerinden birini yaşamıştır. Ayrıca ekonomileri ve özellikle ihracat yapıları Rusya'ya benzeyen Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Norveç para birimlerinde de çok önemli değer kayıpları yaşanmıştır. Aynı şekilde, Uzakdoğu ve Latin Amerika borsaları ve para birimleri de önemli oranlarda düşüşler ve değer kayıpları yaşamıştır.

Rusya'nın IMF'le 1997 yılında yaptığı anlaşma gereğince yapılacak olan mali yardımın bir kısmı, vergi sistemi konusunda gerekli olan yapısal reformları yapmamasını gerekçe göstererek ertelenmiştir. Bu uyarı üzerine, Rusya ile IMF arasındaki görüşme süreci hızlanmış ve yaşanan bunalımın, özellikle yabancı yatırımcıları huzursuz eden olumsuz gelişmelerin giderilmesi amacıyla 19 Temmuz'da anlaşmaya varılmıştır. IMF Rusya'nın kendisine sunmuş olduğu ve ana amaçları;

- Bütçe açıklarını azaltıcı radikal tedbirler almak
- Merkez Bankası'nın uluslar arası rezervlerini artırmak ve güçlendirmek
- Kısa vadeli iç borçların vade yapısını uzatmak

olan ekonomik programı onaylamış ve 1997 yılında 11.2 milyar dolarlık finansal destek vermeyi kabul etmiştir. Dünya Bankası'nın yapacağı 6 milyar dolarlık yardım ve IMF tarafından 1999 yılı içinde yapılan finansal destekle birlikte toplam 22.6 milyar dolara varan bu mali destek Rusya'nın nefes almasını sağlamıştır

2.2.4. 1997 Güneydoğu Asya Krizi ve Kriz Yönetimi

Güneydoğu Asya'daki ekonomik büyümenin Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında, 1950-1973 döneminde sergilediği yüksek ekonomik büyümeden ilham aldığı söylemek mümkündür. Asya modeli olarak adlandırılan bu modelin ayırdedici özelliği, devletin ekonomiye önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda yoğun bir biçimde müdahale etmesi, başka bir deyişle piyasaları yönlendirmesidir. Bu

yönlendirme fiziki ve beşeri sermayenin yüksek getirili alanlara kaydırılmasında ve dolayısı ile de hızlı ekonomik büyümede tayin edici bir rol oynamıştır. Doğu Asya'nın mucize olarak nitelendirilen yüksek büyüme performansını serbest piyasa ekonomisine bağlamak bu noktada çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır.¹⁴⁹

Ancak devletlerin piyasalara müdahalesinin Doğu Asya'daki gibi her zaman yüksek büyüme oranlarına ve hızlı ekonomik kalkınmaya yol açmadığı açıktır. Bu gözleme dayanarak, Doğu Asya'da gerçekleşen hızlı ekonomik büyümenin ardında yatan nedenlere ilişkin çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerin bazıları kültürel öğelere yer verirken, bazıları ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları ve beşeri sermayeyi, bazıları ise yüksek tasarruf oranlarını ve uygulanan ekonomik politikaları vurgulamışlardır.

Güneydoğu Asya'nın hızlı büyüyen ülkelerinin arasında benzerlikler olduğu kadar önemli farklılıklar da bulunmaktadır, bu farklılıklar tüm ülkeleri kapsayan genel bir açıklamayı güçleştirmektedir. Ancak ülkeler arasında gözlemlenen ortak özellikler, bu ülkelerdeki hızlı ekonomik büyümenin genel bir çerçevede ele alınmasına olanak sağlamaktadır. “Asya mucizesi”ni gerçekleştiren ülkelerde göze çarpan ortak özelliklerden biri; yüksek tasarruf oranlarıdır. Söz konusu ülkeler, bu yüksek tasarrufları verimli alanlarda yatırımlara yöneltmeyi başarmışlardır. Diğer bir özellik, hızlı ekonomik büyüme sergileyen bu ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarına, özellikle orta eğitime verilen ağırlıktır. Beşeri sermaye yatırımları bu ülkelerdeki işgücünün kalitesini yükseltmiş ve ülkeye doğrudan yabancı yatırımların yönelmesine uygun bir zemin oluştururken teknoloji transferini de kolaylaştırmış

Tablo 2. Güneydoğu Asya Ülkelerinde Kriz Öncesi Yapısal Dönüşüm Göstergeleri
(Kesimlerin GSYİH'ya Yüzde Olarak Katkısı)

	Tarım		Sanayi		İmalat Sanayi		Hizmetler	
	1980	1997	1980	1997	1980	1997	1980	1997
Endonezya	24	16	42	42	13	25	36	43

¹⁴⁹ Naci Canpolat, “Doğu Asya’da Mucize ve Bunalım”, *Asomedy*, Ocak, 2002, s.41

Kore	15	6	40	43	28	26	45	51
Malezya	22	13	38	46	21	34	40	41
Tayland	23	11	29	40	22	29	48	50

World Bank, World Development Report 1998/1999

Tablo 2'deki veriler, Güneydoğu Asya ülkelerinde tarım kesiminin ekonomi içindeki görece ağırlığının hızla azaldığını göstermektedir. Ancak görece ağırlığı azalmakla birlikte bütün bu ülkelerde tarım kesiminde hızlı büyüme ve verimlilik artışı devam etmiştir. Tarım kesimindeki verimlilik artırışı, tarımsal nüfusun sanayi kesiminde istihdamına olanak sağlamış ve tarım kesiminden sanayiye işgücü transferi ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Güneydoğu Asya ülkelerinde nüfus artış hızları, diğer bölgelerdeki gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı bir biçimde düşmüştür.¹⁵⁰ Bölgedeki hızlı ekonomik büyümeye, uygulanan kalkınma modelinin büyük bir katkı sağladığı kuşkusuzdur.

Güneydoğu Asya devletleri, kalkınmayı desteklemek ve zaman zaman da seçilmiş sanayilerdeki gelişmeyi hızlandırmak için ve sistematik ve yoğun bir biçimde ekonomiye müdahale etmişlerdir. Stratejik planlama ve sanayi politikaları çerçevesinde oluşturulan müdahaleler, özel kesim ile devlet arasında yakın bir işbirliği içerisinde geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bu işbirliği bankacılık kesimindeki fonların seçilmiş sanayilere yönlendirilmesinden, seçilmiş kesimlerde yerli sanayiinin ithal ürünlere karşı korunmasına kadar çeşitli biçimlerde gerçekleştirilmiştir.

Devletlerin ekonomiye müdahalesi finans kesiminde önemli sonuçlar doğurmuştur. Sermaye piyasalarının henüz yeterince gelişmediği ve finansal hizmetlerin çeşitlenmediği dönemlerde devletlerin finans kesimine müdahalesi çeşitli finans kurumları oluşturmak biçiminde olmuştur. Örneğin, Endonezya ve Kore'de devletler, kalkınmanın erken aşamalarında yatırımlara uzun dönemli finansman sağlamak için kalkınma bankaları kurup, tarıma ve küçük ve orta boy işletmelere kredi sağlayacak özel kuruluşlar oluşturmuşlardır.

Devletlerin özel kesim yatırımlarını artırmak amacıyla uyguladıkları destekler ise; doğrudan ucuz finansman sağlamanın yanı sıra, vergi, gümrük tarifeleri ve kur

¹⁵⁰ World Bank, **The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy**, New York, Oxford University Press for The World Bank, 1993

politikaları ile sağlanmıştır. Çoğu Güneydoğu Asya ülkesinde, bankacılık kesiminin ya da imalat sanayiinde çeşitli kesimlerin darboğaza düştüğü dönemlerde faiz oranlarını piyasa denge oranının altında tutacak para politikaları uygulanmıştır. Bu uygulamalar sonucu reel faizler zaman zaman eksiye düşmüştür.

Güneydoğu Asya ülkelerinde kalkınma için uygulanan yöntemler, diğer gelişmekte olan ülkelere de uygulanmış, ama aynı sonuç sağlanamamıştır. Bu nedenle Asya mucizesini belki de yüksek yatırım oranlarına ve ihracat artışına olanak veren dünya ekonomisindeki uygun konjoktüre bağlamak daha doğru olabilir ama yine de Asya'ya özgü bir şeylerin varlığı açıktır. Dünya Bankası, Güneydoğu Asya ülkelerinde ekonomiye yapılan devlet müdahalesini ölçülü ve yerinde bulmakla birlikte bunu başka ülkelere önermemektedir. Daha sonra IMF ve Dünya Bankası Güneydoğu Asya ülkelerinde devlet ile özel sektör arasındaki bu işbirliğini “ahbap çavuş kapitalizmi” (crony capitalism) olarak adlandıracak ve Asya bunalımının temel nedenleri arasında sayacaktır.¹⁵¹

Yukarıda da belirttiğimiz hususlar doğrultusunda Güneydoğu Asya'da yaşanan ekonomik büyüme mucizesinin arkasında; yüksek tasarruf ve yatırım oranları, eğitime yapılan yüksek yatırımlar sonucu artan işgücü niteliği, tarımsal nüfusun kentlere göç etmesiyle birlikte sanayi kesiminde elde edilen daha yüksek işgücü verimliliği, güçlü bir iş ahlakı ve dış ticarete açık bir sanayileşme gibi öğelerin bulunduğu genel kabul görmektedir. Tartışma konusu, bu öğelerin büyümeye olan görece katkıları üzerinedir.

Young¹⁵² Asya ülkelerindeki büyümeyi ele aldığı çalışmasında, teknolojik gelişmenin ve verimlilik artışının bu ülkelerdeki ekonomik büyümeye katkısını araştırmış, elde ettiği bulgular doğrultusunda, teknolojik gelişme ve verimlilik artışının Asya ülkelerindeki büyümeye katkısının diğer ülkelerdekinden daha yüksek olmadığını öne sürmüştür. Bulgulara göre, Asya ülkelerindeki ekonomik büyüme yoğun yabancı sermaye girişlerinin desteklediği yüksek yatırım oranları ve ihracata elverişli uluslararası ekonomik konjoktüre açıklanabilir. Yatırımlardaki artışın doğal bir sonucu olarak sermaye birikimi arttıkça, azalan verimler yasası işlemeye başlayacak ve yüksek büyüme oranları yerlerini daha düşük oranlara bırakacaktır. Bugün sanayileşmiş yüksek gelirli ülkelerin görece olarak daha düşük büyüme oranlarına sahip olmalarının

¹⁵¹ Canpolat, a.g.e., s.43

¹⁵² A. Young, “The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of The East Asian Growth Experience” *Quarterly Journal of Economics*, vol. 110, (1999), s. 641-680

nedeni de büyük ölçüde budur. Bu görüşe göre sermayenin azalan verimi dikkate alınmadan, yüksek getiri beklentisiyle yapılan yoğun yatırımların bir ekonomik bunalıma yol açması beklenmedik bir gelişme değildir.

Asya Bunalımı, 2 Temmuz 1997'de Tayland Bahtının dalgalanmaya bırakılmasıyla bir para bunalımı olarak döviz piyasalarında başlamıştır. Bahtın devalüasyonu, paralarının değerlerini kontrollü bir biçimde sabit tutmaya çalışan bölge ekonomileri üzerinde domino etkisi yaratmıştır. Gerçekleşen yüksek oranlı devalüasyonlar, bu görece rekabet konumlarını bozarak bölgesel ticaret üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur. Dış ticaret fazlası veren ve yüksek döviz rezervlerine sahip olan Tayvan, 17 Ekim'de yüzde 10 devalüasyona gidince bunalım Güneydoğu Asya'dan kuzeye doğru yayılmaya başlamıştır. Tayvan'ın devalüasyona gitmesi, yakın ekonomik ilişkiler içinde olduğu Hong Kong ve Çin üzerinde de baskı oluşturarak, bu ülkelerde de devalüasyon beklentisini güçlendirmiştir

Bunalım önce bankacılık ve finans kesimlerine daha sonra da reel kesime yayılarak genel bir ekonomik bunalıma dönüşmüştür. Ekonomik bunalım Endonezya'da siyasi istikrarsızlığa sebep olarak, etnik savaşlara ve 40 yıllık Suharto rejiminin çökmesine yol açmış, 20-30 yıl gibi kısa bir sürede yüksek ekonomik büyüme hızları ile gelişme yolunda önemli ilerlemeler kaydeden Güneydoğu Asya ülkeleri hızlı bir ekonomik çöküntüye sürüklenmişlerdir. Ekonomik çöküntünün ise, işsizliği ve yoksulluğu da beraberinde getirdiği ise aşıkardır.

Asya ülkelerinde meydana gelen krizle ilgili çok çeşitli yorumlar yapılmakla birlikte bu konuda Krugman'ın görüşleri oldukça farklıdır; Krugman'na göre¹⁵³ 1997'de Asya ekonomileri beş ya da on yıl öncesine göre daha zayıftı, bunun en önemli sebebi ise, mali piyasaların dışa açılmasıydı. Bu noktada Asya ekonomilerinde uygulanan piyasa ekonomileri belki de dünyadaki örneklerin en iyileriydi ve aynı zamanda popüler hale gelmelerinin avantajlarını dışarıdaki dünyada çok büyük rakamlarla borçları yöneten uluslararası kreditorlerle birlikte yaşadıkları için zayıflamışlardır. Bu borçlar güven kaybının mali çöküşü beslemesi nedeniyle yoğunlaşarak krizin kısır döngüsünü daha da derinleştirmiştir. Bunun sebebi ise paranın kötü kullanılması değil, yeni borçlanmalara gidilmesidir. Çünkü yeni borçlanmalar eskilerin tersine dolar cinsinden yapıldığı için ekonomilerin yıkımını da beraberinde getirmiştir. Bu noktada belki de sorulması

¹⁵³ Krugman, a.g.e., s. 107

gereken en gerekli soru; Para yetkililerinin spekülâtif patlamayı neden engelleyemedikleridir. Soruya verilebilecek cevap ise bunun denendiği, ancak başarılı olunamadığıdır. Tüm Asya ülkelerinde merkez bankalarının sermaye akışını “sterilize” etmeye çalıştığı söylenebilir; döviz piyasasına baht satmakla yükümlü olan Bank of Thailand, bahtı tahvil satarak geri almaya çalışmış ve bunun içinde henüz bastığı paraları ödünç alarak geri çekmiştir. Bu borçlanma ise yurtiçi faiz oranlarını yükselterek ve yurtdışından borçlanmayı daha da cazip hale getirerek, içeriye daha fazla yen ve dolar çekilmesine neden olmuştur. Bu sebepten dolayı sterilize etme çabaları başarısız olmuş ve krediler büyümeye devam etmiştir.

Genellikle 1990’lı yıllarda yaşanan diğer bölgesel krizlerde olduğu gibi Asya krizinde de başvuru en son mercii IMF olmuştur. IMF’in 1980’li yıllardan beri kriz yaşayan ülkelere uygulamaları için tavsiye ettiği yapısal reformlar Asya ülkeleri için de devreye sokulmuştur. Bahsedilen reformlar çoğu zaman kriz yaşayan ülkeye ya da bölgeye göre farklılıklar gösterse bile temelde benzer sonuçları elde etmek amacıyla yapılan benzer uygulamalar olduklarını söyleyebiliriz.

Asya ülkeleri için önerilen reformlarla hedeflenenler ise; sıkı para ve maliye politikaları ile ülke içi talebin ve ithalatın düşürülmesinin desteklenmesi, zayıf finans kurumları ve iflas durumuna gelmiş işletmelerin kapatılması ile ekonominin küçültülmesi ve işsizlik oranlarının artırılmasıdır. Buna göre ülke paralarının değerindeki düşüşler, ülkelerin rekabet gücünü ve dolayısıyla dünya piyasalarına ihracatlarını artıracak ve böylece ödemeler bilançosu açıkları kapatılacaktır.¹⁵⁴ Kamu harcamalarının kısılmasıyla sağlanan fazla, finans sektörünün yapısal değişim maliyetlerinin karşılanmasında kullanılacaktır. Ülkelerin reform programlarına bağlı kalması ve IMF’in devrede olması sermayeye güven verecek, yüksek faizlerin de etkisi ile ülkelere tekrar sermaye girişi sağlanabilecektir. Buna göre amaçlanan ülke paralarına yönelik baskıların ortadan kalkması ve ayakta kalan işletmelerin ve finans kurumlarının etkin işleyişi ile orta vadede faizlerin düşürülmesi yolu ile yatırım artışının sağlanması ve son olarak da işsizlik oranlarının düşürülmesidir.

Yukarıda bahsedilen öngörülerin bir bölümü gerçekleşirken, diğer öngörüler beklendiği şekilde gerçekleşmemiştir; yurtiçi talep beklendiği biçimde kısılarak, ithalat düşürülürken, ekonomiler küçülmüş ve işsizlik oranları yükselmiştir. Asya ülkelerinde

¹⁵⁴ Gülten Demir, *Asya Krizi ve IMF*, (Der Yayınları, İstanbul, 1999), s.219

öngörülen ölçüde ihracat artışı ise gerçekleşmemiştir. Çoğu ihraç malının üretimi ithal girdiler gerektirdiğinden, yüksek oranlı devalüasyon üretim maliyetlerini yükseltmiştir. Yükselen faizlerin ve finans sektöründeki dönüşümün de etkisiyle kredilerin maliyetleri artmış ve ihracat sektöründe ihtiyaç duyulan kredilerin sağlanması da güçleşmiştir, yüksek oranlı devalüasyonlara rağmen sektörde uluslararası rekabet gücünde açık bir düşme yaşanmıştır.

Doğu Asya ekonomilerinin Dünya GSYİH'sına katkıları yüzde 30'u bulmaktaydı. Asya ülkelerinde ekonomik bunalımın neden olduğu ekonomik küçülme, ekonomik bir durgunluğa girme tehlikesi ile karşı karşıya olan gelişmiş ülke ekonomilerinde de büyüme hızında olumsuz etkiler doğurmuştur.¹⁵⁵ Kıta Avrupa'sı ve Japonya'da uzunca bir süredir beklenen ekonomik canlanma, Asya'da düşen büyüme oranları nedeniyle daha güçlü bir hale gelmiş ve küresel ekonominin büyüme hızı düşmüştür. Asya bunalımının gerçek boyutlarının ve derinliğinin zamanında tespit edilememesi ise IMF'in bölge için önerdiği çözüm önerilerinin yetersiz kalmasına ve dünya ekonomisinin büyüme oranlarına ilişkin tahminlerin birkaç kez aşağıya doğru çekilmesine neden olmuştur.

Bunalım sırasında Asya ülkelerinden kaçan yabancı sermayenin güvenilir liman arayışı da gelişmekte olan ülkelere olan sermaye akışları üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin uygun faiz oranlarında dış borçlanma olanakları daralmıştır. Yükselen piyasalarda 224 milyar dolarla zirveye çıkan net özel sermaye girişleri 1997 yılında 126 milyar dolara, 1998 yılında 45 milyar dolara gerilemiştir. Sermaye girişleri 1999 yılında 71.5 milyar dolara yükselmiş ise de 2000 yılında yeniden 32 milyar dolara düşmüştür.¹⁵⁶ Asya bunalımı 1998 yılının yaz aylarında hız kesmeye başlamış, önce Kore ardından oldukça etkin sermaye kontrolleri uygulamayı başarmış olan Malezya ve Tayland, ekonomik istikrarı sağlamışlardır. Endonezya ise diğerleri kadar şanslı olamamış, ayrıca Filipinlerde de güçlükler sürmüştür. Bu noktada incelenmesi gereken, Asya'nın bu ikinci dalga yeni sanayileşen ülkelerinin eski yüksek büyüme hızlarına yeniden kavuşup kavuşamayacağıdır. Bu konuda kötümserler, Asya'daki ekonomik büyümenin etkinlik ve verimlilik artışından değil, sermaye stokundaki ve sanayide istihdam edilen işgücündeki yoğun artıştan kaynaklandığı için

¹⁵⁵ A. Singh, "Asian Capitalism and the Financial Crises" **CEPA Working Paper Series**, (1998), III, WP, vol. 10, s. 32

¹⁵⁶ Canpolat, **a.g.e.**, s.37

zaten sürdürülemez olduğunu ve yaşanan bunalımın bunu ortaya koyduğunu söylemektedirler. Daha iyimser bir bakış açısına sahip olanlar ise, bunalımın devresel bir özellik taşıdığını ve eski hataların tekrarlanmaması ve bazı yapısal sorunların giderilmesi durumunda Asya'nın eski güzel günlerine geri dönmemesi için hiçbir neden olmadığını söylemektedirler.

2.2.5. 1998 Brezilya Bunalımı ve Bunalım Yönetimi

Güneydoğu Asya krizinin etkileri henüz tam atlatılamamışken, hemen hemen bir yıl sonra dünya yeni bir kriz ortamıyla karşı karşıya kalmıştır; bunlardan ilki önemli bir geçiş ekonomisi örneği olarak adlandırabileceğimiz Rusya krizi, diğeri ise Latin Amerika ülkelerinden Brezilya'da meydana gelen krizdir.

Uzakdoğu krizi sırasında ekonomik ve mali krizin yayılabileceği sınırlar tartışılmış ve krizin yayılma ihtimalinin yüksek olduğu ülkelere birisinin de Rusya olduğu konusunda görüşler bildirilmiştir. Görüşlerin temelinde yatan temel sebepler Rusya ve Uzakdoğu ülkeleri arasındaki bazı benzerliklerle açıklanmakta ve bu noktada iki ayrı etkenden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki; mali piyasaların yapısındaki benzerlikler, diğeri ise; ekonomik büyümeyi sağlamak ve reform sürecini gerçekleştirebilmek için yabancı sermayeye ihtiyaç duyan Rusya'nın, Uzakdoğu krizi nedeniyle ortaya çıkan uluslararası kaynak maliyetinin artmasından doğrudan etkilenmiş olmasıdır.

Brezilya'da yüksek enflasyon, 1950'lerin ikinci yarısında, hükümetin endüstrileşme politikasını başlatması ve ağır kamu yatırımlarına girişmesiyle başlamıştır. 1959-1964 ve 1979-1985 dönemlerinde gözlenen önemli bütçe açıklarıyla birlikte, arz şoklarıyla endekslemenin karşılıklı etkileşimleri enflasyonun hızlanmasında büyük rol oynamıştır. Brezilya enflasyonu büyük ölçüde kurumsaldır. Bu nedenle diğer enflasyon türlerine benzemediğini söylemek mümkündür.¹⁵⁷ Enflasyonu düşürmeye yönelik ilk uygulama 1964 istikrar programıdır. Bu programda aşamalı strateji tercih edilmiş ve ücretlerin bastırılması yönünde arz yanlı politika izlenmiştir. 1986 yılında izlenen "Cruzado Planı"nda ise şok politika izlenerek, kura dayalı bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. Bu program kapsamında büyük ölçüde fiyatların dondurulması hedeflenmiş fakat mali kısıtlamalara yeteri kadar önem verilmediği için, istenilen başarı sağlanamamıştır.¹⁵⁸ Faiz oranlarının artırılması, büyümenin yavaşlaması ve işsizliği artması sorunlarını da

¹⁵⁷ İlker Parasız, **Makro Ekonomi**, (Ezgi kitabevi, Bursa, Mart, 1991), s.269

¹⁵⁸ Krugman, **a.g.e.**, s.157

beraberinde getirmiştir. Bahsedilen gelişmeler 1998 yılı bunalımına zemin oluşturmuş ve hemen aynı döneme rastlayan Rusya bunalımının etkisiyle iki ülke arasında etkileşimler yaşanmıştır.

Yaşanan bunalım ortamında Brezilya IMF'den ve ABD'den yardım talebinde bulunmuştur. Bozulan dengelerin en önemlisi olarak gözüken enflasyonun istikrara kavuşturulması birincil sırada yer almıştır.

Brezilya IMF'den hem kredi hem de yabancı yatırımcıların kaçmasını engellemek amacıyla içinde bulunulan durumun istikrara kavuşturulmasını talep etmiş ve bu doğrultuda izlenen olan politikalardan ilki, real ile ABD Doları arasındaki paritenin sabit tutulması olmuştur. Bu sayede zaten yüksek seyreden faiz oranlarının korunması ve bu sayede yabancı yatırımcıların, realin devalüe edilmesi söz konusu olsa bile kaçmalarının engellenmesi hedeflenmiştir.

Brezilya'da acil olarak uygulanan diğer politikalar ise vergilerin yükseltilmesi ve kamu harcamalarının düşürülmesi olarak belirlenmiştir. Ancak faiz oranlarının yüksek tutulması (%50 civarında) Ocak 1999'da realin devalüe edilmesini engelleyememiştir. 13 Ocak'da real, Meksika ve Rusya'da olduğu gibi düşük bir oran olan %8 oranında devalüe edilmiş ve böylece döviz kuru konusundaki kararlılıktan da vazgeçilmiştir, bu uygulamadan bir süre sonra real dalgalanmaya bırakılmış ve piyasalar bu duruma umulmadık şekilde uyum göstermiş ve real tahminlerin aksine sadece %10 civarında değer kaybetmiştir. Uygulamalar sonucu başarılı olunduğu düşünölmeye başlandığı bir anda faiz oranlarının düşürölmeyeceğinin açıklanması beklentileri olumsuz yönde etkilediğinden real düşmeye devam etmiş ve 28 Ocak da dolara karşı real kuru 2.10 olmuştur (İlk devalüasyondan önce kur 1.22 civarında seyretmekteydi).

Brezilya'da yaşanan ekonomik bunalımı atlatmak için izlenen istikrar politikaları Brezilya'yı tam olarak krizden çıkarmayı başaramamış olsa bile IMF'in talep yönlü klasik politikalarından uzaklaştığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Başta Krugman olmak üzere pek çok önde gelen iktisatçı tarafından, uygulanan politikalar çeşitli yönlerden eleştirilmiştir; bunlardan ilki, Brezilya'nın da Arjantin'de olduğu gibi bir "para kalkanı"¹⁵⁹ oluşturarak, ilk ve son olarak kalıcı bir real değerine sahip olması

¹⁵⁹ Geçmiş yıllarda Avrupa sömürgelerinde enflasyonu önleyebilmek amacıyla başlatılmış olan, sömürge ülkelerin kendi paralarını basmalarına izin verilmesi ancak paranın sömürgeci ülke parasının değerine bağımlı kılınması sistemidir. Savaş sonrası yıllarda, sömürge imparatorluklarının güç kaybetmesi ve yeni aktif ekonomik yöntemlerin ortaya çıkmasıyla unutulmuş yöntem, 1983'de Hong Kong'un, parasının değer kaybetmesi ile birlikte Hong Kong Dolarını 7.8 ABD Dolarına sabitlemesiyle tekrar uygulanmaya

gerektiğini öne sürmektedir. Diğer bir eleştiriye göre; en önemli hata, parayı desteklemek için serbest dalgalanmaya bırakılması uygulaması yerine faiz oranlarının yükseltilmesidir. Bu konuda söylenen son eleştiri ise; Brezilya'nın spekülasyonu sınırlamak için sermaye denetimi uygulamamasıdır.

3. UZUN DÖNEM ARZ YÖNLÜ PROGRAMLAR

3.1. Yapısal Uyum Programları

1980'lerden itibaren IMF'in geliştirmekte olan ülkelerde ekonomik istikrar amacıyla uyguladığı politikalarda birtakım değişiklikler ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu değişimin sebepleri yukarıda incelenmiş ve bu sürecin aşamaları gözden geçirilmiştir. Bahsedilen politika değişimleri doğrultusunda uygulanan yapısal reformlar ülkelerin yapısal özelliklerine göre uygulamada farklılıklar gösterse de temelde hemen tüm üye ülkeler için benzer başlıklarda toplanabilir.

Genellikle SAF-ESAF destekli söz konusu reformlar dikkat çekici gelişmeler içermekle birlikte uygulamaların tümü pürüzsüz olmamıştır. Reformların bir kısmında daha hızlı yol kat edilirken, bir kısmında uygulamalar daha yavaş ilerlemiştir. Bunlardan özellikle kur sistemi ve ticari liberalizasyon, fiyat serbestisi ve piyasa reformu, faiz oranlarının serbestliği gibi reformlarda daha hızlı sonuç alınırken, kamu işletmeciliğinin kısıtlanması ve yenilenmesi alanında gelişmeler çok daha yavaş olmuştur.

Ancak uygulanan programlar doğrultusunda meydana gelen pozitif etki, programı uygulayan hemen tüm ülke ekonomilerinin daha esnek hale gelmesine sebep olurken, piyasalardaki kısıtlamaların da kaldırılarak, daha çok piyasa güçleri tarafından yönlendirilmesini sağlamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi yapısal reformlar, farklı alanlarda farklı gelişmeler göstermiştir. Reformların fiyat kontrollerine, pazarlara, kur ve ticaret sistemine olan olumlu etkileri daha çabuk gerçekleşmiş ve bu alanlarda daha çabuk sonuç alınmıştır. 1980'lerin başında fiyat kontrolü ve piyasa serbestisi politikaları pek çok ülkede yaygın olarak uygulanmıştır.¹⁶⁰ 1990'ların ortalarında söz konusu uygulamaların sonuçları alınmaya başlanmış ve fiyat kontrolleri önemli ölçüde elimine

başlanmış, Arjantin'deki uygulamalarla da güç kazanmıştır. Arjantin'de paranın sürekli değer kaybetmesi itibar gereksinimini gündeme getirmiş ve Pezo bir Dolarlık döviz değişim oranına bağlanarak, bu durum yasalarla güvence altına alınmıştır. Uygulama sonrası Arjantin'de reel ekonomide çarpıcı canlanmalar meydana gelmiş GSYİH üç yıl içerisinde dörtte bir oranında artış göstermiştir.

¹⁶⁰ IMF, **Annual Report**, (2000), s. 43

edilmiş, piyasa aracılığı uygulamalarına son verilmiştir. Bir başka hızlı gelişme de kur sistemlerindeki çarpıklığın düzeltilmesi alanında gerçekleştirilmiştir. Ticaret sistemlerindeki miktar kısıtlamaları aynı dönemde önemli ölçüde gerilemiş ve gümrük tarifelerinin aşağı çekilmesinde oldukça önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bahsedilen alanlardaki reformların gerçekleştirilmesinde fazla bir güçlükle karşılaşılmasının belki de en önemli sebebi, alanların birbirine paralel olmasıdır.

Finansal sektör reformu ise, piyasa güçlerinin kredi dağılımındaki rolünü güçlendirmek, parasal kontrollerin dolaylı enstrümanlarını değiştirmek ve bankacılık sisteminin güvenilirliğini artırmak açısından oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu alandaki reform süreci aşamalı olarak gerçekleşmiş ve ilk sonuçlar 1980'lerin sonlarından itibaren elde edilmeye başlanmıştır. Sürecin yavaş adımlarla ve sürdürülebilir bir zeminde ilerlemesi sağlıklı bir finans ve bankacılık sisteminin kurulması açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda sistemin nakit oranındaki büyümenin belirli bir limite tutulması ve bankacılık sisteminin hızlı gelişiminin kontrol altına alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte süreç pürüzsüz olmamış ve oldukça yavaş ilerlemiştir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması süreci ile kamu işletmeleri reformunun birbirine paralel olmasıdır. Bankacılık sektörünün sağlıklı bir yapıda olması aynı düzeyde kamu işletmeciliğine de yansımaları olacaktır çünkü özellikle ESAF ülkelerinde kamu işletmeleri bankaların en önemli müşterisidir. Kamu işletmeleri reformu süreci de bankacılık reformun da olduğu gibi oldukça yavaş ilerlemiştir. ESAF ülkelerinin yaklaşık yarısında kamu işletmelerinin boyutları küçülürken finansal yükü giderek artmıştır. Zaman içerisinde sağlanan yönetim değişiklikleri kamu işletmeleri üzerindeki baskıyı hafifletmiş ve büyük stratejik kamu kuruluşlarının yeniden yapılanmasının, özelleştirmeden daha öncelikli hale gelmesini sağlamıştır. Ancak 1990'ların başından itibaren reformun yönü, büyük ve stratejik kamu kuruluşlarından özelleştirmeye doğru kaymıştır.

Reformların başarısında ve ilerlemesinde pek çok faktörün katkısı olmakla beraber, birkaç anahtar faktör özellikle göze çarpmaktadır.¹⁶¹ Birincisi; reformlarla ilgili politik vaatlerin güçlenmesinin önemli olduğudur. Özellikle kamu işletmeleri reformu ve banka

¹⁶¹ IMF, "Structural Conditionality in Fund-Supported Programs", **Policy development and Review Department**, Washington, D.C. (2001), s. 37-76

yeniden yapılanmaları hükümetler için uygulanması zor reformlar olarak gözükmektedir. Bunun da en büyük sebebi statükolarından kar sağlayan belli çıkar gruplarının hükümetler üzerinde yarattığı yoğun baskıdır. İkincisi; Ülkenin yönetim kapasitesinin reformları uygulamada ve devam ettirmede oldukça yetersiz kalmasıdır. Özellikle finansal sektör ve kamu işletmeleri reformu gibi uzmanlık isteyen alanlarda yetersiz kalınmakta ve bu yüzden pek çok ülkeye IMF, Dünya Bankası ve diğer benzeri kurumlar tarafından teknik yardım sağlanmaktadır.

Reform süreci ve ekonomik aktivitelerin sağlıklı işlemesi diğer bazı alanlardaki istikrarın sağlanmasına da bağlıdır. Bahsedilen alanlar, kamu idaresi ve hizmetleri reformu, mülkiyet hakları ve hukuk sistemidir. Söz konusu reformların ekonomik olduğu kadar önemli sosyal etkileri de mevcuttur. Ekonomik etkiler içerisinde, yoksulluğun azaltılması, üretimin ve istihdamın artması, gelirin yeniden dağılımı sayılabilirken, reformların kısa dönem maliyetlerinin nüfusun yoksul kesimleri üzerinde olumsuz etkiler yaratması da sosyal etkiler içerisinde yer almaktadır. Yapısal uyumun sosyal maliyetlerinin azaltılması reform sürecinin bir an önce tamamlanmasına bağlıdır.

Aşağıda yapısal uyum programları çerçevesinde ele alınacak olan farklı alanlardaki reform programları yer almaktadır. Bunlar; iç piyasalardaki düzenlemeler ve bu piyasalardaki fiyat kontrolleri, kur ve ticaret sisteminin düzenlenmesi, finansal sektörün düzenlenmesi, bankacılık sisteminin yapılanması, kamu işletmelerinin güncellenmesi ve kamu personeli reformu ve en son olarak da mülkiyet hakları reformu olarak sayılabilir.

3.1.1. İç Piyasalarda Rekabetin Sağlanması

1980'lerin ilk yarısında pek çok üye ülkede piyasalar ve fiyatlar üzerindeki resmi kontroller yaygın olarak uygulanmaktaydı, bunun en geçerli sebeplerinden biri, bazı malların fiyatlarının stratejik öneme sahip olduğunun düşünülmesidir. Söz konusu mallardan bazıları devletin monopollerini tarafından pazarlanan mallardır (çimento ithalatı, gübre ve petrol üretimi ve gıda maddeleri üretimi) bunlara ek olarak tarım ürünleri pazarlaması ve kamu işletmeciliği (taşımacılık, telekomünikasyon ve diğer kamu hizmetleri) de sayılabilir.

Fiyat kontrolü uygulamasının üretim ve tüketimi desteklemek açısından olumlu bir etkisi olup olmadığı net olarak belirlenememiştir, buna ek olarak kontrollerdeki amacın iç tüketiciyi ve üreticiyi uluslararası fiyat düzeylerindeki iniş çıkışlardan korumak mı yoksa devlet gelirlerini artırmak mı olduğu konusunda farklı görüşler oluşmuştur.

Fiyat kontrollerinin kaldırılması konusundaki ilk düzenlemeler, birkaç ülkede (Bolivya, Guena, vd.) resmi kontrollerin devam etmesine rağmen, birbirine paralel piyasalarda fiyatların piyasa düzeyine yakın düzeyde tutulması şeklinde uygulanmıştır. Ancak gerçek anlamda düzenlemeler, SAF- ESAF programlarının ilk periyodunda uygulanmaya başlanmış ve devam etmiştir. 1986-1995 sürecinde programa dahil olan hemen tüm ülkelerde piyasalar ve fiyatlar üzerindeki yaygın kontrollerin kaldırılması yolunda uygulamalar yapılmıştır. 1990'da bahsedilen yaygın kontroller sadece 9 ülkede uygulanmaya devam edilmiş, 1995'de ise fiyatlar ve kar marjları üzerinde geriye kalan genel kontroller ise selektif kontrollerle yer değiştirmiştir.¹⁶² Bunlar birkaç önemli ana gıda maddesi, taşımacılık, çimento ve çelik üretimini içermektedir. Bununla birlikte özellikle petrol üretimi ve kamu mallarının fiyat reformu hükümetlerin müdahaleleri yüzünden gecikmeli olarak gerçekleşmiştir. Pek çok ülkede kamu malları fiyatlarının düzenlenmesinde maliyetlerin azaltılması veya uzun dönem marjinal maliyetlerin belirlenmesi konusunda Dünya Bankasından destek alınmıştır.

Petrol fiyatları konusunda da benzer gelişmeler yaşanmış ve bu alanda belirlenmiş katı fiyatlar 1986-95 sürecinde pek çok ülkede uluslararası fiyatlara veya döviz kurlarına endekslenmiş ya da tamamen piyasa mekanizmasına bırakılmıştır. Geçmişte sıklıkla müdahalelerin yapıldığı ve oldukça önemli kısıtlamaların bulunduğu alanlardan biri olan tarımsal üretimin fiyat sisteminde de önemli reformlar gerçekleştirilmiştir, özellikle kimyevi gübre, ihraç malları ve ülke içinde üretilen gıda maddeleri bu alan da önemle üzerinde durulan mallardır.

Reform sürecinin başlangıcında önemli ölçüde kamu finansman desteğine ihtiyaç duyulurken, sürecin gerçekleştirilmesi aşamasında bahsedilen alanlarda üretimin özel sektöre devredilmesi ve özel sektörün fiyatlandırmada önemli rol oynaması sistemin rahatlaması açısından önemli bir etken olmuştur. 1990'ların sonlarına doğru yaklaşık 17 ülkede kamu finansman desteği ve bu doğrultuda piyasa ve fiyat kontrolleri kaldırılırken, üretim, ulaştırma ve pazarlama alanlarındaki tekel uygulamaları son bulmuş ve fiyatların piyasa güçleri tarafından belirlenmesi konusunda gelişmeler kaydedilmiştir. 1980'lerdeki üretici fiyatlarının belirlenmesi ve ihracattaki ağırlıklı hükümet kontrollerinin yerini 1990'larda dünya fiyatlarıyla uyumlu piyasa sistemi

¹⁶² IMF, **Annual Report**, (2002), s.37

almaya başlamıştır. 1995’de yaklaşık 14 ülkede tarım sektörü büyük ölçüde yeniden yapılanmıştır.

3.1.2. Kur ve Ticaret Sistemi Reformu

1980’lerin başlarında ESAF ülkelerinin çoğunda yaygın olarak kur ve ticaret sisteminde çarpıklıklar yaşanmaktaydı. Kur ve ticaret sisteminde gerçekleştirilen reformlar sayesinde var olan çarpıklıkların düzeltilmesinde önemli aşamalar kaydedilmiştir, özellikle kur sisteminde sağlanan başarıların en önemli sebebi bu alandaki reform uygulamalarına erken başlanmış olmasıdır. Ticaret sistemi reformunda ilerlemeler kur sistemine göre biraz daha yavaş olmasına rağmen sonuçlar 1990’larda alınmaya başlanmıştır. Reformların uygulanma sürecindeki kararlılık başlangıçtaki başlangıçtaki çarpıklıkların etkin bir şekilde düzelmesine katkıda bulunmuş ve özellikle CFA dışı Afrika ülkelerinde başlangıçtaki duruma göre büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

Kur ve ticari kısıtlamaların genellikle döviz düzenlemelerinin resmi kontrollerinin sağlanması amacıyla uygulandığını söyleyebiliriz. Ancak reformların gerçekleştirilme sürecinde ülkeler döviz kuru politikalarında değişiklik yapılması gerekliliğinin farkına varmışlar ve bu doğrultuda devalüasyon yapmak döviz kurlarının dalgalanmasına izin vermek gibi yöntemlere başvurmuşlardır. Ticaret sistemi reformu uygulamalarında ise birkaç ülke dışında nispi olarak dışa açık sistem üzerinde durulmuş ve 1980’lerin ikinci yarısında başlayan söz konusu uygulama CFA dışı Afrika ülkelerinde daha yoğun olmuştur. Diğer bölgelerde de 1990’larda uygulama sonuçları alınmaya başlanmış, CFA Afrikası’nda ise CFA frankının devalüe edilmesi ve 1994’te Ortak Pazar’a girilmesi ticari sistem reformuna katkıda bulunmuştur.

Miktar kısıtlamaları ve ihracat, ithalat lisans uygulamaları ise 1980’lerin başında oldukça yaygın uygulanmakta iken 1990’larda yaygın olarak kontrol uygulayan ülke sayısı 7 civarına düşmüştür. Uygulanan kontroller ise ülkelerin üçte birinde güvenlik ve sağlık amaçlı kontroller ile sınırlı kalmıştır. 1990’ların sonlarında hemen hiç bir ülkede yaygın kontroller uygulanmazken, ülkelerin üçte ikisinde güvenlik ve sağlıkla ilgili kısıtlamalar devam etmiştir.

1990’ların ortalarına dek gümrük vergisi ile ilgili süreç oldukça yavaş ilerlemiştir, ancak aynı dönemin sonlarında yüksek ve yaygın gümrük vergisi uygulamalarına sahip ülke sayısı 17’den birkaç taneye düşmüştür. (Brundi, Mozambik, Pakistan, Zimbabve).

Buna rağmen geniş liberalizasyon uygulamaları ise sadece 6 ülkede uygulanabilmiştir.¹⁶³ Günümüzde ise ESAF ülkelerinin hala yarıya yakını belli miktarlarda kontrol uygulamalarına devam etmektedirler

3.1.3. Finansal Sektör Reformu

1980'lerin başlarında, pek çok ülkede faiz oranları ve kredilerin tahsisi alanlarında oldukça sıkı kontrollerin uygulandığını söylemek mümkündür. Uluslararası bankacılığın yaygın olmadığı bu dönemde sadece birkaç ülkede nispeten daha gelişmiş ve rekabetçi finansal piyasalardan bahsedilebilir. (Kenya, Sri Lanka, Zimbabve). Bahsedilen dönemde faiz oranları hükümetler tarafından ya direkt belirlenmekte ya da taban ve tavan sınırlar çizilmekteydi. 1981-1985 periodunda reel faiz oranlarının ülkelerin üçte ikisinde negatif olarak seyrettiğini söylemek mümkündür. Kredilerin tahsisi ise sadece 5 ülkede sektör ya da bankaların kredi limitleri ile belirlenmekteydi.

Söz konusu dönemde kredi sistemi çoğu zaman zararların kapatılması amacıyla kullanılmış ve bu doğrultuda krediler sık sık kötüye kullanılmış ve banka varlıklarının önemli kısmı kamu işletmelerinin sonuç vermeyen finansmanında kullanılmışlardır. Finansal sistem üzerindeki yoğun baskı zayıf kredi portföyleri ve yüksek işlem maliyetleri finansal aracılığın düşük seviyede kalması bankacılık sistemindeki sorunlarla ilintilidir.

SAF- ESAF programı kapsamındaki finansal sektör reformu doğrultusunda, kredi tahsisinde söz konusu piyasa mekanizmasının rolünün artırılması hedeflenmiştir. Parasal kontrollerin yapısı değiştirilerek endirekt araçlarla sağlanmaya başlanmış, bankacılık sistemindeki lüzumsuz mali engeller kaldırılmış ve bankacılık sistemi yapısı daha sağlam hale getirilmiştir. Reformun iki büyük ayağından olan ilk kısımda; ticari bankaların portföyüne uygulanan mali engeller büyük oranda azaltılmış ancak bununla birlikte borç verme işlemlerindeki resmi olmayan uygulamalar devam etmiştir. Buna ilaveten Merkez Bankaları sık sık önemli kuruluşlara ve sorun yaşayan bankalara borç vermeye devam etmiştir. Uygulamaların sonucunda, finansal sektörün istikrarlı ilerlemesi, bankaların işlevsel etkinliği ve denetlenebilir bir yapının oluşması sistemin doğru işleyişinin bir ispatı olmuştur.

¹⁶³ IMF, **Annual Report**, (2002), s. 31

Faiz oranları, krediler ve parasal kontrolün araçları ile ilgili olarak ise; CFA¹⁶⁴ dışı Afrika ülkeleri, Asya ve diğer kuzey yarımküre ülkeleri reel faiz düzeyi ile ilgili ılımlı bir politika izlemişlerdir. Özellikle 1981-1995 periyodunda mevduat faizleri pozitif düzeyde seyretmiş ancak ülkelerin dörtte üçünde (yaklaşık 15-17 ülke) negatif reel faiz oranları yürürlükte kalmıştır.¹⁶⁵ CFA ülkelerinin tümünde reel mevduat faiz oranları pozitif olmuş, 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'ların başında artış göstermiştir. Ancak enflasyonun geçici olarak artışı sonucu reel oranlar negatife dönünce CFA ülkeleri 1994'de frankın devalüasyonu yoluna gitmişlerdir. Aynı süreçte reel kredi faiz oranları ise pek çok ESAF ülkesinde pozitif olarak seyretmiştir. Reel Kredi faiz oranları başlangıçta hükümetler tarafından kontrol edilirken SAF-ESAF düzenlemelerinin ilk aşamalarından itibaren daha bağımsız bir şekilde seyretmeye başlamıştır. 1990'da sadece 3 ülke (Gambia, Gana ve Malavi) faiz oranları konusunda liberalizasyon sürecine girmiş ve bu süreç diğer ülkeler açısından da itici güç olmuş, 1990'ların sonlarına doğru ülkelerin üçte ikisinde faiz oranları uygulamaları liberalize edilmiştir.

Bununla beraber, pek çok ülkede bankacılık sistemi az sayıda ticari banka ve onların hatırı sayılır kamu ortaklarında olduğu için faiz oranlarının belirlenebileceği rekabet ortamı oldukça sınırlı kalmıştır. Genel olarak reel kredi faiz oranları, reel mevduat faiz oranlarından daha yüksektir. Bunun sebebi bilindiği gibi bankaların karlılığını artırmaktır. Faiz oranlarının liberalize edilmesi ve piyasa güçlerince belirlenmesini sağlamak konusundaki reformların temel amacı; kredilerin tahsisi ve parasal kontrol alanlarının yeniden düzenlenmesidir. Niceliksel kredi kontrollerinin uygulanmadığı ülke sayısı bu süreçte 5 ülkeden toplam ülke sayısının yarısına ulaşmıştır.

Parasal kontrolün endirekt araçlarının oluşturulması, oldukça geniş alanların ölçümünü içermektedir, bu alanlar; rezerv gereksinimindeki değişimler, merkez bankasının yeniden finansmanında daha fazla piyasa uyumu, hükümetin ve merkez bankasının menkul kıymetlerinin tanıtımı, uluslararası bankacılığın ve hükümetin menkul kıymetleri için ikincil piyasaların geliştirilmesi olarak sıralanabilir. Endirekt parasal araçların performansının göstergesi olarak, hükümetin ve merkez bankasının kağıtları ve uluslararası bankacılığın var olması esas alınmaktadır. 1980'lerin başlarında sadece 8 ülkede hükümetin kağıtlarında bahsedilirken, 1990'ların sonlarına doğru bu

¹⁶⁴ CFA: (Comunauté Financière Africaine) Fransızca konuşan ve para birimi frank olan Afrika ülkeleri

¹⁶⁵ IMF, *Policy Record*, (2000), s.17-28

sayı 15'e çıkmıştır. Aynı dönemde sadece Mozambik ve CFA Afrika ülkelerinde bu kağıtların olmadığı görülmektedir.¹⁶⁶

Uluslararası bankacılık piyasasının kurulması ise daha yavaş bir tempoda gerçekleşmiştir. 1990'da sadece 9 ülkede bahsedilen piyasanın varlığından söz edilirken 1990'ların sonunda bu sayı iki katına çıkmıştır ve bunun büyük kısmı WAMU¹⁶⁷ ülkelerinden oluşmaktadır.

Başlangıçta endirekt parasal kontrol yönteminin ilk kez uygulandığı ülkelerde görülen sonuç; söz konusu yöntemin geleneksel kontrol yöntemlerinin yerini almış olduğudur. Aynı zaman da bu konudaki bir başka etki de bankacılık sistemi üzerindeki finansal baskının hafiflemesidir. Bununla birlikte bu alandaki deneyim arttıkça büyüyen güven endirekt araçların yerleşmesine sebep olmuş ve IMF destekli program doğrultusunda merkez bankasının "net iç varlıklar"ı bankacılık sistemindekinden daha güvenli olduğu için tercih edilmiş ve desteklenmiştir.

Uygulanan reformlar sonucunda, para tabanının genişlemesi ve özel sektör kredilerinin GDP'ye bağlı olarak artması ve para miktarı içerisinde mevduat oranlarının artması gibi gelişimler yaşanmıştır. Ancak tasarruf oranlarındaki gerileme, kişi başına düşen GDP oranının, negatif mevduat faizinin ve bankacılık sistemine olan güvenin azalmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durumla ilgili söylenebilecek önemli iki sebep; hükümet müdahalelerinin az da olsa devam ediyor olması ve bankacılık sisteminin sağlıklı hale gelememesidir.

3.1.4. Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılanması

1980'lerin ortalarından beri neredeyse tüm ESAF ülkeleri bankacılık sistemi ile ilgili sorunlar yaşamışlardır. Bankacılık problemlerinin temel sebebinin makroekonomik yapıdan kaynaklandığını söylemek mümkündür ve söz konusu sebepler yapısal bozuklukların bütününden kaynaklanmaktadır. Sistemde esnekliğin olmaması ve özellikle kurların ve dış ticaretteki korumacı engellerin varlığı bu alanda oldukça büyük yapılanma gerektirmektedir. Dış ticaretin bu şekilde engellenmesi yoğun üretim ihtiyacına ve dolayısıyla bankaların kredi portföyüne olan talebin artmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden döviz kurlarının düzenlenmesi ve korumacı engellerin kaldırılması öncelikli hedeflerin içinde yer almaktadır. Aynı zamanda özel sektörün ve

¹⁶⁶ IMF, **Annual Report**, 2002, 33

¹⁶⁷ WAMU: West African Monetary Union

kamu işletmelerinin etkinsizliği de bu kurumların borç servislerinin gerçekleşmesinde gecikmelere sebep olmaktadır. Ayrıca dış şoklar ve özellikle ticari sistemdeki 1980'lerin ilk yarısında yaşanan gerileme bankaların performansları üzerinde oldukça olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Bu durumda bankacılık sistemi sorunlarının temelinde uzun süren yapısal bozuklukların yattığını söylemek mümkündür.

Pek çok ülkede hükümetler faiz oranlarını ve kredi sistemini kontrol etmeyi denemişler ancak düzenlemelerin tümü, ihmalcı bir tavırla esnek tutulduğundan etkinsiz olmuştur. Aynı zamanda hükümetlerin iç borçları ve kredi kararlarındaki politik karışıklık da başarısız olunmasındaki etkenlerdendir. Bununla beraber banka yöneticileri çoğu kez politik sebeplerle atandıkları için, ticari bankaların kredi politikaları ve içsel kontrol sistemleri engellenmiştir. Buna sebep olarak pek çok ülkede bankacılık sektörünün baskın olarak kamu bankalarının kontrolünde olduğunu söylemek mümkündür, bu yüzden kredi politikaları özellikle kamu işletmelerine ve büyük tarım kuruluşlarına yönlendirilmiş, sonuç olarak da kredilerin büyük çoğunluğunun etkinsiz kullanımı söz konusu olmuştur.

Birçok ülkede bankacılık sisteminden kaynaklanan sorunların yarattığı zarar, aniden ortaya çıkan likidite krizlerinde daha büyük olmuştur. Genellikle bankacılık krizleri mevduat sahiplerinin, hükümetin koruyuculuğu konusunda beklentiye girmelerine sebep olmuştur (özellikle kamu bankalarında). Sıkıntının boyutları çoğu zaman beklenenden fazla olmuştur, ESAF ülkelerinin sahip olduğu bankacılık sistemlerinin yarısından çoğunda bankaların kredi portföyleri etkin değildir. Söz konusu sıkıntıların sonucunda pek çok ülke SAF-ESAF programları doğrultusunda bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması yoluna gitmiştir.

Yeniden yapılandırma programı orta vadeli bir program olup ülkelerin çoğunda bu süreç devam etmektedir. Program kapsamında; banka bilançolarının incelenmesi ve rehabilite edilmesi, bankaların ticari faaliyet prosedürlerinin sağlam bir şekilde belirlenmesi, sektörün yapısının güçlendirilmesi ve hesapların düzenlenmesi, düzenlemelerin gelecek hakkında öngörüler içermesine sektördeki rekabetin sağlanması gibi önlemler yer almaktadır. Bu doğrultuda bazı bankalar ya yeniden organize edilmekte ya da kapatılmaktadır. Ancak burada atlanılmaması gereken ana sorunlardan biri de banka zararlarının hükümetler tarafından finanse edilmesidir. Bu konuda özel ortakların var olduğu veya yeni yatırımcıların finanse ettiği örnekler çok azdır.

Bununla birlikte hükümetler büyük çaplı özel bankalara da belli ölçüde destek sağlamışlardır. Bu ülkelerde sağlanan desteğin maliyetleri GDP'nin % 15-25'i civarında olmuştur.¹⁶⁸ Reformlar aynı zamanda banka yönetimindeki değişiklikleri, çalışanların azaltılması, şubelerin kapatılması gibi maliyet düşürücü önlemleri de içermektedir. Bahsedilen yönetim değişiklikleri kimi zaman yabancı yatırımcılarla yapılan yönetim anlaşmaları yoluyla da yapılmıştır. Bu yöntem en az özelleştirme kadar etkin olup, sebebi bankalara gerçek anlamda ticari bir yapı kazandırabilmektir. Tüm ülkelerde bu ve buna benzer düzeylerde yenilikler gerçekleştirilmiş ve özellikle denetimlerin artırılması ve düzenlemelerin devamı konusunda çaba gösterilmiştir.

Reformların sonuçları hakkında henüz kesin veriler olmamakla beraber bunun sebebi bahsedilen reform sürecinin çoğu kez sanıldığından daha uzun sürmesidir. Bazı ülkelerde bankacılık problemleri her şeye rağmen tekrarlar veya kötüye giderken, bazı ülkelerde reform gerekleri yerine getirildiği halde sorunlar birkaç yıl daha devam etmiştir. Bu konuda bankacılık sisteminde kullanılan beşeri sermayenin varlığı, reformların tamamlanma kapasitesi ve bankaların performanslarının izlenmesi, politik vaatlerin düzeyi anahtar faktörlerdir ayrıca kamu bankalarının önemli rolü de unutulmamalıdır.

Aslında bankacılık sisteminin yapısı ve gelişimi reel ekonominin sağlıklı olup olmadığına da bir göstergesi sayılabilir ayrıca kamu işletmeleri reform sürecinin gecikmesi de bankacılık reformuna etki eden unsurlardan biridir. Birçok ülkede banka sayısı bir elin parmaklarını geçmese bile bankacılık sistemi önemini korumaya devam etmektedir.

3.1.5. Kamu İşletmeleri Reformu

Geçmişte uzun yıllar hükümetler kalkınma ve endüstrileşme de devlete duyulan ihtiyaç yüzünden kamu işletmeciliğini desteklemişlerdir, bu süreç 1980'lerin başına dek sürmüştür. 1980'lerin ortasında ise kamu işletmeciliği, üretim, yatırım, istihdam konularında önemli rol oynamaya başlamış ayrıca madencilik, imalat, kamu hizmeti, ithal malların pazarlanması ve tarımsal üretim konularında faaliyette bulunmuştur. Ayrıca bahsedilen kuruluşlara çoğu kez özel muamele uygulanmış, dış borçlarda hükümet garantisi verilmiş veya banka kredilerinde kolaylıklar sağlanmıştır.

¹⁶⁸ "IMF Lending to Poor Countries", IMF, Issues Brief, 01706, April 2001

İşletmelerin performanslarıyla ilgili verilere bakıldığı zaman (özellikle geçiş ekonomileri dışında) bütçede ve bankacılık sektöründe finansal kayıplar ve ekonomi üzerindeki olumsuz yükler dikkat çekmektedir. Pek çok ülkede kamu işletmeleri önemli bir yere sahip olmakla birlikte çok sık rastlanmasa da kaynak dağılımında bozukluklara da neden oldukları görülmektedir.

Kamu işletmeleri reformu SAF-ESAF destekli programların önemli bir parçasıdır ve bu konuda dünya bankası düzenlemeleri de önemli bir role sahiptir. Reform birçok ülkede birden olmak üzere 1980'lerin sonlarına doğru başlamıştır. Öncelikli hedef olarak kamu işletmeleri etkinliğinin ve finansal performanslarının artırılması üzerinde durulmuştur. Makroekonomik açıdan kamu tasarruflarının artırılması, enflasyon baskısının azaltılması ve bankacılık sisteminin desteklenmesi amacıyla da bahsedilen düzenlemelerin gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır.

Reform sürecinin ilk adımı problemin saptanması ve çözümün bulunması olmuştur. Bu doğrultuda yeniden yapılanma sürecine başlanmış, kamu işletmelerinin tasfiyesi veya özelleştirilmesi üzerinde durulmuştur ve bu kapsama hem küçük hem de büyük ölçekli işletmeler dahil edilmiştir. Bu doğrultuda ülkelerin üçte ikisinde reform geniş çaplı olarak uygulanmış, geri kalan ülkelerde ise süreç daha yavaş ve ağır adımlarla gelişmiştir. Tüm ülkelerde reformun uygulanması büyük kamu işletmeleri için daha güç olmuştur. Bunların arasında özellikle stratejik öneme sahip alanlardaki kuruluşlar vardır; telekomünikasyon, taşımacılık, ağır sanayi, tarımsal pazarlama örnek olarak verilebilir. Bu arada zarar eden ve stratejik öneme sahip olmayan işletmeler tasfiye edilmiş ve ticari anlamda devamlılık gösterebilecek işletmeler ise özelleştirilmiştir.

Uygulamada stratejinin hedefi önemli sayıda küçük ölçekli kamu işletmesine işlerlik kazandırmak veya tasfiye etmek ve az sayıdaki büyük ölçekli kamu işletmesini yeniden yapılandırmaktır. Burada amaç aynı zamanda önemli miktarda finansal kaybı önlemek ve ekonomik çarpıklıkları yok etmektir. Ülkeler aynı zamanda düzenlemeleri gerçekleştirebilmek, tasfiye ve özelleştirme işlemlerini gerçekleştirebilmek için yasal bir çatıya ihtiyaç duymuşlar ve bu doğrultuda bahsedilen düzenlemeler için kanunlaştırma yoluna gidilmiştir. Burada amaç aynı zamanda kamu işletmelerinin özerkliğini sağlamak (örneğin fiyat belirlemede) ve daha rekabetçi bir ortamın sağlanması için piyasa sisteminin güçlendirilmesidir.

1990'ların başından beri yeniden yapılandırma politikalarının istenilen sonucu vermediği gözlenmektedir. Bunun en önemli sebebi bahsedilen hedeflere rağmen çok az değişiklik yapılmış olması, yönetici davranışları, finansal bilgilendirmenin sınırlanarak işletmeler üzerinde yoğun bütçe kısıtlamalarının uygulanmasıdır. Doğrudan bütçe desteği kaldırılmış ya da azaltılmış, bunun yerine dolaylı yoldan destekler uygulanmaya başlanmıştır; hükümet garantisiyle alınan banka kredileri ya da vergi muafiyeti gibi.

Uygulamalar sonucunda, daha çok sayıda ülke sonradan stratejik öneme sahip işletmelerde özelleştirmeye hız vermiştir ve bu doğrultuda kiralama ya da bayilik (temsilcilik) yöntemleri kullanılmıştır. Reform sürecinin sonuçları hakkındaki veriler yetersiz olsa bile bu konuda ulaşılabilen bilgilere göre; kamu işletmelerinin performansının sınırlı bir şekilde ve düzensiz olarak da olsa artmış ve sektörün çapı küçülmüştür. Reform süreci geçmiş on yıla yayılmış ve oldukça uzamış bir süreçtir. ESAF ülkelerinin üçte ikisinde reform programının uygulanması ve sonuçların alınması arasındaki süre bir yıl veya daha uzun olurken, ülkelerin dörtte birinde (özellikle Afrika'da) reform gerçek hayata geçirilememiştir.

3.1.6. Kamu Personeli Reformu

1980'lerin ortalarında başlayan kamu çalışanları ile ilgili düzenlemeler, SAF/ESAF periyodunun ilk birkaç yılında gündeme alınmıştır. 1990'ların öncesinde reform, yüksek ücret ödemelerinin ağır mali yükünü hafifletmek ve kritik harcamaları dışlamak gibi amaçları hedeflemiştir. 1990'larda ise kamu yönetiminin etkinliğinin ve kalitesinin artırılması gündeme gelmiş ve önemi vurgulanmıştır. Bu amacın desteklenmesi için ülkeler, kısa dönem ücret sınırlamalarının veya düşüşlerinin maliyetlerini kontrol altında tutma yönünde çaba göstermişlerdir, orta dönemli programda ise personel yönetiminin güçlendirilmesi ve yeteneklerin artırılması için eğitim ve bunun özendirilmesi için ödüllendirme sistemine yer verilmiştir.

Program kapsamında; personelin, yeniden yapılandırılması, işbölümünün düzenlenmesi, resmi ücretlendirme ve terfi kriterlerinin belirlenmesi, ücret yapısının motivasyonu artırıcı yönde ödüllendirmeye yer verecek şekilde düzenlenmesi gibi ana hedefler yer almıştır.

Ülkelerin üçte ikisinde, kamu çalışanlarının sayısının tespit edilmesi problemin belirlenmesi için önemli bir adım olmuştur. Bu doğrultuda kamu çalışanlarının sayısının azaltılması adına yapılan düzenlemelerde ana hedef, gizli işsizliğin engellenmesi ve

çalışan sayısındaki şişkinliğin azaltılması olmuştur. Bu düzenleme doğrultusunda sadece birkaç ülkede oldukça radikal bir uygulama olarak, işe alımların durdurulması söz konusu olmuştur. Malawi, Mouritania, Senegal ve Tanzania'nın da içinde bulunduğu bu ülkelerde yalnızca sağlık, eğitim ve güvenlik sektörleri, işe alımların durdurulması düzenlemelerinin dışında tutulmuştur.¹⁶⁹

Yukarıda bahsedilen reform uygulamaları kısmen yeni ücret düzenlemeleriyle telafi edilmeye çalışılmış ve kamu çalışanlarının sayısındaki önemli net düşüş SAF/ESAF periyodunun başından beri sadece ülkelerin dörtte birinde sağlanabilmiştir. CFA dışı pek çok ülkede reel ücret düzenlemeleri özel sektör hesaba katılarak yapılmış, ancak söz konusu ücretler sonradan enflasyon nedeniyle erime göstermiştir.

Birkaç ülkede bazı ücret artışları ve ücret derecelendirmeleri uygulanan reformların bir parçası olarak yer almıştır. Buna göre, kamu çalışanlarının (yüksek veya orta dereceli yöneticilerin) ücretleri özel kesimle kıyaslandığında daha düşük düzeyde olduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte, üst düzey kamu çalışanlarının ücretlerinin baskılanması, alt kademe çalışanlarına göre daha güç olmuştur.

Kamu çalışanları düzenlemeleri kapsamında yer alan, istihdam düzenlemeleri ve ücret ayarlamaları karma bir yapıda gerçekleştirilmiştir. Ortalamalara bakıldığında, SAF/ESAF periyodunun başında yüksek olan ücret maliyetlerinin uygulamalar sonucu düşürüldüğü ve bu konudaki en başarılı uygulamaların CFA Afrika ülkelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Söz konusu uygulamalarla ilgili diğer sonuçlara bakıldığında; mali yükün azalışının genellikle reel ücretlerdeki düşüş sayesinde gerçekleştiği, istihdamın azaltılması uygulamasında ise istenilen sonuca ulaşamadığı gözlenmiştir.

3.1.7. Mülkiyet Hakları Reformu

Yapısal reform uygulamaları çerçevesinde, açık piyasa sistemine geçilirken, mülkiyet haklarının ve bununla ilgili yasal sistemin, daha açık ve düzgün bir şekilde tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca uygulamada bu tanımlamaya uygun bir şekilde düzenlemelere gitmek, ESAF destekli program sürecinde daha iyi yönetim için vazgeçilmez unsurlardan bir tanesi olmuştur.

Çoğu kez, mülkiyet haklarının düzenlenmesinin de karşılaşılan engeller, bankacılık düzenlemeleri için önemli olan kredilerin geri dönüşünü ve kamu girişimlerinin

¹⁶⁹ Bernstein & Boughton, "Adjusting to Development: The IMF and The Poor", **Finance and Development**, vol. 31, no.3, (1994), p. 42-46

özelleştirilmesi sürecini geciktiren bir unsur olmuştur. Az gelişmiş bir hukuk sistemi ve mülkiyet kayıtlarının olmaması ya da düzenlemede ortaya çıkan aksaklıklar, teminat karşılığı alınan kredilerin engellenmesine ve finansal araçların artmasına yol açmakta, bu durum ise, piyasada geniş bir faiz skalasının yer almasına sebep olmaktadır.

Mülkiyet hakları reformu kapsamında yer alan düzenlemelerden biri olarak, arazilerin özelleştirilmesi uygulamasına öncelik verilmiştir. Bu doğrultuda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, söz konusu gayrimenkullerin özellikle uluslar arası alandaki değerlendirilmesinde yaşanmaktadır. Bununla birlikte bazı özel kuruluşlar tarafından, ülkelere göre “ekonomik güvenlik” kapsamında belirlenen kriterlere göre değerlendirme yapılmaktadır.¹⁷⁰

Söz konusu endekse göre, özellikle üzerinde durulması gereken üç ana kriter;

- Hukuksal araçlar ve düzenle ilgili olarak sağlanan kalite,
- Kamu yönetiminin kalitesi ve yönetimin aldığı rüşvet oranları,
- Yabancı yatırımcılarla yapılan anlaşmalar ve kamulaştırma riski

olarak belirlenmiştir.

Uygulamalar sonucu elde edilen verilere bakıldığında, 1986-1990 ve 1990-1995 periyotlarında ülkelerin üçte ikisinde, bahsedilen “ekonomik güvenlik” olgusunun sağlanmış olduğu, ancak üçte birinde gerilemenin devam ettiği gözlenmiştir. Düzelmelerin özellikle Asya, Batı Hemisphere ülkelerinde ve bazı Afrika ülkelerinde (Ghana, Tanzania ve Uganda) gerçekleştiği görülmüştür.

ESAF destekli yapısal programların mülkiyet haklarının durumunun düzeltilmesi açısından değerlendirilmesi oldukça güç olmakla beraber, dolaylı olarak bazı yapısal reformların etkileri de yok sayılamaz. Dolaylı olarak kamu yönetiminin ve doğrudan yatırımların liberalizasyonu ve şeffaflığın artırılmasının bu konuda yardımcı olduğu söylenebilir, kamu girişimciliği reformu ve bankacılık düzenlemelerinin de yasal çatıyı oluşturmada daha dolaysız etkileri olduğunu ve gayrimenkul düzenlemelerini kolaylaştırdığını da söylemek mümkündür.

3.2. Yapısal Uyum Programları Çerçevesinde Sağlanan Kredi Tanımları

¹⁷⁰ Söz konusu kriterler, birkaç özel kuruluş tarafından, International Country Risk Guide Database (ICRGD), verileri kullanılarak, Maryland üniversitesinin, Kurumsal Reform ve Yapılanma merkezinin onayı ile belirlenmiştir.

3.2.1. Yapısal Uyum Kolaylığı ve Genişletilmiş Yapısal Uyum Kolaylığı (SAF – ESAF)

Dünya Bankası ve IMF arasındaki işbirliği sonucunda, “yapısal uyum kolaylığı” (structural adjustment facility- SAF) 1986 Mart sonunda, “genişletilmiş yapısal uyum kolaylığı” (enhanced structural adjustment facility- ESAF) ise 1987 Aralık sonunda uygulamaya konmuştur. Sözkonusu kredi tanımları IMF’in değişen istikrar politikaları uygulamaları doğrultusunda yapısal uyumun gerçekleştirilmesi amacıyla alt gelir grubunda yer alan AGÜ’lerin yararlanması amacıyla oluşturulmuştur. SAF, 1976-1980 döneminde Fon’un sözkonusu gruptaki ülkelere, sahip olduğu altın stokunun 1/6’sını (25 milyon ons altın) satarak elde ettiği fonlara dayalı olarak sağladığı on yıl vadeli ödünçlerin 1986’da geri ödenmeye başlanması sayesinde oluşturulmuştur.¹⁷¹ Geri ödemeler SAF’ın mali dayanağını oluşturmuştur. Geri Ödemelerin izleyen yıllarda toplam 2.7 milyar SDR¹⁷² tutarında olacağı öngörülmüştür. IMF Genel Direktörü M Camdessus’un çağrısıyla yüksek gelir grubunda yer alan üye ülkeler SAF’a 6 milyar SDR’lik bir mali destek sağlamışlardır. Sözkonusu yeni kaynaklar, SAF ile aynı amaca, yararlanma koşullarına ve ödünç verme yöntemlerine sahip ESAF aracılığıyla yine düşük gelir gurubunda yer alan ülkelere yöneltilmiştir. Sözkonusu kredi mekanizmalarından öncelikle, Afrikada’ki Güney Sahra ülkeleri, bazı düşük gelirli Asya ve Latin Amerika ülkeleri yararlanmıştır. SAF ve ESAF’dan yararlanma koşullarına sahip Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyetinin başvurularını geri çekmeleri, düşük gelir grubunda yer alan ülkelere sunulan parasal kaynakların miktarının artmasına yol açmıştır.¹⁷³ IMF ile Dünya Bankası arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesinde SAF ve ESAF’ın önemli role sahip olduğu görülmekte, kredi almak isteyen üye ülke söz konusu kuruluşlara danışarak, her ikisinin gözetiminde üç yıllık bir sürede uygulayacakları iktisat politikalarını, SAF/ESAF programları ve kredileri doğrultusunda belirlemektedirler.

SAF ve ESAF kredi tanımları doğrultusunda hazırlanan yapısal dönüşüm programlarında kredilerden yararlanmak isteyen üye ülkelere aşağıdaki kriterler önkoşul olarak sunulmaktadır.

¹⁷¹ Sinan Sönmez, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, (İmge, 1. baskı, 1998, Ankara), s. 350,

¹⁷² SDR; Özel Çekme Hakları

¹⁷³ IMF Policiy Development and Review Department, “Experience Under the IMF’s Enhanced Structural Adjustment Facility” **Finance & Development**, September, 1997, s.32-35

- Tasarruf oranlarının artırılması
- Finansal istikrarın korunması
- Ekonomilerin liberalizasyonu ve dış ticarete açılması
- Devlet müdahalelerinin en aza indirilmesi ve piyasa sisteminin etkin hale getirilmesi
- Hükümet harcamalarının yeniden düzenlenmesi ve gelirlerin artırılması
- Dışsal kaynakların özendirilmesi ve hareketliliğinin sağlanması

1986-1994 sürecinde SAF-ESAF programları çerçevesinde yaklaşık 36 ülke, toplam 68 uyum programı doğrultusunda bu kredilerden faydalanmıştır. Yapılan stand-by düzenlemeleri doğrultusunda ülkelerin GSMH'lerinin %12-14'ü oranında kredi sağlanmıştır.

3.2.2. Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Kolaylığı (PRGF)

Eylül 1999'da IMF, Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Kolaylığı adı altında yeni bir kredi sistemi geliştirmiştir. Bu doğrultuda özellikle düşük gelirli veya yoksul olarak tanımlanan ülkelerde yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yapısına kavuşturulması amacı güdülmüştür. Bahsedilen kredi tanımı, özellikle IMF'in son yıllarda değişen amaçları doğrultusunda düzenlenmiş bir yapıya sahiptir. Bu amaçlar arasında yoksul üye ülkelerdeki şartlara uyumlu olarak, yoksulluğun azaltılması doğrultusunda programlar belirlenmesi ve büyümenin sağlanması yer almaktadır. PRGF kredisinden yararlanmak isteyen üye ülkeler çoğunlukla HIPC ¹⁷⁴ kapsamında bulunan ülkelerdir. Ülkelere bu kapsamda verilecek olan kredi miktarları ve düzenlemeleri, ülkeler tarafından hazırlanan PRSP¹⁷⁵ lerde belirlenmekte ve sunulan bu raporlar IMF ve Dünya Bankası yetkilileri tarafından incelenmektedir. İncelenen raporlar sonucu yapılan yardımlar ülkenin durumu göz önüne alınarak, ayrıcalıklı kredi ve bağış şeklinde olabilmektedir.

PRGF destekli programların düzenlenmesinde ve hedeflerin belirlenmesinde ülkedeki yoksulluk ve temel makroekonomik politikaların sosyal etkileri de esas alınmaktadır. Bu doğrultuda IMF'in önerdiği makroekonomik politikalar ve bununla ilintili yapısal reform uygulamaları da kapsam içerisinde bulunmaktadır. Söz konusu öneriler içerisinde; kur rejimi, vergi politikaları, daha etkin mali yönetim, bütçe idaresi,

¹⁷⁴ **HIPC:** Heavily Indebted Poor Countries (Ağır borçlu yoksul ülkeler)

¹⁷⁵ **PRSP:** Poverty Reduction Strategy Papers, Ülkelerin içinde buldukları makroekonomik durumun ve uygulanacak olan programların önceliklerine göre belirlenerek maliyetlerin çıkarılmasını içeren rapor.

mali şeffaflık ve gümrük vergileri ile birlikte kamu kaynaklarının yönetimi, şeffaflık ve hesap verirlilik konularında da düzenlemeler yer almaktadır.

PRGF'nin finansmanı için belirlenen kaynaklar genellikle üye ülkelerin merkez bankaları, hükümet kaynakları ve piyasa uyumlu faiz fonlarıyla çalışan kurumlardır. PRGF kredisi alan ülkelere uygulanan faiz oranları yıllık % 0.5 civarında olup borç alan ülkeler tarafından ödenmektedir. Bağışlar ise IMF'in kendi kaynaklarından veya bu konuda gönüllü olan üye ülkelerden sağlanmakta ve toplanan rezervlerin bir kısmı güvence olarak saklanmaktadır.¹⁷⁶

Aşağıda PRGF kredi tanımı doğrultusunda şimdiye dek yapılan uygulamalarla ilgili gelişmeler yer almaktadır:

- Eylül 2002 itibariyle 77 düşük gelirli ülke PRGF desteği için seçilmiştir.
- Seçimde ülkelerin kişi başına düşen gelirleri esas alınmıştır (2001 itibariyle yıllık 875\$)
- PRGF kredisi için belirlenen yıllık faiz oranı % 0.5 olup geri ödeme süresi 5 ya da 6 ay sonra başlamakta ve 10 yıla kadar uzamaktadır.
- Seçilen ülke genellikle IMF kotasının maksimum % 140'ını 3 yıllık program süresince kullanmakta ancak bu oran olağanüstü durumlarda % 185 oranına çıkabilmektedir. Oran genellikle ülkenin ödemeler dengesi ihtiyacı ve uyum programının esnekliği ile orantılıdır

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜMEYİ DESTEKLEYEN IMF PROGRAMLARININ ETKİNLİĞİ

4.1. Ülkelerin IMF Programları Sonrası Ekonomik Büyüme Performansları

4.1.1. Geçiş Ekonomileri

Geçiş ekonomilerindeki liberalizasyon sürecinin ilk yıllarında durumu karakterize eden üç faktörden bahsetmek mümkündür; çıktıdaki düşüş, enflasyondaki ani ve hızlı yükseliş, reel döviz kurundaki yavaş ve sabit değer yüzünden ortaya çıkan kötüleşme. Çıktıdaki düşüşün sebebi olarak negatif arz şoklarından bahsedilmektedir; kredi güçlüğü bunlardan biridir. Yüksek reel faiz oranları, işletmeleri rahatsız etmiş ve kredi taleplerinin düşmesine yol açarak üretim düzeyine yansımış ve bu durum

¹⁷⁶ IMF, *Staff Papers, Factsheet*, (August, 2002)

kaynakların hareketliliğini sınırlamıştır.¹⁷⁷ Enflasyondaki artış ise liberalizasyon sürecinin ilk döneminde malların fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanmış ve bu da genellikle dünya fiyatlarıyla aynı çizgide bir artış olmuştur. Ancak fiyat artışı sinyallerine üretim aynı şekilde cevap vermemiştir. Bunun sebebi olarak da, özelleştirme sürecinin yavaş işlemesi ve piyasa uyumlu kurumsallaşmanın sınırlanması gösterilmiştir. EBRD'ye göre yaklaşık onüç geçiş ekonomisi ülkesinden sadece ikisi'nde mal piyasasının büyük çoğunluğu, liberalize olmamıştır. (Romanya ve Ukrayna). 1995'de ise sadece beş ülkede finansal sektör liberalizasyonu gerçekleştirilmiştir. Bu ülkeler; Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovekye ve Slovenya ve Macaristan olarak sıralanabilir. Döviz Kurlarında, geçiş süresince yaşanan, kötüleşme ve daha sonraki değer artışı ise, başlangıçta gerçekleşen “enflasyon şokları” ndan ve daha sonra bunu izleyen dönemde üretimdeki kademeli artıştan kaynaklanmıştır.¹⁷⁸

Papazoglou ve Pentecost, tarafından, söz konusu ülkelerin yaşadığı geçiş sürecinin erken dönemiyle ilgili makroekonomik model kullanılarak yapılan analize göre, ülkelerin geçmişlerinde var olan durumun yerini alan, hızlı fiyat liberalizasyonu ile daha yavaş gelişen finansal ve endüstriyel sektör reformları kıyaslanmıştır.¹⁷⁹ Bu doğrultuda, faiz oranlarının liberalizasyonu, çekirdek enflasyonun düşürülmesi ve reel ücretlerin artması geçiş sürecinin ilk döneminde üretim miktarının azalmasına yol açmıştır.

Üretimle ilgili bu ilk dönem azalmasının nedeni olarak uzun dönemli iç yatırımların yokluğu ve arz yanlı reformların yavaş ilerlemesi gösterilmektedir. Bu doğrultuda reel ücretlerdeki artış ve uyum sürecindeki finansal liberalizasyon, reel döviz kurundaki değerlenmeyle ortaya çıkmıştır. Bu durumun pek çok geçiş ekonomisinde yaşandığını söylemek mümkündür. Söz konusu çalışmada ulaşılan sonuca göre, fiyat liberalizasyonu nispi olarak, yapısal reform uygulamalarına göre daha kolay ve daha çabuk sonuç alınan bir yöntemdir. Reformlar ise ancak uzun dönemli bir zaman diliminden sonra sonuçları alınabilen uygulama türüdür. Ancak bu doğrultuda, yapısal reformların büyüme beklentileri açısından yeterli olup olmadığı ya da fiyat liberalizasyonun hızlılığının söz konusu ekonomilerde çıktılar üzerinde beklenen etkiyi yapıp yapmadığını anlamak için zamana ihtiyaç vardır.

¹⁷⁷ Christos Papazoglou, Eric J. Pentecost, “The Dynamic Adjustment of a Transition Economy in the Early Stages of Transformation”, **Journal of Macroeconomics**, vol. 26 (2004), s. 547-561

¹⁷⁸ L. Halpern, C. Wyplosz, “Equilibrium Exchange Rates in Transition Economies.” **IMF Staff Papers**, vol. 44, (1997), s.430-461

¹⁷⁹ Papazoglou & Pentecost, **a.g.e.**, s.547-561

Aşağıdaki tabloda geçiş ekonomilerinin son yirmi yıllık süreçteki büyüme oranları verilmektedir.

Tablo 3. Geçiş Ekonomilerinin Son Yirmi Yıldaki Büyüme Oranları

	1985-1994 ortalaması	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Bulgaristan	-3.2	-1.8	-8.0	-5.6	4.0	2.3	5.4	4.1	4.8	5.0	5.5
Çek Cumhuriyeti	--	5.9	4.3	-0.8	-1.0	0.5	3.3	3.1	2.0	1.7	2.6
Estonya	--	4.3	3.9	9.8	4.6	-0.6	7.1	5.0	5.8	5.0	5.1
Macaristan	-1.1	1.5	1.3	4.6	4.9	4.2	5.2	3.8	3.3	3.0	3.5
Polonya	1.3	6.8	6.0	6.8	4.8	4.1	4.0	1.0	1.4	2.9	4.1
Romanya	-2.5	8.0	3.9	-6.1	-4.8	-1.2	2.1	5.7	4.9	4.7	5.0
Slovakya	--	6.5	5.8	5.6	4.0	1.3	2.2	3.3	4.4	4.0	4.0
Slovenya	--	4.9	3.5	4.6	3.8	5.2	4.6	2.9	3.2	2.2	3.0
Rusya	--	-4.1	-3.6	1.4	-5.3	6.3	10.0	5.0	4.3	6.0	5.0
Azerbaycan	--	-11.8	1.3	5.8	10.0	7.4	11.1	9.9	10.6	9.2	9.1
Beyaz Rusya	--	-10.4	2.8	11.4	8.4	3.4	5.8	4.7	4.7	4.0	3.2
Kazakistan	--	-8.3	0.5	1.6	-1.9	2.7	9.8	13.5	9.5	9.0	8.0
Kırgızistan	--	-5.8	7.1	9.9	2.1	3.7	5.3	5.4	-0.5	5.6	4.0
Moldova	--	-1.4	-5.9	1.7	-6.5	-3.4	2.1	6.1	7.2	6.0	5.0
Tacikistan	--	-12.5	-4.4	1.7	5.3	3.7	8.3	10.2	9.1	6.0	4.0
Türkmenistan	--	-7.2	-6.7	-11.3	7.0	16.5	18.0	20.5	--	--	--
Ukrayna	--	-12.2	-10.0	-3.0	-1.9	-0.2	5.9	9.2	4.8	5.3	4.8
Özbekistan	--	-0.9	1.6	2.5	2.1	3.4	3.3	4.1	3.2	0.3	2.5

IMF, statistical appendix, www.imf.org/external/pubs/2003/appendix.

Tablodan da izleneceği gibi Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ekonomik büyüme oranlarının, BDT ülkelerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak, ekonomik reformların, Doğu Avrupa ülkelerinde, BDT ülkelerinden daha önce başlanmış olması ileri sürülebilir. 1990'lı yılların sonlarında GSMH artış oranları, Slovenya, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'da oldukça yüksek

seyretmiştir. Ancak Moldova, Ukrayna, Gürcistan, Tacikistan ve Türkmenistan'daki artışlar ise 80'li yılların gerisinde kalmış gözükmektedir. Söz konusu ülkelerde, reformlara, piyasa ekonomisine geçişin temel koşulu olan fiyatlarda liberalizasyon ile başlanmıştır. Ancak liberalizasyon politikaları yukarıda da bahsedildiği gibi ilk yıllarda çok değişken fiyat hareketlerine yol açarak, genel fiyat düzeyinin yükselmesine sebep olmuştur. Birinci grup içinde liberalizasyon faaliyetlerinin en hızlı geliştiği ülkeler; Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Estonya'da gerçekleşmiştir. İkinci grup ülkeler içinde ise Hırvatistan, Litvanya ve Kırgızistan en yüksek liberalizasyon oranına sahip olmuştur. Üçüncü grup ülkeler ise, liberalizasyonu düşük ülkelerdir. Rusya'nın da bulunduğu grupta, Rusya'yı Kazakistan, Özbekistan, Ukrayna izlemekte, Tacikistan ve Türkmenistan ise en düşük orana sahip ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁰

Yukarıda bahsedilen liberalizasyon hareketlerinde sağlanan başarının söz konusu ülkelerin büyüme oranlarını da etkilediğini söylemek mümkündür. Birinci grupta, Polonya ve Slovakya hızlı büyüme oranlarına sahip ülkelerdir, Letonya grubun en istikrarsız ülkesi konumundadır. İkinci grupta, Litvanya ve Moldova en yüksek büyüme oranlarına sahipken, Küçülen ülke Kırgızistan olmuştur. Üçüncü grup ülkelerin büyüme oranları ise sürekli negatif gerçekleşmiştir, Azerbaycan, Gürcistan ve Tacikistan sırasıyla büyüme oranlarının en düşük olduğu ülkeler olmuştur..

4.1.2. Güneydoğu Asya Ülkeleri

Güneydoğu Asya ülkelerinde meydana gelen ve etkileri dünyanın diğer bölgelerinde de hissedilen kriz süreci, 2 Temmuz 1997'de Tayland para birimi Bahtın dalgalanmaya bırakılmasıyla başlamıştır. Söz konusu süreç, daha önce "1997 Güneydoğu Asya krizi ve kriz yönetimi" başlığı altında incelendiğinden burada kapsamlı olarak ele alınmayacaktır. Ancak kriz öncesinde gerçekleştirilen önemli ekonomik başarılar, bazı sorunların göz ardı edilmesinde etken olmuştur. 1985-1995 yılları arasındaki dönemde, Tayland ekonomisi yılda ortalama %9 seviyesinde büyüme göstermiştir. Aynı zamanda makroekonomik politikalarda gösterilen titizlik ve bunun sonucunda sağlanan istikrar, aynı dönemde kamu sektörü dengesinde sürekli fazlanın oluşması, ülkeye geniş çapta yabancı sermayenin girişini özendirmiştir. Çoğu kısa vadeli kredi şeklinde gelen yabancı sermaye, ülke bankalarının kredi açma olanaklarını

¹⁸⁰ IMF, **a.g.e.**, policy development, s. 43

artırmıştır. Ancak finans sektörünün çarpık yapılanması, kredilerin tahsisinde ayrıcalıklı kuruluşlara ağırlık verilmesi ve kredilerin gayrimenkul gibi verimsiz alanlara kaydırılması, bir başka deyişle etkinsiz yatırımlar, sorunun temelini oluşturmuştur.¹⁸¹

Krizin başlangıç sürecinde, Tayland, Endonezya ve G. Kore, IMF ile öngörülen reform paketi çerçevesinde, Stand-by düzenlemesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bunun sonucunda IMF, ABD, Japonya ve Avustralya gibi ülkelerin, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslar arası finans kuruluşlarının mali desteğiyle G.Kore'ye 57 milyar dolar, Tayland'a 17.2 milyar dolar, Endonezya'ya 23 milyar dolar civarında kredi taahhüdünde bulunulmuştur. Filipinler'le IMF arasında kriz öncesinde yürürlükte bulunan anlaşmanın devamına karar verilmiş, bu arada krizden diğer bölge ülkeleri kadar etkilenen Malezya IMF'ye başvuruda bulunmamıştır.

IMF'nin Asya ülkeleri'ne önerdiği reform paketi kapsamında iki yönlü bir süreçten bahsetmek mümkündür. Birincisi; IMF'nin döviz krizi ile karşı karşıya kalan ülkelere geleneksel olarak önerdiği, faizlerin yükseltilmesi ve bunun sıkı maliye politikalarıyla desteklenmesi gerektiği doğrultusundaki istikrar önlemleridir. Buna göre bankacılık sisteminin para arzında daralmalar meydana gelecek, vergiler yükselecek ve kamu harcamaları kısıllacaktır. Birincil süreçte amaçlanan, para birimlerinin değer kayıplarının kontrol altına alınması, izlenecek yüksek faiz politikaları ile de yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesinin önlenmesidir.¹⁸²

IMF'in Reform paketi'nin sıkı mali politikalarla ilgili bölümü, çeşitli çevrelerce, Dünya Bankası dahil, yoğun eleştirilere uğramıştır. Bunun sebebi, Kore, Endonezya ve Tayland'ın sorunlarının bütçe disiplinsizliğinden kaynaklanmadığı, bu ülkelerde tasarruf eğiliminin yüksek olduğu, kamu gelir ve giderler dengesinin Kore'de 1994-1997 yılları arasında açık vermediği, Endonezya'da dengenin GSYH'nın 1989 yılında %1.4, 1997 yılında ise %2 civarında fazlalık gösterdiği, Tayland'da ise 1990-1996 yılları arasında kamu gelir-gider dengesinin GSYH'ya göre, %1.6-%4.4 arasında değişen oranlarda fazlalık verdiği, ayrıca enflasyon oranının söz konusu üç ülkede de makul düzeyde seyrettiği, ileri sürülmüştür. Aynı zamanda, Dünya Bankası baş ekonomisti Joseph Stiglitz, ekonomik daralmanın söz konusu olduğu, işsizliğin süratle yükselme eğilimi gösterdiği, bütçe politikalarında esas olarak disiplin sorununun

¹⁸¹ Krugman, a.g.e., s. 127

¹⁸² Kaminsky & Reinhart, "Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now" **The American Economic Review**, (May 1998), vol.88, no.2, ss.444-448

yaşanmadığı ekonomilerde, IMF'nin Endonezya, Tayland ve Kore'ye önerdiği şekilde bütçelerde fazlalık verilmesine yol açacak politikaları isabetli görmediğine dair görüşlerini, IMF programlarına yönelik eleştiri olarak kamuoyuna yansıtmıştır.¹⁸³

IMF reform paketinin ikinci bölümünde ise; bölge ülkelerinin gerçek sorunlarını oluşturan bazı yapısal bozuklukların düzeltilmesi hedeflenmiştir. Bilindiği gibi Japonya'da ilk uygulamalarına başlanılan "Asya büyüme Modeli"nde ihracata yönelik hızlı büyüme esas alınmıştır. Ekonomide sanayi kesimi ile bankacılık sektörü arasında yakın bir işbirliği bulunmakta ve bu ilişkiler temelde devletin yönlendirdiği öncelikler çerçevesinde oluşmaktadır. Bu doğrultuda ekonomik büyüme dışa dönük olmakla beraber, ekonomik yapıya belirli ölçüde korumacılığın hakim olduğu gözlenmektedir. Sistem küçük ve orta ölçekli işletmelerin özendirilmesi yerine büyük ölçekli işletmelere ağırlık verilmiş ve büyük şirketler avantajlı kredi mekanizmasıyla desteklenmiştir. Asya ekonomilerinde, finans ve bankacılık sektörü, sistemin hassas ve kırılğan yönünü oluşturmaktadır. Devletin banka kredileriyle içiçe olduğu bu işleyiş biçiminde, ister istemez kaynak tahsisinde etkinsizlikler meydana gelmiştir. Devlet kredi desteği verdiği büyük kuruluşların sıkıntıya düşmeleri durumunda, serbest piyasa uygulamalarından farklı olarak yardım konusunda kendisini zorunlu hissetmektedir.¹⁸⁴ Bununla birlikte bankacılık sektörü, genelde yabancı yatırımcılara kapalı tutulmuştur, bölgede yürürlükte bulunan ekonomik mevzuat özellikle dış rekabeti sınırlamaktadır. Ekonomik krizle karşı karşıya gelen, G.Kore, Endonezya ve Tayland'ın karşılaştığı sorunların temelinde başarısız para ve mali politikalarından çok, finans sektöründeki yapısal bozukluklar yer almaktadır.

Bu doğrultuda IMF desteğiyle hazırlanan yapısal reform paketi doğrultusunda, finansal sektörünün yeniden yapılandırılması ile bankacılık sisteminin bağımsızlığa kavuşması ve devlet müdahalelerinin asgariye indirilmesi hedeflenmiştir.

IMF reform programı doğrultusunda hedefler aşağıdaki gibi belirlenmiştir.¹⁸⁵

- Bankacılık sektörünün denetlenmesi ve banka içi denetimin uluslar arası normlara uygun şekilde yürütülmesi için mevzuat değişikliğine gidilmesi,

¹⁸³ Aynı, s. 445

¹⁸⁴ Glassman & Carmody, "Structural Adjustment in East and Southeast Asia: Lessons From Latin America", *Geoforum*, vol.32, (2001), ss. 77-90

¹⁸⁵ Aynı, s. 83

- Sermaye piyasasının güçlendirilmesi yönünde önlemler alınması, şirketlerin finansman ihtiyaçlarının karşılanmasında sadece bankacılık sisteminin kaynak olarak görülmemesi, menkul değerler piyasasının geliştirilerek öz kaynak olanaklarının artırılması ve şirketler üzerinde denetimin sağlanması,
- Hisse senetlerinin yabancılar tarafından satın alınımında karşılaşılan engellerin kaldırılması, yabancı şahıs ve işletmelerin, Kore firmalarında hisse senedi alabilmeleri veya diğer şekillerde ortak olabilmelerinin kolaylaştırılması sağlanacaktır. Kore’de sermaye piyasasına kayıtlı firmalara yabancıların %26 olan azami ortaklık katılım payı ilk aşamada % 50’ye çıkarılmıştır.
- Özellikle büyük finans kuruluşlarının bilançolarını, uluslar arası denetim firmalarının tasdikinden sonra kamu oyuna açıklamalarının sağlanması,
- Bankacılık sektörünün yabancılarla açılması ve yabancı girişimcilere ait bankaların yer alması

Asya bunalımı, 1998 yılının yaz aylarında hız kesmeye başlamıştır. Önce Kore, ardından Malezya ve Tayland, ekonomik istikrarı sağlayan ülkeler olarak olumlu gelişmeler göstermeye başlamışlardır. Ancak aynı şeyi Endonezya için söylemek pek olası değildir, Asya bunalımının izlerinin en derin olduğu ve henüz toparlanma belirtileri göstermeyen Endonezya’nın yanısıra, Filipinler’de de güçlükler sürmektedir. Şu anda ekonomi araştırmacıları ve yorumcularının üzerinde spekülasyonlarda bulunduğu ve sonuçları tartıştıkları konu; Asya’nın bu ikinci dalga yeni sanayileşen ülkelerinin eski yüksek büyüme hızlarına kavuşup kavuşamayacaklarıdır.¹⁸⁶ Bu alanda yapılan tartışmalar genellikle iki cephede yoğunlaşmaktadır. Kötümserlere göre; Asya’daki ekonomik büyümenin etkinlik ve verimlilik artışından değil, sermaye stokundaki ve sanayide istihdam edilen işgücü ve girdilerdeki yoğun artıştan kaynaklandığı için zaten sürdürülemez olduğu ve yaşanan bunalımın bunu ortaya koyduğudur. Daha iyimser bir bakış açısına sahip olanlara göre ise; bunalımın devresel bir özellik taşıdığı ve eski hataların tekrarlanmaması ve yukarıda bahsedilen yapısal

¹⁸⁶ Stanley Fisher, “The Asian Crises: A View From The IMF”, **IMF Survey**, (1998) vol.27, no.2, Washington D.C. s.27-42

sorunların giderilmesi durumunda Asya'nın eski olumlu havasına kavuşmaması için bir neden yoktur.

Aşağıdaki tabloda kriz öncesi ve sonrasında Asya ülkelerine ait reel GSMH artış oranları verilmektedir.

Tablo 4. Güneydoğu Asya Ülkelerindeki Son Yirmi Yıllık Büyüme Oranları

	1985-1994 ortalaması	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
G. Kore	8.2	8.9	6.8	5.0	-6.7	10.9	9.3	3.1	6.3	2.5	4.7
Endonezya	6.8	8.2	8.0	4.5	-13.1	0.8	4.9	3.4	3.7	3.5	4.0
Malezya	7.1	9.8	10.0	7.3	-7.4	6.1	8.6	0.3	4.1	4.2	5.3
Tayland	9.0	9.2	5.9	-1.4	-10.5	4.4	4.6	1.9	5.3	5.0	5.1
Filipinler	2.2	4.7	5.8	5.2	-0.6	3.4	4.4	4.5	4.4	4.0	4.0
Singapur	7.8	8.0	8.1	8.5	-0.9	6.4	9.4	-2.4	2.2	0.5	4.2

IMF statistical appendix , www.imf.org/external/pubs/2003/appendix

Tablodan da izlenebileceği gibi 1997 krizi sonrasında, 1997 öncesinde ulaşılan büyüme rakamlarına halihazırda ulaşılammış olsa bile, izlenen istikrar programları ve bölge ülkelerinin krizin olumsuz sonuçlarından biran önce kurtulmak için gösterdikleri çaba ve kararlı tutum, 2000'li yıllarda istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme oranına doğru bir gidiş olduğu söylenebilir.

4.1.3. Latin Amerika Ülkeleri

Latin Amerika ülkelerinde uygulanan IMF destekli istikrar politikalarının genel adı “Yeni Ekonomik Model” (NEM) olarak bilinmektedir. Uygulanan Yeni Ekonomik Model sistemi, ulusal ve uluslar arası piyasa güçlerinin serbest hareket edebildiği bir yapı göstermektedir. Model, enflasyon, ödemeler dengesi açıkları, uluslar arası yüksek borç oranı ve ithal ikameci sanayileşme (ISI) modelinin yol açtığı, uluslar arası rekabetten yoksun olma sorunlarına tek çözüm olarak önerilmiştir.¹⁸⁷ Modelin

¹⁸⁷ Michael M. Hutchison, Ilan Noy, “ Macroeconomic Effects of IMF-Sponsored Programs in Latin America: Output Costs, Program Recidivism and the Vicious Cycle of Failed Stabilizations”. **Journal of International Money and Finance**, vol. 22, (2003), ss. 991-1014

sonuçlarının makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi hızlı olmuş ve 1997 Asya krizinin bölgeye olan ilk etkilerinden önce, zorlu bir geçiş süreci sonunda ortaya çıkan veriler, modelin başarısını doğrulamıştır.

Söz konusu sonuçlar doğrultusunda, bölgesel GDP ve ihracat artış oranları yükselmiş, yatırımlar artmış, enflasyon ve mali açıklar düşmüş, borç oranları azalmış ve sermaye hareketleri eskiye oranla güçlenmiştir. Tarihsel sürece oranla hala yüksek sayılabilecek işsizlik oranı nispi olarak azalmış ve reel ücretler yükselmiştir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, 1998-1999 yıllarında Asya krizinin etkilerinin bölgede hissedilmeye başlamasıyla birlikte söz konusu olumlu gelişimde duraklamalar yaşanmıştır.

Bölge geneline bakıldığında, ülkeler arasındaki üretimin katma değer büyüklükleri açısından karşılaştırılabilir avantajlar göz önüne alınırsa, büyüme oranları arasında farklılıklar olduğunu söylemek kaçınılmazdır. Aynı zamanda uygulanan reformlar sonucunda ülkelerdeki istikrar sürecine bakıldığında, mikroekonomik yapının işleyişi konusunda karşılaşılan zorluklar daha fazla olmuştur. Bu doğrultuda, firmalarının uygulanan piyasa reformlarına beklenen şekilde tepki verip vermeyeceği, beklenen çıktı ve istihdam etkinliğinin ve büyümenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konuları çoğu kez endişe yaratmıştır. Başka bir deyişle burada karşılaşılan sorunu, makro büyüklüklerde gerçekleşen değişimin, firma düzeyine taşınabilirliğinin net olmaması ve bütünlüğün sağlanamaması olarak belirlemek mümkündür.¹⁸⁸ Bu konuda elde edilen sonuçların hala eksik olması ve net sonuçlara ulaşamaması sorunun aşılp aşılamadığı konusunda bir şeyler söylemek için engel oluşturmaktadır.

Yeni Ekonomik Model'in makroekonomik sonuçları olumlu olmakla birlikte uzun dönemli bir program açısından kesin sonuçların söylenebilmesi için henüz erken olduğu da göz ardı edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte, en önemli sonuçlardan bir tanesi enflasyon oranlarıyla ilgili olarak elde edilen göstergelerdir. 1980'lerin sonlarında, üç hatta dört haneli enflasyon rakamları görülmesine rağmen, 1997-1998 döneminde bu oran %10'lara kadar gerilemiştir, bir diğer önemli gösterge de ihracat rakamlarının neredeyse dört katı oranında artış göstermesidir.¹⁸⁹ Sermaye hareketlerindeki artış ise,

¹⁸⁸ Nola Reinhardt, "Latin America's New Economic Model: Micro Responses and Economic Restructuring", **World Development**, vol. 28, no.9, (2000), ss. 1543-1566

¹⁸⁹ Marta Bengoa, Blanca Sanchez-Robles, "Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence From Latin America", **European Journal of Political Economy**, vol.19, (2003), ss. 529-545

hem portföy ve hem de doğrudan yatırımların olumlu gelişme göstermesi sonucunda gerçekleşmiş pozitif sonuçlardan biridir. Ancak üretim artışı konusunda, uygulanan model sonuçlar itibarıyla beklenen gelişmeyi gösterememiştir, bu durum düşük GSMH ve bu doğrultuda düşük istihdam oranlarını beraberinde getirmiştir. Söz konusu gelişme ile ilgili olarak çeşitli sebepler gösterilmektedir; Toplam faktör verimliliği dinamiklerinin zayıf olması ve yatırım katsayısının geri dönüşünün minimum düzeyde kalması bu sebeplerden biridir. Buna ilave olarak, Bulmer& Thomas'a göre düşük büyümenin en önemli sebebi bölgenin, dünyadaki en kötü gelir dağılımı yapısına sahip olmasıdır.¹⁹⁰

Yukarıda söylenenler doğrultusunda Yeni Ekonomik Program'ın iki problemlili alanı olduğunu belirtmek mümkündür, son on yıldır gözlenen büyüme oranlarındaki istikrarsızlık ve bu oranların ülkeler arasındaki değişkenliği. Bölgede son on yılda yaşanan süre iki kısa ekonomik döneme ayrılabilir; 1991-1995 ve 1996-1999, her iki dönemin sonunda da GSMH oranlarında hiç büyüme gözlenmemiştir. Ocampo'ya göre ise, büyüme önemli ölçüde değişken sermaye hareketlerinden etkilenmiştir. Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, sadece dünya sermaye piyasasına girişi sağlamamış aynı zamanda bölgenin dış şoklardan etkilenme olasılığını artırmıştır.¹⁹¹

Yapılan araştırmalarda, bölgenin büyüme performansının ülkeler arasında farklı olduğu ve bölgedeki dokuz ülkenin iki farklı tipte gelişme gösterdiği gözlenmiştir. Birincisi; Arjantin, Bolivya, Şili ve Peru'nun, 1990-1999 döneminde, yani reform sonrası dönemde, 1950-1980 (ISI) dönemine göre daha hızlı büyüdüğü (ortalama %5.7 ve %4.0), ikinci grupta yer alan, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Jamaika ve Meksika'nın ise aynı dönemlerde %2.6 ve %6.1 ortalama büyüme gösterdiği belirlenmiştir.¹⁹² Söz konusu ülkeler arasındaki farklı performansların ardında yatan sebep çok net olmamakla birlikte, bazı araştırmacılara göre, büyüme performansı, uygulanan reformların yoğunluğu arasında pozitif bir korelasyon söz konusudur. Öte yandan daha iyi performans gösteren birinci grup ülkeler, reformları sadece yoğun olarak uygulayan ülkeler olmamışlar aynı zamanda ekonomik reformlarla makroekonomik istikrarı birlikte dengede tutmaya çalışmışlardır. Rodrik'e göre ise;

¹⁹⁰ Bulmer-Thomas, "The New Economic Model in Latin America and its Impact on Income Distribution" **London: Institute for Latin American Studies**, (1996)

¹⁹¹ J.A. Ocampo, "Beyond the Washington Consensus: an ECLAC Perspective" **CEPAL Review** 66, (1999).

¹⁹² Reinhardt, **a.g.e.**, s.1547

pozitif büyüme performansı liberalizasyonu sağlayan reform uygulamalarından çok, istikrar politikalarının bir sonucudur. Ancak uygulamada bu iki politikanın birbirinden ayrılması oldukça zordur.¹⁹³ Diğer araştırmacılar ise, uygulamaların ekonomik analizini yapmışlar ve etkileri konusunda sonuçlara ulaşmışlardır, ulaşılan sonuçlara göre, ticari etkiler ve finansal reformların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Ticari liberalizasyon ve özelleştirmenin, yatırım dinamiklerini açıklamada oldukça önemli olduğu sonucu çıkarken, seçilen modelin ve ulaşılabilen gözlem ve verilerin yetersizliği modelin belirleyiciliğini etkilemektedir.

Bu konudaki bir başka önemli problem de reformların etkisi konusundaki analizde tarihsel sürecin etkilerini ayırabilmektir. Etkinin ne kadarının dışsal değişimler sonucu (örneğin reformlar) meydana geldiği ve ne kadarının bundan önceki düzenlemelerden (örneğin teknolojik gelişim sonucu firmaların modernizasyonu) ortaya çıktığının ayırımının yapılması oldukça güçtür.

Sonuç olarak, bölgede reformların makroekonomik yapıya olan etkisiyle ilgili olarak çok net bir tablo çizmek henüz mümkün olmasa bile, ortaya çıkan olumlu değişikliklerin ve büyümede yaşanan gelişmenin, istikrar politikalarının etkisiyle ve özellikle liberalizasyon kapsamındaki reformların sonucunda ortaya çıkan sanayileşme politikalarıyla ilgili olduğu açıktır

Tablo 5. Latin Amerika Ülkelerindeki Son Yirmi Yıllık Büyüme Oranları

	1985-94 Ortalaması	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Arjantin	2.3	-2.8	5.5	8.1	3.8	-3.4	-0.8	-4.4	-10.9	5.5	1.0
Bolivya	2.9	4.7	4.4	5.0	5.0	0.4	2.3	1.5	2.8	2.9	4.3
Brezilya	2.9	4.2	2.7	3.3	0.1	0.8	4.4	1.4	1.5	1.5	3.0
Şili	7.0	10.8	7.4	6.6	3.2	-0.8	4.2	3.1	2.1	3.3	4.5
Kolombiya	4.3	5.2	2.1	3.4	0.6	-4.2	2.9	1.4	1.5	2.0	3.3
Kosta Rika	4.6	3.9	0.9	5.6	8.4	8.2	1.8	1.1	2.8	3.0	2.5
Jamaika	2.4	0.5	-1.2	-1.4	-0.4	-0.2	0.9	1.1	1.5	2.2	1.6
Meksika	2.5	-6.2	5.2	6.8	5.0	3.6	6.6	-0.2	0.7	1.5	3.5
Peru	1.4	8.6	2.5	6.7	-0.5	0.9	3.1	0.6	5.3	4.0	4.0
Venezüela	2.6	4.0	-0.2	6.4	0.2	-6.1	3.2	2.8	-8.9	-16.7	7.7

¹⁹³ D. Rodrik, "Understanding Economic Policy Reform", *Journal of Economic Literature*, XXXIV, (1996), March

IMF Statistical Appendix, www.imf.org/external/pubs/2003/appe

Tabloda 1985-1994 (ISI) dönemine ait GSMH değişim oranları ortalama olarak verilmiştir. 1994’de Meksika’da başlayarak bölgedeki diğer ülkelere de yansıyan tekila krizi sonrası, 1995 yılından itibaren uygulamaya geçirilen reform politikaları dönemine ait veriler ise yıllık bazda ele alınmıştır. Özellikle 1997 yılında ortaya çıkan Asya krizinin etkilerinin bölgede hissedilmeye başlanmasıyla birlikte, reform ve istikrar politikalarına ait uygulamalar dış etkiler sebebiyle yavaşlama göstermiş ve bu durum sonucunda, bölge ülkelerine ait büyüme rakamlarında gerilemeler gözlenmiştir. Söz konusu dönemin atlantılmasıyla beraber 1999 ve sonrası yıllarda Arjantin dışındaki bölge ülkelerindeki büyüme rakamlarında hızlı yükselmeler meydana gelme bile pozitif bir süreç yakalandığı görülmektedir

4.2. Başarılı Yapısal Reform Uygulamaları ve Ülke Örnekleri

4.2.1. Şili; Yapısal Reformların Gerçekleştirilmesi, Özel Emeklilik Fonları

Şili, ekonomisi başta bakır olmak üzere birkaç maden ihracatına bağlı, küçük bir Latin Amerikan ülkesidir. Dünya bakır fiyatlarındaki değişimler, zaman zaman ekonomide büyük dalgalanmalara neden olmaktadır. Fakat Şili ithal ikameci büyüme politikası ile bu etkilerden korunmaya çalışmıştır. 1970’lerde, ekonomi yönetiminde yaşanan radikal değişimler ve politik çekişmeler nedeniyle, ağır ekonomik bedeller ödenmiştir.¹⁹⁴ 1973’de askeri hükümetin işbaşına gelmesiyle, ekonomik alanda hızlı yapısal reformlar uygulamaya konulmuş ve ekonomide radikal tedbirler alınmıştır. 1982’de meydana gelen ekonomik krizin, diğer ülkelere nazaran kolay atlantılmasının en önemli nedeni, yapısal reformların 1970’lerde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Şili’nin bir diğer avantajı ise, bu reformların demokratik olmayan bir sistem içerisinde yapılmış olmasıdır. Bu nedenle ekonomik dönüşümün hızı beklenenden büyük olmuş, fakat istikrardan sağlanan faydanın maliyeti oldukça yüksek olmuştur. 1982’de uygulamaya konulan ve başarılı olan IMF destekli program daha çok kura dayalı bir istikrar programıdır.

¹⁹⁴ C. Moran, “Economic Stabilization and Structural Transformation: Lessons from the Chilean Experience, 1973-87”, **World Development**, vol. 17, no.4, (1989), s.492

Latin Amerika ülkelerinde, yüksek kronik enflasyon ve ekonomik daralmanın yaşandığı 1980'lerde, bu ülkelerin tersine Şili ekonomisi, 1984'den beri ekonomik sorunlarını çözmüş bir ülke konumundadır. Bunun nedeni ise, Şili'de yüksek kronik enflasyonun diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, 1980'ler yerine 1972-1977 döneminde yaşanması ve bu sorunların yapısal programlar ve uygulanan politikalarla çözüme kavuşturulmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle 1973'de, askeri yönetimin işbaşına gelmesiyle paraya dayalı sıkı istikrar programı ve yapısal reformlar uygulanmaya başlamıştır.¹⁹⁵ Bu programda döviz kuru nominal çapa olarak seçilmek yerine, ekonominin dış rekabet gücünün sürdürülmesi için kullanılmıştır. Özelleştirmeye hız verilmiş, sübvansiyonlar kaldırılmış, tarifeler indirilmiş, kamu harcamaları azaltılmış ve ciddi bir vergi reformu uygulamaya konulmuştur. Önceden belirtilmiş dalgalı kur sistemine geçilmiş ve enflasyonu düşürmek için para arzı kontrol altına alınmıştır.

Askeri yönetimce başlatılan istikrar çabalarına rağmen, enflasyonun yavaş bir şekilde düşmesinin yarattığı hayal kırıklığı ile, Şili, Şubat 1978'de "tablita"¹⁹⁶ sistemini uygulamaya koymuştur. Bu şekilde döviz kurunun izleyeceği yol önceden belirlenmiştir. 1979'da ise, sabit kur sistemine geçilerek enflasyonun düşürülmesi hedeflenmiştir. Politikardaki bu ani dönüşümün toplumsal maliyeti oldukça yüksek olmuş, işsizlik yeniden artmış ve reel ücretler yüzde 20-30 oranında azalmıştır. Bu önlemler sonucunda, bütçe dengesinin kurulmasına rağmen, enflasyondaki düşüşün yavaş olması, izlenen politikardaki eksikliklerden kaynaklanmıştır.

1970'lerin ikinci yarısında, kamu sektörünün ekonomik aktivitelere müdahalesini en aza indirmek ve hükümetten ekonomideki rolünü belirlemek amacıyla yapılan yapısal reformlar, uluslararası ticaretin ve sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi yolunda atılan adımlar ve finans piyasalarında yapılan düzenlemeler sonucunda Şili, 1980-1981 döneminde ekonomisi yarı-açık serbest piyasa ekonomisinin işlemeye başladığı ve sermaye hareketlerinin kısmen serbestleştirildiği bir konuma gelmiştir.

Ancak 1982'de uygulamaya konulan istikrar politikası öncesinde, sabit kur politikası uygulandığından reel kur değerlenmiş ve dış ticaret dengesi bozulmaya başlamıştır. Bütçe fazlası, sabit kur, sıkı para politikası ve ücretlerin geriye dönük endekslenmesi sonucu, enflasyon kontrol altına alınmış olmasına rağmen reel ücretler

¹⁹⁵ Yıldırım, a.g.e., s.69

¹⁹⁶ Önceden hedeflenen döviz kurları rejimi

artmaya başlamış, işsizlik seviyesi yüzde 20'ler seviyesine çıkmış ve ekonomik daralma ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca 1981'de, dünya bakır fiyatlarının yüzde 10 oranında düşmesi, Şili'nin ihracat gelirinde önemli kayba neden olmuştur. Bu gelişmeler karşısında, zamanında önlem alınmaması ekonomik daralmayı beraberinde getirmiştir. Merkez Bankası'nın sermaye girişini sterilize etmeye çalışması, faiz oranlarının artmasına neden olmuş ve diğer Latin Amerika ülkelerinde yaşanan finansal problemlerin etkisi, aşırı değerli kur politikası ve devalüasyon beklentileri sonucunda, 1982 yılında enflasyondan kaynaklanmayan yeni bir finansal kriz yaşanmıştır.

1982'de uygulanmaya konulan Şili'nin yeni istikrar politikası ise daha çok reel kur politikalarını belirlemeye yönelik düzenlemelerden oluşan ve uzun dönem büyüme sürecinin oluşturulması amaçlanan IMF, Dünya Bankası ve ABD destekli bir istikrar politikası olmuştur.

Bu amaca yönelik olarak, ihracatın teşvik edilmesine, yurtiçi kaynakların optimal dağılımına ve finans kesiminin iyileştirilmesine öncelik verileceği açıklanmıştır. Sabit kur sisteminin çökmesiyle birlikte, Peso yüzde 15 oranında devalüe edilmiş ve kur dalgalanmaya bırakılmış, daha sonra da kontrollü kur uygulamasına geçilmiştir. Özelleştirme sürecine devam edilerek, sermaye piyasalarını düzenlemeye yönelik olarak bazı yasalar çıkarılmıştır. 1976-1981 dönemindeki finansal liberalizasyon reel faizlerin çok yükselmesine, bankaların ve firmaların kırılğan bir yapıya sahip olmasına neden olduğundan, bu programla bankacılık sisteminin ve iş çevrelerinin güçlendirilmesi, tasarrufların artırılması ve bankacılık zararlarının en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle kriz döneminde bazı bankalar batmış ve bankacılık sisteminde yaşanan olumsuz gelişmeler sonrası, ciddi boyutta ülke dışına sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu da ödemeler dengesinin açık vermesine neden olmuştur. Bankacılık sisteminde yapılan yeni düzenlemeyle, bankaların öz sermayelerinin yüzde 2'sinden fazla borç vermeleri yasaklanmıştır. Bankaların sadece vadesiz mevduatları devletin sigorta kapsamına alınmıştır.¹⁹⁷

Para politikasında da bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. 1978-1982 döneminde, sermaye girişleri nedeniyle artan para tabanını dengelemeye yönelik olarak, yurtiçi krediler azalmıştır. 1982'den itibaren istikrar programı ile birlikte sıkı para politikası

¹⁹⁷ Moran, a.g.e., s. 42

uygulamasına geçilmiştir.¹⁹⁸ Ayrıca hem finans ve sermaye piyasalarını güçlendirmeye, hem de sosyal güvenlik sistemiyle ilgili sorunları çözmeye yönelik olarak, devlet yönetimindeki emekli aylıkları özel kuruluşlara devredilmiştir. Özel emeklilik fonları, devletin ücretler üzerinden verdiği yüzde 10'luk vergiler ile finanse edilmiştir. Bu transferler ilk anda bütçeye belli bir yük getirmiş olmasına rağmen, daha sonra emeklilik fonları sermaye piyasasına fon yaratan bir kaynak haline dönüşmüştür.¹⁹⁹

İstikrar programının ilk yılında ekonomide derin bir daralma yaşanmıştır; yatırımlar düşmüş, işsizlik artmış, dış borçlar yükselmiş ve rezervler azalmıştır. 1979-1981 döneminde hızlı büyüme sürecinin geriye dönük endekslemesinin yoğun olarak kullanılması, Şili ekonomisinde reel ücretlerde hızlı bir artışa yol açmıştır. Ücret fonundaki hızlı artış ise reel sektördeki finansman sorunlarını artırmıştır. Bunun üzerine hükümet 1982'de ücretlerin geçmiş dönem enflasyona hedeflenmesini kaldırmış bunun sonucunda da reel ücretler hızla gerilemiştir.²⁰⁰ Bu dönemde uygulanan politikalar çerçevesinde devalüasyona rağmen enflasyon artmamış, 1981-1988 döneminde %15-25'ler seviyesinde kalmıştır. Enflasyonun artmamasının arkasındaki en önemli etken, işsizliğin artması ve reel ücretlerin azalması sonucu, işgücü piyasalarının esnek hale getirilmesi olmuştur. Aynı dönemde, diğer Latin Amerika ülkelerinde yaşanan yüksek enflasyon deneyimleri nedeniyle, talebin artırılmasına yönelik programlardan sonra enflasyonun artacağı ve kaos yaşanacağı tecrübeler sayesinde öğrenildiği için, yüksek maliyetler ödemek pahasına, enflasyonun artmasına izin verilmemiştir.

1982'de uygulamaya konulan sıkı para politikası 1983-1985 döneminde, daha çok Merkez Bankası'nın finans krizinden etkilenen borçlulara yaptığı müdahalelere göre belirlenmiştir. 1985'de yeni bir ekip Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı'nın yönetimine getirilmiş, faizler, enflasyon ve ithalattaki gelişmelere göre şekillenen, yurtiçi kredilere dayalı bir para politikası uygulanmaya başlanmıştır. 1984 ve 1985'de yapılan devalüasyonlardan sonra, enflasyon artışı kur artışının altında, ücret artışının ise üzerinde seyretmiştir. Ücret endekslemesinin kaldırılması sonucu reel ücretler düşmüş

¹⁹⁸ F. Morande, "Chile: Resent Past, Prospects and Challenges", **W.B. Discussion Papers**, vol. 2, Contry Studies, (1990), s.16

¹⁹⁹ Michael Bruno, **Crisis, Stabilization and Economic Reform: Therapy by Consensus**, Oxford Universty Press, Oxford, 1993, s.102

²⁰⁰ E. Barandiaren ve L. Hernandez, "Origins and Resolution of a Banking Crisis: Chile 1982-1986" **Banko Central de Chile, Working Papers**, no.57, (1999), s.38-47

ve düşük reel ücretlerin işsizliği azaltma yönündeki etkisinin işlememesine ve işsizliğin artmasına rağmen verimlilik artışlarından kaynaklanan üretim artışı sağlanmıştır.

1986-1989 döneminde Şili ekonomisi %6'nın üzerinde büyümüş, sıkı para politikasının da etkisiyle aynı dönemde enflasyon %20'lerin altında tutulmuştur. Cari işlemler dengesi düzelmiş ve işsizlik azalmıştır. Bu başarının diğer Latin Amerika ülkelerine göre kısmen daha kısa sürede ve daha kolay sağlanmasının bir nedeni yapısal reformlara daha önceki yıllarda başlanmış olmasıdır. Bunun yanında istikrar sürecinin ve elde edilen başarıların baskıcı bir politik yönetim altında gerçekleştirilmiş olması, gözardı edilmemesi gereken çok önemli bir noktadır. 1982 krizi sonrası uygulanan istikrar programı ve yapısal reformlar, 1970'lerin sonunda başlatılan yapısal reformlar ve liberalleşme girişimlerine ters düşmemiş, hatta onları destekler yönde gerçekleşmiştir. Fakat bu süreçte gelir dağılımıyla ilgili reformlara öncelik verilmemiş, 1981'den beri düşük ve orta gelir gruplarının yaşam standartları giderek kötüleşmiştir. 1990'lı yıllara gelinceye dek, toplumun büyük bir kesiminin reel ücret kayıpları ve işsizlik anlamında ödediği maliyet oldukça yüksek olmuştur.

Sonuç olarak, Şili ödediği yüksek sosyal maliyetin karşılığında, güçlü bir makroekonomik performans elde etmiştir. Fakat düşük tasarruf ve yatırım oranları uzun dönem büyüme performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. 1989'da demokrasiye geçişle birlikte artık yeni hedefler; gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği azaltmak, tasarrufları artırmak, kamunun sosyal hizmetlerini ve yatırımlarını artırmak olarak belirlenmiştir.²⁰¹

4.2.2. Polonya; Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Özelleştirmelerin Hızlanması

Polonya'nın, uygulamalar sonucu bölgedeki ülkelere nazaran başarılı sonuçlar elde ettiği, IMF'le olan iletişim süreci 1990'dan itibaren başlamıştır. 1950-1989 periodunda, Polonya, IMF üyeliği konusundaki ilgisini açıklamış, ekonomik ve politik reform isteğini zaman zaman bildirmiştir. Liberal reform doğrultusunda ilerleyen süreç, Polonya'nın 1986'da IMF ve Dünya Bankası üyeliği ile sonuçlanmıştır.

1989'da resmi olarak bir Sovyetler Birliği uydusuyken, daima amaçladığı şekilde (politik yoksunluk içerisinde olduğu halde) bir ekonomik yapılanma gerçekleştirerek, bağlı olduğu komünist rejimin kurallarından koparak bölgenin lideri konumuna gelme

²⁰¹ Moran, a.g.e., s.493

başarısını göstermiştir. Batı dünyası ise bu durumu destekleyerek, Polonya'nın ideolojik ve stratejik refahına katkıda bulunmuştur.²⁰²

Amerikan senatosunun desteğiyle, Doğu Avrupa'ya yapılan 1.2 milyar \$'lık finansal ve teknik yardımın çoğu Mazowiecki'nin başkanlığı döneminde Polonya'ya verilmiştir. Hemen aynı dönemde Avrupa Birliği'nde ülkeye 600 milyon \$'lık yardım yapmıştır.

IMF'nin Polonya için hazırladığı stabilizasyon ve yeniden yapılanma programında "makroekonomik hedefler", kurumsal ve yapısal reformlardan önce gelmekteydi. Mazowiecki hükümeti, IMF'in geçiş ekonomilerine uyguladığı standart programlar çerçevesinde olmak üzere, ancak bundan çok daha hızlı bir şekilde ekonomik istikrarı sağlayacak bir plan önermiştir. "Balcerowicz Planı" olarak adlandırılan plan kapsamında, bir "şok terapi" önerilmekteydi. 1 Ocak 1990'da yürürlüğe konulan plan çerçevesinde; fiyat liberalizasyonu, hükümet yardım ve desteklerinin azaltılması, faiz oranlarının yükseltilmesi, normalin üzerinde ücret artışlarının vergilendirilmesi ve zloty'nin konvertibl olması ve devalüe edilmesi, döviz kurlarının sürdürülebilir düzeyde istikrarının sağlanması yer almaktaydı.²⁰³

Balcerowicz Planı dikkatlice incelendiği zaman, IMF'in geleneksel yapısal reform programlarına uymakla beraber olası tek farklılığın programın uygulanış sırası olduğu görülmektedir.²⁰⁴

Polonya bu konumdaki ilk örnek olarak, kumanda ekonomisinden, piyasa ekonomisine güçlü bir geçiş sürecine girmiştir. Polonya'nın beyin takımı, kur düzenlemeleri ve fiyat istikrarının, ödemeler dengesi sorunlarından daha önce geldiği konusunda fikir birliğine varmışlardır. Ancak sözkonusu gelişmelerin sağlanabilmesi için enflasyonun kontrol altına alınması anahtar kriter olarak belirlenmiştir.²⁰⁵

IMF'le yapılan stand-by düzenlemesinin bir ay sonrasında Polonya'ya 700 milyon \$'lık krediyle birlikte, Dünya Bankası'ndan da 360 milyon \$'lık kredi sağlanmıştır. Polonya'nın demokratik meşruiyetinin stratejik önceliği ve ekonomik alandaki cesareti, IMF ve ABD tarafından destek görmüş, buna bağlı olarak Batı'nın ekonomik sponsorları tarafından desteklenen istikrar fonundan da 1 milyar \$'lık kredi sağlanmış

²⁰² Erwin R. Tiongson, "Poland and IMF Conditionality Programs: 1990-1995." **East European Quarterly**, v.31, n.1,(March 1997),s. 55-69

²⁰³ Joshua Murachik, "Poland's Jump to the Market Economy" **The American Spectator**, vol.27, no.7 (July 1994), s. 71-72

²⁰⁴ Jan Adam, "The Transition to Market Economy in Poland", **Cambridge Journal of Economics**, 18:6 (December 1994), s. 607-619

²⁰⁵ Elizabeth Pond, "Poland's Competitive Edge", **Europe**, no.331, (November 1993), s.22-25

ayrıca Batı'lı alacaklılara olan borçlarda da önemli indirimler yapılmıştır.²⁰⁶ IMF destekli programın, Genişletilmiş Fon Kolaylığı (EFF; Extended Found Facility) kredisinin % 20'lik ikinci dilimi ise gözden geçirme sonrasında serbest bırakılmıştır.

1993'ün sonunda hedeflenen enflasyon oranının % 36'ya inmesi, özelleştirmenin % 50'sinin gerçekleşmesi aynı zamanda bankacılık düzenlemeleri, vergi ve ticari reformların gerçekleştirilmiş olması şartı getirilmiştir. Bu arada, ABD ve Fransa Polonya'nın borçlarını % 20 ve %10 oranında indirdiklerini açıklamışlardır.

Polonya'nın beyin takımı tarafından hazırlanan ve IMF programıyla benzerlikler gösteren Balcerowicz Planı doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalar, IMF'in beklentileriyle zıtlıklar oluşturmaya başlamış ve EFF finansmanı doğrultusundaki programa verilen destek durdurulmuştur. Bahsedilen plan hızla popülaritesini kaybetmeye başlarken, yaygın hoşnutsuzluğa da sebep olmaya başlamıştır. Ancak Polonya hükümeti ortaya çıkan bu beklenmeyen gelişme karşısında, ne programın temel kriterlerinin terkedilmesi ve ne de IMF'le olan bağın koparılması yönünde hareket etmek istememiştir. Ancak bu noktada, geçiş ekonomisi konumunda bir ülke için dış finansmanın ve ülke halkının bu süreçte vereceği güven ve desteğin öneminin anlaşılması nedeniyle Polonya otoriteleri IMF destekli istikrar programına devam etme kararı almışlardır. Bu doğrultuda Mart 1992'de IMF ile devam etme kararı alınmış ve anlaşma doğrultusunda bütçe açıkları ve enflasyon oranı konusunda birtakım esneklikler getirilmiştir.²⁰⁷

Ancak bazı görüşlere göre IMF'in tanıdığı esneklikler geçiş ekonomilerinin ekonomik krizler yaşamasına ve durumun daha da kötüleşmesine yol açmıştır.²⁰⁸ 24 Kasım 1992'de yeni bir stand-by düzenlemesi yapılmış ve bu kez oldukça katı denebilecek performans kriterleri öne sürülmüştür. Kriterlere göre; 1993'de bütçe açıklarının en fazla GDP'nin %5'i ve enflasyon tavanının da %36 olması istenmiştir. Uygulamalar sonucunda 1994'de bütçe açıkları %4'e indirilmiş ve IMF bu gelişmeyi onaylayarak 500 milyon \$'lık kredi dilimini ödemiştir.

²⁰⁶ İstikrar Fonu'ndan yapılan destek, stand-by'nin hemen ardından yani 2 Ocak'da yapılmıştır. 1991'in Mart ayında alacaklı ülkeler ve Polonya arasında birtakım anlaşmazlıklar yaşanmış olmasına rağmen, borçların % 30'una yakın bir kısmı "Paris Kulübü" tarafından bağışlanmıştır.

²⁰⁷ Adam, **a.g.e.**, s.610

²⁰⁸ James Bjork, "The Uses of Conditionality: Poland and the IMF", **East European Quarterly**, 29, 1 (Spring 1995) s. 89-125

Stand-by programlarının uygulanmasındaki başarı ve bunun sonucunda, dış kredi imkanlarının artması ve Batı Avrupa özel kredi kuruluşlarından, “Paris klüp” ve “Londra Klüp” tarafından verilen kredilerin azımsanmayacak miktarda borcun bağışlanması Polonya için olumlu sonuçlar doğurmuştur.

1993’de tekrarlanan stand-by düzenlemesi doğrultusunda belirlenen katı performans kriterleri çerçevesinde belirlenen hedeflere ulaşılmasının da olumlu beklentilerin artmasında oldukça önemli bir payı olmuştur. Aşağıdaki tabloda 1990 ve 1993 itibariyle düzenlenen stand-by programlarının çeşitli makroekonomik büyüklükler açısından sonuçları görülmektedir.

Tablo 6. Polonya Ekonomisine Ait 1989-1994 Dönemindeki Bazı Ekonomik Veriler

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Kamu Bütçesi (GSMH yüzdesi olarak)	-7.5	3.1	-6.7	-6.6	-2.9	-2.5
Tüketici Fiyatları (dönem ortalaması)	251.1	585.8	70.3	43.0	35.3	32.2
Dış Ticaret Dengesi (milyar dolar)	0.2	2.2	0.1	0.5	-2.3	-0.8

S. Gomulka, “The IMF-Supported Programs of Poland and Russia 1990-1994: Principles, Error and Results” Journal of Comparative Economics, (June 1995), P.320

Tablodan da izlenebileceği gibi, bütçe açıkları, GSMH’nın %2.9’una düşürülmüş, önceki yıllarda %500’lere varan hiperenflasyon oranları %35.3 oranına kadar düşürülmüştür. 1994 yılı itibariyle diğer ekonomik göstergelerin de iyileşmeye başladığı görülmektedir.

Tablo 7. Polonya Ekonomisinin 1989-1994 Dönemine ait Diğer Ekonomik Veriler

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
GSMH (yüzde değişim)	0.2	11.6	-7.6	2.6	3.8	5.0
İşsizlik (yüzde)	--	6.3	11.8	13.6	15.7	16.0

Brüt Yatırımlar (yüzde değişim)	-2.4	-10.1	-4.1	0.7	2.2	6.6
-------------------------------------	------	-------	------	-----	-----	-----

World Economic and Social Survey 1995, Gomulka, 1995

Tablo 4'den izlenebileceği gibi, 1990-1994 yılları arasındaki dönemde uygulanan IMF destekli program doğrultusunda, özellikle 1990 sonrası dönemde belirgin şekilde toplam üretim düşüşü gözlenmektedir. 1990'da %11.6 olan GSMH, 1991'de % -7.6'ya düşmüştür. Ancak daha sonraki yıllarda 1990 rakamına ulaşılsa bile pozitif yönde bir gelişme olduğu yine sözkonusu tablodan izlenmektedir.

Üretim düşüşüyle ilgili farklı görüşler yer almaktadır; bunlardan ilki, çıktıların olması gereken değerden (itibari kıymet) satılmamasıdır. Polonya'nın sınırlı bir ekonomik yapıdan, açık piyasa ekonomisine geçmesi de çıktıların bir kısmının elimine edilmesini gerektirmiştir. Bir diğer görüşe göre de; IMF'le yapılan stand-by düzenlemesinin ardından uygulanan programların talep ayağında yer alan düzenlemeler sonucunda, enflasyonu düşürme ve sıkı para politikalarından kaynaklanan kredi sınırlaması uygulamalarının da çıktının azalmasında etkili olduğu yönündedir.

Ancak bir başka görüşe göre ²⁰⁹ ; çıktı düşüşünün kredi sınırlamalarıyla ilgisinin olmaması, bunun daha çok Polonya mallarının yoğun olarak pazarlandığı Sovyet piyasasının kaybedilmesinden kaynaklandığı yönündedir.

Ticari liberalizasyon ve özelleştirme uygulamalarının da çıktı oranını az da olsa etkilemiş olabileceği de kabul gören düşünceler arasında yer almaktadır. Ancak çıktıdaki bu önemli düşüşe rağmen uygulanan “şok terapi” programı etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir.

Gomulka ve benzer görüşte olanlara göre ise, ²¹⁰ Polonya'nın uyguladığı istikrar programının, geçiş ekonomisine adaptasyonu sırasında ortaya çıkan önemli maliyetlerin etkisi yanlış bir bakış açısıyla, büyük bir üretim düşüşü olarak algılanmıştır.

Programın hissedilir ve süregelen maliyetlerinin sosyal yansımaları kamuoyu açısından, geçiş programının sürdürülebilirliğini giderek şüpheli hale getirmiştir.

²⁰⁹ Joshua Murarchick, “Poland’s Jump to the Market Economy” *The American Spectator*, 27, 7, (July 1994), s.71-72

²¹⁰ Stanislaw Gomulka, “ The IMF-Supported Programs of Poland and Russia 1990-1994: Principles, Errors nad Results” *Journal of Comparative Economics*, 20, (June 1995), s.316-346

1989’da sıfır olan işsizlik oranı 1994’de %16 olarak açıklanmıştır. Bir başka deyişle geçişten önce hiç bilinmeyen işsizlik kavramı nüfusun %15’ini etkiler hale gelmiştir. Ancak buna rağmen IMF öncelikli olarak, makroekonomik istikrar ve yapısal uyum için gerekli olan, yeniden yapılanma ve sürdürülebilir büyüme ile ilgilenmektedir.

Programla ilgili olarak yapılan eleştiriler ise genellikle ortaya çıkan sosyal maliyetlerle ilgili olmuştur. Ancak sosyal maliyetlerin bütünüyle uygulanan programların katılığıyla ilgisi olamayabileceği, ülkede zaten tutarlı bir refah ortamının bulunmadığı konusunda da görüşler ileri sürülmüştür.

Polonya’nın nispi olarak ucuz ve kalifiye işgücü ucuz üretim yapmak isteyen yabancı şirketler tarafından da aranır ve istenir duruma gelmiştir, bu doğrultuda ülkede özellikle 1994 yılında yapılan yatırımların oranında önemli bir artış meydana gelmiştir. Düşük ücret yapısı, ithalata olan iç talebi azaltmıştır, bu sebeple ihracat oranı aynı yılın ilk sekiz ayında %38 oranında artış göstermiştir. Ayrıca aynı yıl GSMH’da %6.5 oranında artış tahmin edilmiştir. Özelleştirme konusunda yapılan çalışmaların ise %20’sinin tamamlandığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda Polonya’nın bölgede en büyük özel sektörü oluşturduğu söylenebilir. Varşova borsasında meydana gelen önemli yükseliş, özelleştirme çalışmalarının hızlandırılmasıyla ilgili olmuştur.²¹¹

Polonya ve IMF ilişkisi geçiş ekonomileri için uygulanan, istikrar ve yapılanma programları açısından uygulanan en katı programlardan biri olmuş, Polonya hükümeti ise program esnasında kızgın Polonya’lı halkın tepkilerine maruz kalmıştır. 1993’den beri resmi komünist liderlerin ve adayların popülist vaatleri ise halk tarafından gözönüne alınmamıştır.²¹²

Polonya örneği, benzer ülkeler için alınan olumlu sonuçlar açısından, politik anlamda da örnek oluşturmuştur. Şimdiye kadar benzeri pek görülmemiş olan ekonomik geçiş programı başarıya ulaştığı için Polonya’lı otoritelerin ülke içindeki konumları da sağlamlaşmıştır. Programın başarısındaki önemli bir etken de, 1992’deki EFF programının başarılı olamaması sonucunda 1993’de IMF’le yapılan stand-by düzenlemesinin performans kriterlerinin belirlenmesi açısından oldukça kolaylaştırıcı bir etken olmasıdır.

²¹¹ Jan Winiecki, “The Applicability of Standart Reform Package to Eastern Europe”, **Journal of Comparative Economics**, no.20 (June 1995), s.347-368

²¹² Tjongson, **a.g.e.**, s. 66

Geçiş programının stratejik ve sembolik öneminin, diğer gelişmiş ülkeler tarafından farkına varılması, Polonya'nın kredi imkanlarını kullanmasında genişletici bir etki oluşturmuştur.

Polonya deneyimi, uzun dönemli bir istikrar programı uygulamasının ne derece hayati ve önemli olduğunu göstermek açısından oldukça çarpıcıdır.²¹³ Özellikle temel kriterlerin programa bağlı kalınarak ve kesintisiz bir şekilde uygulanması, program açısından önemli olan, hükümete olan güvenin artmasında etkin olmuştur.

4.2.3. İsrail; Bütçe Açıklarının Daraltılması ve Enflasyon Hedeflemesi

İsrail, devletin ekonomik hayata katılım oranının yüksek olduğu teknolojik olarak gelişmiş bir piyasa ekonomisine sahip bir ülkedir. Dışarıya bağımlı olduğu malların başında ham petrol, tahıl, hammadde ve askeri ekipman gelmektedir. Özellikle son 20 yılda çok sınırlı doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen tarım ve endüstri sektörlerini olağanüstü düzeyde geliştirmeyi başarmıştır.

İsrail'de 1960-70 döneminde nüfus yılda ortalama %3.4 oranında artarken; ekonomik büyüme, yıllık ortalama %9.7 ve enflasyon %6.4 oranında gerçekleşmiştir. Bu oldukça başarılı sayılacak dönemden sonra, 1970-80 yıllarında temel makroekonomik göstergelerin oldukça gerilediği gözlenmiştir.²¹⁴ Bu dönemde nüfus artış hızı %2.7'ye ve ekonomik büyüme %5.2'ye düşerken enflasyon oranı % 41'e ulaşmıştır. 1980-84 yılları arasında ise kronik ve üç haneli rakamlara çıkan enflasyon, ortalama olarak %178 oranında seyretmiş buna karşılık reel ekonomik büyüme ancak %2 oranında gerçekleşmiştir. 1985 yılının Temmuz ayında aylık enflasyon %28 ile en üst noktaya tırmanmıştır. İsrail ekonomisi için önemli bir gösterge olan nüfus artışı ve daha açık anlamda göç oldukça düşmüştür. İsrail için bu noktadan sonra önemli olan tek şey sürdürülebilir büyüme oranlarına ulaşmak olmuştur. Ancak, yüksek enflasyon ve önceliklerdeki yanlışlıklar ekonominin sağlıklı bir büyüme ortamına girmesini engellemiştir. Enflasyon oranlarındaki müthiş yükseliş, istikrar önlemlerinin yaratacağı işsizlik ve bütçe kısıntılarının yaratacağı rahatsızlığın göze alınmasını artık kaçınılmaz hale getirmiştir.²¹⁵

²¹³ Elizabeth Pond, "Poland's Jump to the Market Economy", **Europe**, 331 (november 1993), s. 22-25

²¹⁴ J. Hanri Barkley, "When Politics Matter: Economic Stabilization in Argentina and Israel"

Comparative International Development, (Winter 1994), vol. 29, no. 4, s.32

²¹⁵ Timur Han Gür, "Başarılı Bir İstikrar Programı Öyküsü: İsrail", **Asomedyâ**, Mart, 2001, s.27-35

İsrail’de yüksek ve kronik hale gelen enflasyonun nedenlerine bakıldığında, sorumlu tutulan en önemli değişken artan bütçe açıklarıdır. Ancak finansal varlıkların ve aynı zamanda ücretlerin endekslenmesi önemli ölçüde bu süreci tetikleyen ve beklentilerin kırılmasını önleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. IMF destekli olarak gerçekleştirilen 1985 istikrar programı öncesi yaşanan yüksek enflasyonun bir diğer önemli nedeni ise, yüksek dereceli endeksleme mekanizmasıdır. II. Dünya Savaşı’ndan istikrar programına kadar, ücretler, hatta emekli ikramiyeleri tüketici fiyatlarına endekslenmiştir. 1950’li yıllardan başlayarak, hemen tümü hükümet borcu olan tüm uzun vadeli borçlar, ya tüketici fiyat artışlarına ya da genellikle Amerikan Doları olarak dövize endekslenmiştir. Bununla birlikte 1985 istikrar programına kadar dövizin kendisi üstü kapalı olarak tüketici fiyatlarına endekslenmiş bir yapı içerisindeydi, Dolayısı ile fiyat-maliyet artışları bir sarmal şeklinde, uygulanan tüm istikrar politikalarını etkisiz hale getirmiştir.²¹⁶

Haziran 1985’de ekonomistler ve profesyonellerden oluşan bir komite Başbakan ve Maliye Bakanı tarafından bir ay içerisinde hükümete ayrıntılı bir istikrar paketi hazırlamak için görevlendirilmiştir. Hazırlanan program toplum için katlanılması gereken yüksek maliyetler içermekteydi, ayrıca programı yürütecek gelirler ve ücretler politikaları da ayrıntılı olarak belirlenmişti.

Hazırlanan programın ana hatları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.²¹⁷

- GSMH’nın yüzde 7.5’na denk gelen bütçe harcama kesintileri (1.5 milyar dolar)
- Ulusal para shakel’in değerinin yüzde 20 devalüasyonu ve dolara bağlanmış sabit kur sistemi. İthalat vergilerinin ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılması ile sistemin desteklenmesi.
- Tüm ücret ve fiyatların dondurulması
- Dövizle çevrilebilir mevduatların korunması fakat bunların likiditelerine verilen garantinin, 1 yıllık minimum vade şartına bağlanması.
- Bir yıldan sonra kontrollerin aşamalı olarak kaldırılması
- Programın desteklenmesi için 1.5 milyar dolar ABD yardımının sağlanması

²¹⁶ Barkley, a.g.e., s.37

²¹⁷ Don Patinkin, “İsrail’s Stabilization Program of 1985, or Some Simple Truths of Monetary”, **Journal of Economic Perspectives**, (Spring 1993), vol.7, no.2, s. 73-91

Programın can alıcı noktasını sendikalarla yapılan, ücretlerin dondurulması ve hükümet harcamalarının kısılmasına dair toplumsal anlaşma oluşmaktadır. İsrail ekonomisinde Histadrut²¹⁸ sanayiinin %25'ini kapsayan bir örgütlülüğe sahip olduğu için, ücretlerin dondurulması başlangıçta tepkilere yol açmış ama programın kaçınılmazlığı karşısında gösterilen tepkiler bir süre sonra yatışmıştır. Yaklaşık altı aylık bir dönemde karşılaşılan reel ücret düşüşü sonraları yüzde 4'lük bir aralıkla sınırlanmıştır.²¹⁹

Programın en zor ayaklarından birisi de mali disiplinin sağlanması olmuştur. Hükümet harcamalarında öngörülen kısıntı ve vergilerde istenen artış hemen hemen imkansız görünmekteydi. GSMH'nin yüzde 7.5'ine denk gelen kesintiler yapılabiliirlikten uzak görünmekteydi. Ayrıca bütçede kesintiye uğrayacak alanların seçimi tartışma konusu olmuştur. Komite bütçe kesintileri için en kolay alanın "her türlü sübvansiyonlar" olduğu konusunda görüş bildirmiş ve bu kesintiden de en büyük payı ihracatçılar almıştır.

Uzmanlar komitesinin seçtiği nominal çapa Amerikan doları idi. Bunun iki temel sebebinden bahsetmek mümkündür. Birincisi; İsrail gibi küçük bir ülkede dış sektörün oldukça önemli olmasıdır. 1980-85 döneminde ithalat GSMH'nin yüzde 70'ini, ihracat ise %50'sini oluşturmaktaydı, dolayısı ile döviz kuru en önemli makroekonomik değişkenlerden biri belki de ekonomik istikrar için kullanılabilir tek değişken olmuştur. Bu nedenle dolardaki istikrar, fiyatlarda da bir istikrar olarak algılanacaktı, yani kurun sabitlenmesi ile enflasyonun sabitlenmesi, halkın da beklentisi olarak gözükmekteydi. İkinci olarak döviz kuru yerine kullanılabilir alternatif değişken para arzı idi. Bu değişkenin kontrolünde ortaya çıkabilecek aksaklık para talebinden kaynaklanmaktaydı. Enflasyonun aşağıya çekilmesi sırasında insanların para tutma davranışlarında değişimler ortaya çıkabileceğinden para arzının kontrolünün etkisinin ne olacağını ilk bakışta tahmin etmek oldukça zor olabilecekti. Diğer iki önlem ise, hükümet harcamalarında azaltmalar ve sıkı para politikası olarak belirlenmişti. Bu doğrultuda İsrail hükümeti, Temmuz ayı ortalarında yürürlüğe girecek istikrar programı ile sübvansiyonların kesildiği açıklanmış ve devalüasyondan sonra 1\$ = 1.5 NIS

²¹⁸ İşçi sendikası

²¹⁹ Don Patinkin, "Israel's Stabilization Program of 1985, or Some Simple Truths of Monetary Theory", *Journal of Economic Perspectives*, (Spring, 1993), vol.7, no.2, s.73-91

kurunda sabitlenmiş döviz kuru ile ücret ve fiyatların kontrol edildiği özel bir programla açıklanmıştır.²²⁰

Programın ilk başarı sinyalleri ilk ayda ortaya çıkmaya başlamıştır. Temmuz ayında devalüasyon ve tek seferlik fiyat artışlarının etkisi ile %28 olan aylık enflasyon Ağustos ayında yüzde %4'e düşürülmüştür. Ücretlerin dondurulması ile ortaya çıkan tepkiler yerini programa verilen geniş desteğe bırakmıştır. Bu destek umulmadık bir biçimde işçi sendikaları konfederasyonundan da gelince, Histadrut, devalüasyon oranı kadar ve tek bir kerelik nominal ücretlerin yükseltilmesinin kabul edilmesi durumunda endekslemeden vazgeçecekleri konusunda hükümetle bir anlaşma yapmıştır.²²¹ Bu doğrultuda ücretler üç aylığına ve kredi miktarlarını da kapsayan diğer tüm nominal değerler aynı biçimde geçici olarak dondurulmuştur. Bunun sonucu olarak reel faizler yükselirken, ekonomi üzerindeki talep baskısı da bir ölçüde atlatılmıştır.²²²

Bilindiği gibi ekonomide, en önemli fiyatı kontrol etmek çoğu zaman diğer fiyatların da buna ayak uydurmasını beraberinde getirmektedir. Başka bir deyişle para arzı, faiz ve döviz kurundan sadece bir tanesinin belirlenmesi ve sabitlenmesi yeterlidir. Diğer tüm fiyatlar ve hatta ücretler belirlenen değişkenin fiyatına göre piyasada oluşacaktır. Ara hedef değişkenlerinin bu mantıkla gelişmekte olan ekonomilerde üç tane olması, gelişmiş ekonomilerde ise sadece faiz ve para çifti olmak üzere iki tane olmasının gerekçesi de budur. Ancak İsrail İstikrar politikasında döviz kurunun yanı sıra nominal diğer değişkenlerin de sabitlenmesi bu programı oldukça farklılaştırmıştır. Bunun nedeni ise döviz kuru sabitlenirken diğer fiyatların buna uymasının zaman alacağı ve bu sürecin oldukça zor bir süreç olacağını hesaplanmasıdır.

Programın ilk yılının değerlendirilmesi amacıyla temel göstergelere göz atıldığında, ilk göze çarpan enflasyon oranındaki hızlı düşüştür. 1985 Haziran ayında %15 Temmuz ayında ise %27.8 olan aylık enflasyon, 1985 Ağustos'undan 1986 Haziran ayına dek toplam %21.3'e düşürülmüştür. Bunun anlamı istikrar programının uygulanmasından sonra yaklaşık 10 aylık toplam enflasyonun sadece Temmuz 1985 aylık enflasyonuna eşit olduğudur. Bu olağanüstü başarı aynı zamanda sürekli hale gelmiştir, hatta daha da

²²⁰ Hanri J. Barkley, "When Politics Matter: Economic Stabilization in Argentina and İsrail", **Comparative International Development**, (Winter 1994), vol.29, no.4, s.34-48

²²¹ Gür, **a.g.e.**, s.32

²²² Barkley, **a.g.e.**, s. 41

önemlisi enflasyonun tekrar ortaya çıkacağına dair beklentiler İsrail halkının kafasından silinmiştir.

Para ve kredi büyüklüklerine bakıldığında göze çarpan ise M2'nin oldukça önemli derecede arttığı, buna karşılık toplam kredilerin oldukça dar bir band içerisinde sıkıştırıldığıdır. Toplam krediler, nominal terimlerle sadece %6'lık bir genişleme göstermiş, reel anlamda ise aslında daralmıştır. Döviz çevrilebilir mevduat hesabında ise çok keskin düşüş yaşanmıştır. Bunun anlamı ulusal paranın, enflasyonun düşürülmesi ile birlikte halkın güvenini kazanmasıdır.²²³

Reel ücretlere bakıldığında istikrar programının uygulanmaya başladığı dönemlerde bir düşüş göze çarpmaktadır. Haziran 1985 tarihinde 100 olan reel ücretler, Temmuz ayında 94'e kadar gerilemiştir. Ağustos 1985 ile Haziran 1986 dönem ortalaması ise 96 olmuştur. Bunun anlamı ise; istikrar politikasının en merkezi sorunu olan ücretlerin dondurulması bir anlamda reel ücretleri aşağıya çekmiş ama bu durum, enflasyonun düşürülmesi ile sonraki dönemlerde telafi edilmiştir. Reel döviz kurlarındaki gelişmeler ise oldukça olumludur. Programa girerken yapılan devalüasyon, İsrail'in uluslararası rekabet gücünün artmasına katkıda bulunmuş gözükmektedir. İsrail istikrar programının başarılı olmasında diğer bir etken de ulusal paranın sabitlendiği doların uluslar arası piyasalarda değer kaybetmesidir. Bunun doğal sonucu olarak shakel de doğal olarak değer kaybetmiş ve bu durum ödemeler dengesinde kayda değer olumsuz bir gelişmenin ortaya çıkmamasına yardımcı olmuştur. İsrail deneyiminde programa başlamadan önce yapılan devalüasyonun önemli bir işlevi olduğu da bilinmektedir. Bu sayede kur değerlenmesi ile ortaya çıkacak olan ödemeler dengesi sorununu önlemek amacıyla hükümete gereken avans sağlanmıştır.²²⁴

İsrail politikaları sonucu enflasyon ve diğer cephelerde sağlanabilecek başarıları kalıcı kılacak esas makro değişken "işsizlik" oranlarıdır. İsrail'de, anti-enflasyonist politikaların uygulanması ile ortaya çıkacağı düşünülen işsizlik sorunu ciddi anlamda bir sorun oluşturmamış ve bu nedenle daraltıcı politikalar uygulanırken hükümet rahat davranabilmiştir. Bu doğrultuda Haziran 1985'de %6.6 olan işsizlik oranı, Ağustos 1985 ile Haziran 1986 döneminde ortalama %7.2 olarak gerçekleşmiştir.²²⁵

²²³ **Economist**, "Israel Country Profile", Economist Intelligence Unit, (1998-2000)

²²⁴ Patinkin, **a.g.e.**, s. 87

²²⁵ Barkley, **a.g.e.**, s. 33

1987 yılından sonra gelen hükümetler de para ve sermaye piyasalarında deregülasyona aşamalı olarak devam etmişlerdir. Dış ticaretin liberalleşmesi ve sermaye hareketleri üzerinden kontrollerin kaldırılması aşamalı olarak gerçekleştirilmiş, vergi reformu ise birkaç kez tekrarlandığı halde vergi yükü yüksek boyutlarda kalmıştır. İsrail vergi yükü oranı GSMH' nin %40'ı civarındadır. 1990'lı yılların ilk yarısında ekonomik büyüme oldukça yüksek seyretmiştir. 1990-94 yıllarında ortalama olarak büyüme oranı %5.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle ileri teknoloji sektöründe yaşanan gelişmeler şaşırtıcı olmuştur. Sıkı para ve maliye politikaları ise 1996 yılından bu yana uygulanmaktadır. 1995 yılında politik sorunların getirdiği olumsuzluk ve seçim atmosferi ile kaybolan ekonomik performans öncelikle vergi gelirlerinde düşme ve hükümet harcamalarının hedeflenen seviyenin üzerine çıkması sonucunu getirmiştir. Bu yıl içerisinde artan harcamaların ithalata yönelmesi ile ödemeler dengesi açıkları da sorun oluşturmaya başlamış ve enflasyon yukarıya tırmanışa geçmiştir. 1996 yılında ise Netenyahu hükümeti ile ekonomi politikasında yeniden bir disiplin ön plana çıkmış ve hedeften sapan bütçe açıkları daraltılarak istenen banda sokulmuştur ve özelleştirmede kaybedilen hız tekrar kazanılmıştır. 1997 yılından itibaren para politikası merkez bankasının enflasyon hedeflemesi politikası çerçevesinde yürütülmüştür, merkez bankası enflasyon hedeflerini giderek küçülterek, 1992 yılında %15 civarında olan hedefi 1999 yılında %4 seviyesine kadar düşürmüştür. Enflasyon olgusu artık İsrail için kapanmış bir konudur. 2000 yılında İsrail tüketici fiyatları %1.8 düzeyine kadar gerilemiştir.

4.2.4. Bulgaristan: Para Kurulu Deneyimi

Piyasa ekonomisine geçiş süreci pek çok Doğu Avrupa ülkesi için zor olmuşsa da hiçbiri Bulgaristan ekonomisi kadar zayıf bir makroekonomik performans göstermemiştir.²²⁶ Bulgaristan'da piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başlarında ekonomik faaliyet hacminde ciddi daralmalar yaşanmıştır. 1991 yılında %11.7 küçülen ekonomi 1992 yılında da %7.3 küçülmüştür.²²⁷ Geçiş sürecinde ilk olarak 1994'de bir canlanma gözlenmiş ve reel üretim aynı yıl %1.8 ve 1995'de %2.1 büyüme kaydedilmiştir. Geçiş sürecinin diğer bir önemli problemi yüksek enflasyon olmuştur.

²²⁶ A. Gulde, "The Role of Currency Board in Bulgaria's Stabilization", **IMF Policy Discussion Paper**, no. 99/3, (1999) s.77-99

²²⁷ J. B. Miller, "The Bulgarian Currency Board", **Comparative Economic Studies**, 2001, vol.53, s.53-74

1991 yılı başında fiyat kontrolleri kaldırılınca enflasyon oranı yıllık %473.9 olarak gerçekleşmiştir. 1992-1995 yılları arasında enflasyon çoğunlukla çift haneli rakamlarda ve yüksek seviyelerde seyretmiştir. 1996-1997 yıllarında Bulgaristan çok ciddi bir finansal krizin içine girmiş ve ekonomi tekrar önemli ölçüde küçülmüştür. Reel üretim 1996 ve 1997 yıllarında sırası ile %10.9 ve %6.9 oranlarında küçülmüştür.²²⁸ Yukarıda belirtilenler doğrultusunda 1996 yılının sonlarında Bulgaristan ekonomisinin durumu iç açıcı görünmemektedir. Bankacılık sektöründe ciddi bir kriz yaşanırken hiperenflasyon belirtileri gözükmemekte ve hükümete olan destek de hızla azalmaktaydı. Seçimlere gidilmesi konusunda toplumun pek çok kesiminden talepler gelmekteydi. Yeni bir istikrar programı kaçınılmaz görünmekteydi.

1996 yılının Temmuz ayındaki, başarısızlıkla sonuçlanmış olan son istikrar programından sonra, evvelki programlardan farklı bir çizgiye sahip ve güvenilir bir programa ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Oluşturulacak olan yeni programın, finansal disiplini sağlayan, devletin ciddi boyutlara varan faiz yükünü aşağıya çeken ve levanın çekiciliğini artıran bir program olması gerektiği herkesçe kabul görmüş ve pek çok kesim tarafından para kurulu sistemi önerilmiştir.²²⁹

Bilindiği gibi para kurulu sistemi üç ana unsurdan oluşmaktadır;

- Çapa olarak seçilen diğer bir ülkenin parası için sabit bir kurun varlığı
- Yerli paranın bu sabit kurdan istenildiği anda dövize çevrilebilme garantisi (otomatik konvertibilite)
- Sistemin devamına ilişkin uzun vadeli ve güvenilir bir taahhütte bulunulması (çoğunlukla doğrudan doğruya merkez bankası kanununda yapılan bir düzenlemeyle sağlanmaktadır.)

Sabit döviz kurunun ve konvertibilitenin devamına ilişkin olarak verilen bu yasal taahhüt güveni perçinlemekte ve ulusal paraya yapılacak spekülasyon riskini düşürmektedir.

Para kurulu sisteminde merkez bankasının zor durumdaki bankaları desteklemesi ve devletin bütçe açıklarını finanse etmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla para kurulu sisteminde enflasyonun en önemli kaynakları ortadan kaldırılmış olmaktadır. Sistem içinde emisyon, ancak dış varlıklarla mümkün olabilmekte (ödemeler dengesi ve

²²⁸ Aynı, s. 67

²²⁹ Burak Günalp, "Bulgaristan'ın Para Kurulu Deneyimi" *Asomedy*, (Temmuz 2001), s.29-38

sermaye hareketleri), iç varlıklar karşılığında para yaratılması söz konusu olmamaktadır. Ayrıca para kurulu sisteminde merkez bankası, klasik merkez bankası modelinde önemli bir gelir kaynağı olan enflasyon vergisinden mahrum olmaktadır.²³⁰

Para kurulu sistemi, ulusal paranın önemli ölçüde tahrip olduğu durumlarda son çare olarak görülmektedir. Ekonomik hayatın yeniden monetizasyonunda ve finansal sisteme olan güvenin yeniden tesis edilmesinde para kurulu uygulaması başarılı sonuçlar alabilmektedir. Ancak başarıya giden yol büyük ölçüde siyasi ve toplumsal uzlaşmanın sağlanmasından geçmektedir.

1996 yılının Kasım ayında IMF yetkilileri, Bulgaristan'da para kurulu sistemi hakkında hükümet ve diğer kesimlerle görüşmelere başlamıştır. Para kurulunu destekleyen çevreler, bu uygulamanın, enflasyonun temel nedenleri olan, merkez bankasının, bankalara sürekli olarak likidite sağlaması ve iç borçlar için söz konusu olan yüksek faizler konularında ideal bir çözüm olacağını savunmuşlardır.

Para Kurulu, Bulgar ekonomisinde disiplini sağlamış ve ihtiyaç duyulan ekonomik istikrarı getirmiştir. Merkez Bankasının bankalara likidite sağlama görevi sona ermiş, devletin Merkez Bankasından borçlanmasının önüne geçilmiş, para arzındaki büyüme önemli ölçüde yavaşlamış ve devlet bütçesi kontrol altına alınmıştır. Ayrıca bankalar kamu iktisadi teşekküllerine verdikleri kredileri kısma yoluna giderek kredi kullandırmada daha dikkatli davranmaya başlamışlardır. Sonuç olarak enflasyon üç haneli rakamlardan tek haneli rakamlara düşmüş ve ekonomik büyümede önemli artışlar kaydedilmiştir.²³¹ Ancak Bulgaristan için gözden kaçırılmaması gereken en önemli risk unsuru; dış borçların hala çok büyük boyutlarda olması ve bunun sonucunda uluslar arası finans kuruluşlarına bağımlılığın devam etmesidir.

²³⁰ Gulde, **a.g.e.**, s.80

²³¹ R. Avramov, "The Role of a Currency Board in Financial Crises: The Case of Bulgaria", **Bulgarian National Bank Discussion Paper**, no. 6, (1999), s. 23-35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1980 SONRASI IMF-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE UYGULANAN PROGRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. 1980-1997 DÖNEMİNDE UYGULAMAYA KONULAN IMF DESTEKLİ POLİTİKALAR

Ülkemizde 1958, 1970 istikrar önlemleri denemelerinden sonra, özellikle 1970'lerde baş gösteren petrol şokları ve hızlanan enflasyonun % 107.2'lere kadar yükselmesi, ekonomide kısa ve uzun vadeli köklü önlemlerin alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Toplumda da acil önlemlerin alınması ve buna destek verilmesi gerektiği yönündeki temel eğilim sonucunda 24 Ocak Kararlarının alınması için gerekli şartlar oluşmuştur.

24 Ocak kararları öncesinde ekonominin genel görünümü, yüksek enflasyonla birlikte derin bir resesyon sürecinin birlikte görülmesi şeklindedir. Bu süreci kırabilmek için radikal kararların alınması kaçınılmaz olmuş, enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapamak ve ekonomiyi yeniden işler hale getirmek için 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe konmuştur.²³² Söz konusu kararlar, Cumhuriyet dönemi boyunca uygulamaya konulan iktisat politikalarının esasları bakımından yeni bir dönemin ve yeni bir ekonomik anlayışın başlangıcıdır. Bu kararlar Türkiye ekonomisinin iç pazarar dönük yapısını ve örgütleniş biçimini dışa dönük bir yapıya dönüştürmeyi hedefleyen ve ekonomide liberalleşme yönünde adım atan ilk istikrar paketi olarak gösterilebilir.

24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya konulan IMF programının ilk aşaması 1980-1983 yılları arasında uygulanan bir istikrar programı niteliğindeki sonraki aşama, ekonomiyi serbestleştirme ve yeniden yapılanma hedefi güden ilk yapısal reformların uygulanması aşaması olmuştur. Söz konusu program, mevcut ekonomik bunalıma bir çözüm aramanın yanısıra, ekonomide uzun vadeli bir yapısal revizyona gidilmesini amaçlayan uzun vadeli çözümler getirme yönünde modern ekonomi kuralları çerçevesinde oluşturulan daha gerçekçi kararlar şeklinde nitelendirmek mümkündür.²³³

²³² Cevat Gerni, "Türkiye'de 1980-1990 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme" **3. İzmir İktisat Kongresi tebliğleri**, cilt 1, Ankara, 1992, s.2

²³³ Hasan Alpago, **IMF-Türkiye ilişkileri**, (Ötüken, İstanbul, 2002), s.111

Türkiye'yi 5 Nisan 1994 kararlarına götüren dönemin özellikleri de yukarıda anlatılanlardan farklı değildir. 5 Nisan öncesi ekonomideki genel manzara, kamu açıklarında artış, fiyat istikrarsızlığı, borç yükünün artması, dış ticaret açıklarında olağanüstü yükselme, büyümede istikrarsızlık şeklinde sıralanabilir. 5 Nisan 1994 kararları ve uygulamaları sürecinde 24 Ocak kararlarıyla başlanmış olan yapısal yenilenme ve reform sürecine, reform uygulamaları artırılarak devam edilmiştir. Aşağıda her iki programın uygulama süreçleri incelenmeye çalışılacaktır.

1.1. 24 Ocak 1980 Kararları

1.1.2. 24 Ocak 1980 Kararları Öncesinde Ekonomik Durum

Yukarıda da bahsedildiği gibi 24 Ocak kararları öncesinde ekonomi, yüksek enflasyonla birlikte resesyona hakim olduğu ve içinden çıkılmaz bir kısır döngü sürecine girmiş bulunmaktaydı. Söz konusu sürecin kırılması ve aşılması için radikal kararların alınmasının kaçınılmaz olduğu konusunda toplumun ve politikacıların ortak görüşleri bulunmaktaydı. 1979 yılı rakamlarına göre Türkiye'nin makroekonomik performansı oldukça düşük seyretmiştir. Söz konusu yılda enflasyon oranı % 63.9, cari işlemler açığı -1.413 milyar dolar, reel GSMH artış hızı ise % -0.4 olarak gerçekleşmiştir. Buna ilaveten 1979'da yaşanan ikinci petrol krizi sonucunda petrol ithalatına ödenen miktar 1978'de 1.3 milyar dolar iken 1979'da 1.7 milyar dolara yükselmiştir. Buna göre 1979 ihracat gelirlerinin neredeyse tamamını petrol ithalatına tahsis etmek gerekmiş, 1980 yılında ise ihracat gelirleri petrol ithalatını karşılayamamıştır. Yüksek enflasyon hızına rağmen düşük faiz politikası uygulanması enflasyonu daha da hızlandırmış, döviz ve enerji darboğazı sebebiyle üretimde gerilemeler, mal piyasasında kıtlıklar ve özel sektörde kötümser beklentiler sebebiyle 1979-1980'de sanayide % 50 ve daha düşük kapasite kullanımı oranlarına yol açmıştır. Bu doğrultuda, 1979'da % -4.4 olan büyüme hızı 1980 yılında % -3.4 olmuştur.²³⁴

Bu doğrultuda, enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapamak ve ekonomiyi yeniden istikrar sürecine oturtmak amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya konulmuştur. Kararlar doğrultusunda uygulamaya konulan program, devlet müdahalesinden serbest piyasa yönüne, ithal ikamesi sanayileşme stratejisinden ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçişi öngörmüştür. Bu geçiş birçok azgelişmiş ülkede

²³⁴ M. Kemal Çakman, "1977-82 Bunalımı Üzerine Notlar", *İktisat Dergisi*, İstanbul, 1982, sayı. 209, s.58-60

ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabalarının başarısız olmasının, IMF ile uluslar arası kuruluşları, bu ülkelere, ithal ikamesi yerine ihracata dayalı sanayileşme stratejisini önermesinin bir sonucu olmuştur.

1.1.2. Programın Amacı, Kapsamı ve Uygulama Sonuçları

24 Ocak Kararları, kısa dönemli istikrar önlemlerinin ötesinde, orta ve uzun dönemli yapısal dönüşümlere yönelik arz yönlü bir program olmuştur. Kısa dönemde dış açığın azaltılması suretiyle, ödemeler dengesinde bir iyileşme ve enflasyon hızında yavaşlama hedeflenmiştir. Orta ve uzun dönemde enflasyon ve dış ödemeler dengesi sorununa kalıcı çözümler getirilmesi ve ülkenin ithal ikameci modelden uluslar arası rekabete açık, dışa dönük sanayileşmeye dayalı yeni bir birikim modeline geçmesi amaçlanmıştır.²³⁵

Ekonomiyi çok kısa bir süre içerisinde istikrara kavuşturmak için anti-enflasyonist politikaları uygulamaya koyan 24 Ocak kararları ekonomik istikrara, idari ve müdahaleci araçlardan çok, piyasa mekanizmasını çalıştırmak yoluyla ulaşmayı hedef almıştır. Bu kararlarla makro dengelerin sağlanmasının temel şartı olarak, ekonominin dışa açılması, bunun için de daha çok dışa dönük yapısal bir üretim ve dış ticaret politikasının benimsenmesi hedef olarak öngörülmüştür. Bu doğrultuda programın temel amaçları:

- Devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması ve piyasadaki göstergelere göre kaynak dağılımının sağlanması,
- Para politikasının temel araç olarak benimsenmesi,
- İçe yönelik sanayi yapısı yerine, dışa dönük sanayi yapısına geçilmesi ve bunun sonucu olarak yapısal bir değişimin sağlanması,
- Döviz darboğazı problemini aşmak için, atıl kapasitelerin hareketlendirilerek üretimin artırılmasını ve yatırımların hızlandırılmasını gerçekleştirmek üzere ihracatın teşvikine önem verilmesi,

şeklinde özetlenebilir. 24 Ocak 1980 Kararları gereğince IMF ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde belirlenen önlemlerin başlıcaları şöyledir.²³⁶

²³⁵ Cevat Gerni, *a.g.e.*, s.2,

²³⁶ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, (1. Baskı, Ezgi yayınevi, Bursa, 1998), s.198

- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikası benimsenmesi ve yüksek oranlı devalüasyonlara başvurulmaması (bu kararların ardından ilk aşamada TL, % 48.6 oranında devalüe edilerek, TL-Dolar kuru 47 TL'ye çıkarılmıştır.)
- KİT reformu yapılarak, bu kuruluşların devlete yüklediği zararın ortadan kaldırılması,
- İç talebi ve dolayısıyla enflasyonu kontrol edici bir araç olarak, yüksek faizle birlikte sınırlı para-kredi politikasının kullanılması,
- Kamu harcamalarında kısıntıya gidilirken, kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliliğine ulaşılması,
- Faiz hadlerinin devletçe değil, piyasadaki fon arz ve talebi tarafından belirlenmesi,
- Yabancı sermayeyi teşvik için yeni önlemlere başvurulması ve devletin tekelindeki bazı üretim alanlarının yerli ve yabancı özel sermayeye açık tutulması,
- İthal ikamesi sanayileşme modeli yerine, ihracata yönelik sanayileşme modeline geçiş kapsamında, ithalatın libere edilmesi, sanayinin yasaklar ve kotalarla korunmaması, ihracatın teşvik edilmesi

24 Ocak Kararları Türkiye’de bir misyonu yerine getirmiş, dışa açık serbest piyasa düşüncesini yerleştirmiş ve söz konusu kararlarla ekonomi politikasında köklü değişiklikler yapılmıştır. Yüksek ihracat artış hızını büyüme hızının kaynağı yapmayı hedefleyen 24 Ocak Programı, bu niteliğiyle Türk ekonomi tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Bununla birlikte söz konusu kararlarla köklü değişiklikler amaçlanmış, mal, para ve döviz piyasalarında kontrollü fiyatları ortadan kaldırmak için önlemler alınmış, ihracatı teşvik programı oluşturulmuş, devlet işletmeleri ticari ilkeleri esas alarak faaliyet gösterecek biçimde yeniden yapılmış, KDV’yi de kapsayan köklü bir vergi reformu tasarlanmış ve KİT reformu üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, bu program Türkiye ekonomisinin yeniden yapılanması yönünde kararlı bir girişim ve geniş bir uygulama alanı bulma şeklinde bir dönüm noktası olmuştur.

1981 yılında enflasyon % 36.8’e düşerken, GSMH % 4.1 artmıştır. 1981 yılında sağlanan reel ekonomik büyüme 1982 yılında biraz hızlanarak % 4.6 oranında gerçekleşmiştir. 1981-1982 yıllarında Dünya ekonomilerinde önemli bir durgunluk

yaşanırken bu sonuçların elde edilmesi programın başarısını vurgulamaktadır. GSMH 1983 yılında % 3.3 1984’de % 5.9, 1985’de ise % 5.1 oranında büyümüştür. 1986 yılında ise % 8.1 olarak gerçekleşmiştir. 1984-1986 döneminde dikkati çeken en önemli gelişme ise, sanayi sektöründeki yüksek büyüme hızıdır. 1985 yılında petrol fiyatlarındaki düşmenin yarattığı ek kaynaklar yatırım harcamalarında kullanıldığı için % 9.2 oranında bir gelişme gözlenmiştir.²³⁷

Öte yandan, 24 Ocak 1980 Kararlarının ardında, Türkiye’nin liberalleşme adımlarını sıklaştırdığı 1980 ve 1990’a kadar zaman periyodu içindeki inişli çıkışlı bir ekonomik yapı gözlemlenmektedir. Ekonomi, sık aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalan yoğun müdahaleci bir yapı sergiliyor olsa bile geniş olarak piyasa ekonomisi mantığı çerçevesinde işlemiştir.

1.2. 5 Nisan 1994 Kararları ve Uygulamaları

Türkiye’yi 5 Nisan 1994 Kararlarına götüren dönemin ekonomik özelliklerinin, önceki krizleri hazırlayan etmenlerden farksız olduğu ekonomik dengelerde meydana gelen istikrarsız yapıdan anlaşılmaktadır. 5 Nisan öncesi ekonomideki genel görünüm, kamu açıklarında artış, fiyat istikrarsızlığı, borç yükünün artması, dış ticaret açıklarında olğanüstü yükselme, büyümede istikrarsızlık şeklinde kendini göstermektedir. Ancak daha önce yaşanan benzer krizlere göre, 1994 krizini daha da şiddetlendiren, kamunun borçlanma politikası olmuştur. Kamu kesimi giderleri normal gelirlerle karşılanamayınca MB kaynaklarına başvurulmuş, yoğun biçimde iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Devlet borçlanabilmek için faizleri yükseltmiştir. Yurt içi faizler yurt dışı faizlere oranla yüksek tutularak kısa vadeli sermaye ülkeye çekilmeye çalışılmış, devletin iç borçlanma tahvil ve senetlerinin getirisi yükseltilmiş, bunlar vergiden ve harçlardan muaf tutulmuştur. Bu gelişmeler devleti bir kısır döngüye sürüklemiştir. Kısa vadeli borçları ödeyebilmek için tekrar ve daha ağır şartlarla borçlanma yoluna gidildiğinden kamu kesimi borç yükünün, GSMH’ya oranı giderek yükselmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH’ya oranı 1990’da % 7.5, 1991’de % 10.5, 1993’de % 11.8 olarak gerçekleşmiştir.²³⁸

²³⁷ DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Ankara, 1998, s.4

²³⁸ DPT., 1995 Yılı Geçiş Programı, s. 1

1.2.1. Programın Amaç ve Kapsamı

Yukarıda bahsedilen gelişmeler sonucunda dönemin hükümet yetkilileri tarafından IMF destekli bir istikrar programı hazırlanmıştır, söz konusu program Türkiye'nin ekonomik geçmişinde 5 Nisan kararları olarak da anılmaktadır. 5 Nisan kararları kısa vadeli hedefler için aşamalı çözümler gerektiren, uzun vadeli hedefler için de şok tedavi öngören, politikalar içeren karma tedbirlerden oluşmaktadır. Program, özellikle nominal para miktarının kontrolünü ve kamu harcamalarındaki kısıntıları içermesiyle, para politikasına yer veren, parasal ve mali kısıtlamalara gidilirken ücretlerde fazlaca bir artışa yer vermemesiyle de gelirler politikasını da içeren bir istikrar politikası niteliğindedir. Söz konusu kararlarla ekonomideki dengesizliklerin temelini oluşturan yapısal sorunlara da çözümler amaçlanmış ve bu kapsamda da yasal ve kurumsal düzenlemelerin yürürlüğe konması öngörülmüştür.²³⁹

5 Nisan Ekonomik Önlemler Uygulama Planının Amacı, 24 Ocak kararlarının benzer özelliklerini taşımaktadır. Programın temel hedefleri aşağıda sıralandığı şekilde düşünülmüştür.

- Enflasyonu hızla düşürmek,
- Türk Lirasına istikrar kazandırmak,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeterek sürdürülebilir bir temele dayandırmak,
- İstikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek,
- Kamunun ekonomideki rolünü açıkları azaltacak şekilde yeniden düzenlemek

Programda özellikle enflasyonun düşürülmesi ve dış açığın azaltılması kısa vadede öncelikli amaç olurken, kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması ve dışa dönük bir sanayi yapısının kurulması ise uzun vadeli hedefler içerisinde yer almıştır. Kalıcı bir istikrar ve sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleşebilmesi için, başta kamunun ekonomideki rolü olmak üzere ekonomi politikaları yeniden gözden geçirilirken, programın başarısı için toplumun tüm kesimlerinin gücü oranında fedakarlığını ve desteğini almak temel şart olarak görülmüştür. Bu amaçla programın temel stratejisi çeşitli araçlar vasıtasıyla kamuoyuna anlatılmaya çalışılmıştır.²⁴⁰

²³⁹ Parasız, a.g.e., s. 378

²⁴⁰ DPT, Ekonomik Önlemler Uygulama Planı, 5 Nisan 1994, Ankara, s.5,6

Programda vergi gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarının kısılması için sıkı maliye politikasına başvurulmuş, parasal büyüklüklerin kontrol altına alınması için de sıkı para politikası uygulamaları öngörülmüştür. Bu doğrultuda, Türk lirası, dolar karşısında % 38.5 oranında devalüe edilmiş ve döviz kurları serbest bırakılmış, KİT ürünlerine zam yapılmış, ücret ve maaşlar programın çapası olarak seçilmiş ve özelleştirme politikasının uygulanmasına özel bir önem verilmiştir.²⁴¹

1.2.2. Programın Uygulama Sonuçları ve Genel değerlendirmesi

Programın uygulama planı iki bölümden oluşmuştur. Bunlardan ilki “İstikrar Programı” olarak adlandırılan öncelikli uygulamalar, ikincisi ise “Yapısal Düzenlemeler” ile ilgili olmuştur.

5 Nisan kararlarının nispeten sıkı bir şekilde uygulandığı 1994 yılı içerisinde dış ticaret açıkları bir önceki yıla göre % 73.4 oranında azalarak 5.2 milyar dolara inmiş, 1994 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 18 artarak 18.1 milyar dolar, ithalat ise % 21 azalarak 23.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak 5 Nisan kararlarının uygulanması ile birlikte ortaya çıkan en çarpıcı gelişme 1994 yılında GSMH büyüme hızının % -6.1’e düşmesidir. Program krizin bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini minimize etmesi açısından da başarılı olmuştur. Bu dönemde, sektörde sadece üç banka (Marmara Bank, TYT Bank ve Eximbank) tasfiye edilmiştir.²⁴²

1990’lı yılların başlarından itibaren GSMH istikrarsız olmakla beraber ortalama olarak yıllık % 6 büyümüştür. Ancak 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle alınan 5 Nisan Kararlarının doğal sonucu olarak GSMH % 6.1 oranında gerilemiştir. Enflasyon 1990’lı yıllarda da sorun olmaya devam etmiş, 1990 yılında toptan eşyada % 48.6 olan enflasyon oranı, 1994 yılında alınan 5 Nisan kararları nedeniyle toptan eşyada % 149.6 tüketici fiyatları endeksinde de % 125.5’e çıkmıştır. 1995’ten sonra % 80’ler civarında seyreden enflasyon rakamları, 1997’de özellikle kamusal mal ve hizmetlere ve akaryakıtta yapılan zamlar sonucu % 91’e yükselmiştir.

1990’lı yılların diğer önemli bir sorunu da ortalama % 7 civarında olan yüksek işsizlik oranıdır. 1990 yılında % 8.2 olan işsizlik oranı bir süre düşme eğilimine girse de 1994 krizi ile yeniden % 8’in üzerine çıkmıştır. 5 Nisan 1994 istikrar önlemlerinin olumlu bir yansıması olarak tekrar düşme eğilimine giren işsizlik oranları, 1999 yılına

²⁴¹ TÜSİAD, 1995 yılına girerken Türk ekonomisi, s.13

²⁴² [http:// www.imf.org/](http://www.imf.org/) Financial Programming and Policy, The Case of Turkey, 10 Mayıs 2001

gelindiğinde hızla artmıştır. 1999 yılında etkisini göstermeye başlayan ekonomik kriz 2001'de de devam etmiştir ve bunun sonucu olarak işsizlik 1980'li yıllardan sonra ilk kez % 11 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME DOĞRULTUSUNDA YAPISAL UYUM PROGRAMLARINA GEÇİŞ VE ENFLASYONLA MÜCADELE PROGRAMI

2.1. Programın Amaçları

1999 yılında Türkiye ekonomisi makroekonomik dengeler açısından oldukça kötü bir performansla başlamıştır. Yılın başında yaşanan Brezilya krizi de iç piyasalardaki gerginliğin artmasında önemli bir etken olmuştur. Aynı yılın sonunda ekonomik büyüme % -6.1 olarak gerçekleşirken, GSMH dolar bazında % 9 oranında küçülmüş, kişi başına gelir ise 3213 dolardan 2878 dolara gerilemiştir. Enflasyon yıl sonu itibariyle, toptan eşyada % 63, tüketici fiyatlarındaysa % 69 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde kamu kesimi açığının (kamu bankalarının görev zararları hariç) milli gelire oranı rekor düzeyde artarak % 15'e ulaşmıştır.²⁴³ 30 yıla yakın kronik enflasyonla yaşayan Türkiye'de artık durumun sürdürülemez olduğu gözükmekteydi. Ülkenin ekonomik performansını ciddi bir şekilde etkileyen gelir dağılımında büyük farklılıklara yol açan ve ülkenin dış dünya ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen enflasyonun düşürülmesi için bir ekonomik programın uygulanması kaçınılmaz olmuştur. Bu amaçla IMF ile Aralık ayında enflasyonu düşürmek amacıyla bir program hazırlanarak 17. stand-by düzenlemesi imzalanmıştır. Söz konusu düzenlemenin öncekilerden en önemli farkı yapısal reformların gerçek hayata geçirilmesi konusunun üzerinde yoğunlukla durulması ve klasik politikaların geçici çözümler getireceğinin ifade edilmesi ve kalıcı sürdürülebilir ekonomik büyüme için reformların gerekliliğinin belirtilmesidir.

Bu doğrultuda programın amaçlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Enflasyonla mücadelede ciddi önlemlerin alınması, bu çerçevede tüketici enflasyonunu, yapısal reformlarla desteklenen, birbirleriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arz eden maliye, gelir, para ve kur politikalarının eş

²⁴³ **Asomedy**a (Ankara Sanayi Odası Aylık Yayını), Dosya, Mart 2001, s.41-57

güdümlü uygulanması ile 2000 yılı sonunda % 25, 2001 yılı sonunda % 12,ve 2002 yılında % 7 ye indirmek,

- Ekonominin büyüme potansiyelini artırmak,
- Reel faiz oranlarını makul düzeye düşürmek
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak,
- Kamu açıklarının azaltılması,
- Özelleştirmeye hız verilmesi,
- Sosyal güvenlik reformunu gerçekleştirmek,
- Kamu mali yönetiminde şeffaflığın sağlanması,
- Vergi politikasında ve idaresinde reform,
- Bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ve bu alanda düzenlemelere gidilmesi,²⁴⁴

2.2. Programın Araçları

IMF tarafından desteklenen ve Merkez Bankasının açıkladığı “ Enflasyonla Mücadele Programı” nın üç temel unsur üzerinde işletilmesi öngörülmüştür;²⁴⁵

- Sıkı bir maliye politikası uygulanarak faiz dışı fazlanın artırılması
- Yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılması,
- Enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası, enflasyonun düşürülmesine odaklanmış kur ve para politikalarının uygulanması,

2.2.1. Maliye Politikası

Programın uygulanmasında kamu açıklarının azaltılması ve vergi uygulamaları maliye politikası kapsamında yer almaktadır. Düzenlemede 2001 yılı bütçesinde bir önceki yıla göre toplam giderlerde %3.5 oranı ile sınırlı bir artışa yer verilirken, toplam gelirlerde %24 oranına varan bir artış öngörülmüştür. Toplam giderlerin alt kalemlerine bakıldığında personel giderlerindeki artının daha ziyade enflasyon hedefine uyumlu olan kamu görevlileri aylıkları, cari giderlerdeki artışın daha çok savunma harcamaları ve yatırımlardaki artışın ise deprem bölgelerindeki hasarı giderici harcamalarla ilgisi bulunmaktadır. Buna karşılık en çarpıcı gelişme faiz

²⁴⁴ Hasan Alpago, *IMF-Türkiye İlişkileri*,(Ötüken yayınevi, İstanbul,2002), s.127

²⁴⁵ **T.C. Sayıştay Başkanlığı**, “Türkiyenin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, (Mayıs, 2001), s.1-102, <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/elek/>

giderlerinde %26 oranına varan bir düşüştür. Kamu kağıtlarına uygulanan faizlerin hızla düşmesi bu gelişmeye olanak sağlamıştır. Emekli sandığı ve Bağ-Kur'un devam eden açıklarını karşılamak için bütçeden yapılan transferlerin artırılmasına gerek duyulmuştur. Sosyal sigortalar kurumunun iyileştirilmesine paralel olarak bu iki kurumun durumunun da düzeltilmesi gerekmektedir. Diğer transferler kalemindeki artış ise, iç ve dış borç ödemeleri ile ilgili olup olağan bir görüntü içindedir.²⁴⁶

Bütçe gelirlerindeki artışın esas dayanağı vergi gelirleridir. 2000 yılındaki duruma göre vergilerin yapımında önemli olağanüstü vergilerin kaldırılması gerekmiştir. Bir defaya mahsus alınacağı bildirilen vergilerin kalıcı hale gelmesi vergilerin karakteri açısından sonradan onarılamayacak bir tepki uyandırabilmektedir. Bir yandan bu vergilerin kaldırılması ile ortaya çıkan kaybı karşılamak ve diğer yandan onun da ötesinde bütçe gelirlerini artırmak için yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bakanlar Kurulu yetkisinde bulunan yeniden değerlendirme oranının %56'ya çıkarılarak vergi gelirlerinin artırılmasında kullanılması yoluna gidilmiştir. Motor gücü yüksek ve ithal malı araçlar, LPG'li araçlar için, ek taşıt alım vergisi, MTV miktarının artırılması, ayrıca özel işlem vergisi ve Eğitime Katkı Payı kesintilerinin %50 oranında artırılması planlanmıştır. Yeniden değerlendirme oranının yüksek tutulması sonucu Damga vergisi ve Harçların artırılması gündeme getirilmiştir.

2.2.2. Yapısal Reformların Hayata Geçirilmesi

Yapısal düzenlemeler kapsamında öncelikli olarak bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması üzerinde durulmuş ve bu düzenlemelerin 1999'da kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun gözetimi altında yapılması hedeflenmiştir. Uzun yıllardır açık veren sosyal güvenlik sisteminin yeniden düzenlenmesi, sistemin aktif ve pasifleri arasındaki dengenin sağlanması hedeflenmiştir. Tarımda doğrudan gelir desteği sistemine geçişin ilk adımları atılmış, pilot bölgelerde uygulamalar başlatılmıştır, kredi faizlerinin ise kaynak maliyetlerine göre belirlenmesi öngörülmüştür. Özelleştirmeye ilişkin olarak 2001 yılı içerisinde Petrol Ofisi'nin %51'inin blok satışı, TÜPRAŞ'ın halka arz yolu ile % 31.5'inin satılması planlanmıştır. Bunun yanında cep telefonu lisans satışından da gelir elde edilmesi beklenmiştir.²⁴⁷

²⁴⁶ Rıza Kandiller "Enflasyonla Mücadele Programı ve Uygulaması", **DTM Dergi**, (Ocak, 2001), s.17-24

²⁴⁷ <http://www.hazine.gov.tr/> enflasyonla mücadele programı, PDF Dosya, Tam metin

2.2.3. Para ve Gelirler Politikası Uygulamaları

Program süresince uygulanacak döviz kuru politikası iki farklı döneme ayrılmıştır, bunlardan ilki 2000 yılı Ocak ayı ile 2001 yılı Haziran dönemini kapsayan 18 aylık dönem olarak belirlenmiştir. Bu ilk ayda toptan eşya fiyatlarında %20'lik enflasyon hedefine uygun kur artışı uygulamasının hayata geçirilmesi, ikinci 18 aylık dönemde de kademeli olarak genişleyen bant uygulamasının yürütülmesi planlanmıştır.

1 ABD doları + 0.77 euro olarak 1999 yılı başından beri sürdürülen kur sepeti uygulamasının devam ettirilmesi öngörülürken, Merkez Bankasının 2000 yılı içinde üçer aylık dönemler itibariyle sepet olarak kurların ne olacağını açıklamasına karar verilmiştir.

Merkez Bankası bu dönemde temel para ve kur politikası araçları olarak döviz piyasası, açık piyasa ve bankalar arası piyasa işlemleri ile zorunlu karşılık ve disonibilitel oranlarını kullanması ve Merkez bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden “Net İç Varlıklar” kalemine tavan limit getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca “Net Uluslararası Rezervler” kaleminde rezervlerin düşebileceği minimum seviye ile sınırlandırılmıştır.

Kur politikasının likite durumu üzerine yansıması MB'nın önceden açıkladığı fiyatlarla kendisine getirilecek tüm dövizleri satın almayı, yani istediğinde döviz karşılığı TL verilmemesi şeklinde gerçekleşecekti. Piyasalarda TL yaratılması ancak MB tarafından döviz satın alınmasıyla yapılacaktı. Böylece bu uygulama ile Net İç Varlıklar kaleminde büyümenin engellenmesi planlanmış ve bu amaçla üç aylık dönem sonları itibariyle NİV'in alacağı maksimum değer 1999 yılsonu değeri olan – 1.200 trilyon TL'ye sabitlenmiştir.

Programın gelirler politikası ayağında ise devletin hem zorlayıcı ve hem de yol gösterici bir rol oynaması gerekliliği üstünde durulmuş; memur maaşlarının, taban fiyatlarının ve kiraların enflasyon hedeflerine göre ayarlanması yoluna gidilmiştir. Aynı anlayış içinde hareket etmeleri yönünde özel sektöre de kapalı ya da açık mesajlar gönderilmiştir. Ancak gelirlerde reel düşüşe izin verilmemesi ve transfer ödemelerinin zamanında yapılması konularının üzerinde durulmuştur.

IMF ile birlikte hazırlanan programa göre belirlenen enflasyon hedefleri ise yıllar itibariyle şöyleydi; tüketici enflasyonu 2000 yılında %25, 2001 yılında %12 ve 2002 yılı sonunda ise %7 olarak gerçekleşecekti. Ayrıca %50'leri aşan reel faiz oranlarını makul

seviyelere düşürmek ve ekonominin büyüme potansiyelini artırarak kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak amaçlanmaktaydı.

2.3. Programın Sonuçları

Programın ilk 12 aylık sonuçlarına bakıldığında başarılı olacağı yolunda görüşler ağırlık kazanmıştı. Nitekim 2000 yılında yıl sonu enflasyonu TEFE’de %32.7 ve TÜFE’de %39 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme hedefleri ise GSYİH’da üçüncü dönem sonunda sabit fiyatlarla 6.5 olurken, GSMH’da ise 5.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar hedeflenen büyüme oranlarına yaklaşık değerlerin gerçekleştiğini göstermektedir.²⁴⁸

Özellikle ekonominin reel kesiminden gelen haberlerin olumlu yönde olması, iş adamlarından programa destek mesajları gelmesi ve enflasyonun az-çok programa uygun gitmesi bu kanıyı güçlendirmiştir.

Ancak Kasım 2000’de özellikle finans kesiminden gelen kriz haberleri programda tehlike sinyalleri vermeye başlamıştır. Kasım krizini tetikleyen sebeplerin başlıcaları;²⁴⁹

- T.C. Merkez Bankası’nın bankacılık sektöründen gelen aşırı likidite talebi karşısında ikilem içinde kalması,
- İç varlıkların artırılması ve yabancı portföy yatırımcılarının bunu fırsat bilerek ellerindeki tahvil ve pay senetlerini satıp dövize dönüştürmelerine sebep olmuştur. Nitekim faize esnek döviz talebinin artması sonucu, Merkez Bankası iç varlıklarını artırarak karşılık vermeye çalışmıştır. Ancak bu durum, Merkez Bankası rezervlerinin erimesine yol açmış ve bu doğrultuda likidite sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır.
- Bankalar arası piyasada, piyasa yapıcı bankaların gerekli likiditeyi sağlamamaları.
- Ekonomide spekülasyona açık, hassas dengelerin, olumsuz sinyallere, istikrarı bozucu yönde tepki göstermesi eğiliminin ağırlıkta olması
- 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 depremlerinin, ekonomide yarattığı tahribatın boyutlarının ekonomik yapıya yansımalarının bu döneme denk gelmesi de krizin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

²⁴⁸ Alpago, a.g.e., s.128

²⁴⁹ Taner Berksoy, “Söyleşi: Krizden Çıkartılacak Dersler Programa Eklenmeli”, **Finans Dünyası**, (Ocak 2001) s.35-36

Ara formüllerle geciktirilmeye çalışılan kriz, sonunda programa son noktayı koyan dalgalanmayı da beraberinde getirmiş, Şubat 2001’de enflasyonun düşürülmesinin temel dayanağı olarak gösterilen “sabit döviz kuru” uygulaması yerine “dalgalı kur” uygulamasına geçilmesi ile birlikte programı tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır. Böylece, Türkiye’nin IMF ile olan 54 yıllık ilişkisi yeni bir maceraya doğru yol almaya başlamıştır. 2000 yılında temel ekonomik göstergeler 2001’e göre daha olumlu bir şekilde gerçekleşmiş, 2001’de yıl sonu itibariyle GSMH % 6.1, enflasyon % 32.7 ve işsizlik oranı da % 6.3 olarak gerçekleşmiştir.

Ancak 2001’in Ağustos ayı itibariyle ekonomik göstergeler yaşanan krizin boyutunu göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. GSMH, % -11.8 büyüme oranı ile Cumhuriyet tarihinin en düşük büyüme rakamına ulaşmıştır. Enflasyon oranı da önceki yıla göre % 32.7’den % 69.6’ya çıkmıştır. Aynı şekilde işsizlik oranı da % 6.3’ten % 8.7’ye çıkmıştır.

3. GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI

3.1. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını Gerektiren Unsurlar ve Programın Amaçları

Kasım 2000’de başlayan ve Şubat 2001’de “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme ve İstikrar Sağlama Programı”nın sonunu getiren ekonomik kriz, Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hükümetin daha önce aldığı istikrar sağlama önlemlerinin devre dışı kaldığı ekonomik kriz, zamanla ülkede büyük bir ekonomik çöküntüye yol açarak, Şubat ayında patlama noktasına ulaşmış ve kriz sonrasında TL, dalgalanmaya bırakılmıştır. Yaşanan ekonomik çöküntü sonrasında binlerce işyeri kapanmış, işsiz sayısı onbir milyon civarına yükselmiş ve ekonomi üzerinde artan enflasyonist baskı yaşanan ekonomik durgunluğa rağmen devam etmiştir.²⁵⁰ “2000 Yılı Enflasyonla Mücadele ve İstikrar Programı”nın başarısızlığı yönünde farklı görüşler öne sürülmüş olsa da, bu konudaki görüşler iki ana noktada toplanmaktadır; IMF’in desteği ile uygulamaya konan programın kısmen veya tamamen yanlış kurgulanmış olduğu, ikincisi ise; Türk ekonomisinin 1998 ortalarından beri zaten bir bunalım içinde olduğu, kamu açıklarının arttığı, iç faiz hadlerinin normalin üstüne çıktığı, kamu borçlarının GSMH’nin %43.5’inden 1998 sonlarına doğru %61’ine yükseldiği ve uluslararası

²⁵⁰ Alpage, a.g.e., s. 130

piyasada dengesizlikler yaşandığı yolundaki eleştirilerdir. Söz konusu görüşün devamında aynı zamanda hükümetin de programın uygulamalarına ilk başlarda olumlu bir destek verdiği ancak daha sonra iç ve dış alarm sinyallerini ve IMF uyarılarını yeterince dikkate almadığı belirtilmiştir.²⁵¹

Bu doğrultuda krize çözüm bulma yollarını araştıran hükümet yetkilileri, Dünya Bankası bünyesinde çalışan ve Banka'nın başkan yardımcıları arasında yer alan Kemal Derviş'i ekonomi yönetimin sorumluluğuna getirmişler ve yeni bir program hazırlığına başlanmıştır. Uygulanması düşünülen yeni program için kaynak olarak IMF'den kredi talep edilmiş ve IMF yetkilileri, ülkede köklü reformlara gidilmesini sağlayacak olan yapısal reformları da bünyesinde bulunduran programın uygulanması halinde kredi talebinin kabul edileceğini bildirmişlerdir.

“Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” 1999 yılı sonunda başlatılmış olan ve IMF ile yapılan stand-by düzenlemesi ile desteklenen “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı”nın devamı niteliğindedir. Hükümet programı; Türkiye'nin finansal ve ekonomik yapısını derinden etkileyen Şubat 2001 krizinin öncelikle aşılması ve enflasyonu 2002 yılında %20'nin altına düşürmeyi hedefleyen bir makroekonomik çerçeve doğrultusunda, ülkeyi güçlü bir ekonomik iyileşme sürecine sokmak için uygulayacağı politika, program ve tedbirleri ortaya çıkarmak temeline dayandırmıştır. Bu amaçların gerçekleşmesi için de ekonominin arz yönüne ağırlık verilerek yapısal reformların uygulanması ve bu doğrultuda sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması planlanmıştır.²⁵²

Bu nedenle program üç aşamalı bir temel strateji çerçevesinde odaklanmıştır. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlere hız verilerek, mali piyasalarda belirsizlik azaltılacak ve böylece kriz ortamından çıkılacak, ikinci aşamada, özellikle faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanması sağlanarak ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif kazandırılacak, üçüncü aşamada ise, makroekonomik dengeler oluşturularak ekonomide yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme sağlanmaya çalışılacaktır. Aşağıda “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nı gerektiren sebepler ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

²⁵¹ Güneri Akalın, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Başarı Şansı ve Sonrası”, **Asomedy**, (Temmuz, 2001), s. 65-84

²⁵² T.C. Başbakanlık DTM, “Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” **DTM Dergi**, (Temmuz-2001), <http://www.dtm.gov.tr>

3.1.1. Sürdürülemez İç Borç Olgusu

Kamu kesimi toplam borç stokunun (net) GSMH'ya oranı 1990 yılında %29 iken, bu oran 1999 yılı sonunda % 61'e ulaşmıştır. İç borç stokundaki artış ise daha çarpıcıdır. 1990 yılında %6 olan net iç borç stokunun GSMH'ya oranı 1999 yılında (kamu bankalarının görev zararları dahil) %42'ye çıkmıştır. Borç stokundaki bu artış, dönemin ilk yarısında yüksek faiz dışı kamu açıklarından kaynaklanmış, ikinci yarıda ise yüksek reel faizlerin etkisi belirgin hale gelmiştir. Nitekim 1990-1994 döneminde yıllık ortalama olarak faiz dışı denge GSMH'nın %4.5'i oranında açık verirken, enflasyondan arındırılmış faiz ödemelerini de içeren operasyonel kamu açığı %8.3 olmuştur. 1995-2000 döneminde faiz dışı denge GSMH'nın % 0.1 oranında fazla verirken, operasyonel denge %5.8 açık vermiştir.²⁵³

Yüksek kamu açıklarının yanısıra 1994 yılından sonra kamu kesiminin net dış borç ödeyici durumunda olması, yeterince derin olmayan yurtiçi mali piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş ve reel faiz oranlarının yüksek seviyede kalmasına yol açmıştır. Bu dönemde yüksek ve değişken enflasyon ortamını risk primini artırmak suretiyle reel faiz oranlarının yüksek seyretmesinde etken olan bir diğer unsurdur. 1992-1999 döneminde yıllık ortalama GSMH büyüme hızı yüzde dördün altında kalırken, iç borçlanma reel faiz oranı %32 olmuştur. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da artırmış ve her gün Türkiye'yi daha zor bir duruma götüren bir borç-faiz kısır döngüsünü ortaya çıkarmıştır. Borç stokundaki artışla birlikte bu durumun sürdürülemez olduğu belirlenmiştir. 1990'lı yılların ikinci yarısında borç stokundaki artışta reel faizlerdeki artış belirleyici olmakla birlikte, borç-faiz kısır döngüsünün çözülmesinde kamu gelir ve harcamalarında kalıcı bir iyileşmenin sağlanmasının şart olduğuna karar verilmiştir. Kamu gelirlerinde ise temel sorunun, vergi oranlarının yüksek olmasına rağmen vergi tabanının dar olması nedeniyle, toplam vergi tahsilatının yetersiz kalması ve vergi yükünün adaletsiz bir biçimde dağılması olduğu da göz önüne alınmıştır.²⁵⁴

Yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması, faiz giderlerinin bütçe içerisindeki payını hızla artırmıştı ve bu doğrultuda 1990 yılında toplanan her 100 liralık vergi

²⁵³ [http/ www. hazine.gov.tr/ a.g.e.](http://www.hazine.gov.tr/a.g.e)

²⁵⁴ **T.C.M.B.**, "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko.program>, (2001).

gelirinin 32 lirası faiz ödemek için kullanılırken, 1999 yılında bu rakam 72 liraya yükselmiş, bu gelişmenin sonucunda devletin asli fonksiyonlarına gelir ayıramaması gündeme gelmiştir.

3.1.2. Mali Sistemdeki Sorunlar

Kamu bankalarına devlet tarafından verilen tarım kesimi ile küçük ve orta boy işletmeleri destekleme görevi sonucunda oluşan zararların zamanında ödenmemesinin yanısıra uzun yıllardır devam eden ve ekonomik etkinliğe ters düşen müdahaleler, kamu bankalarının iyi yönetilememesi ve asli fonksiyonlarının dışında görev verilmesi bu bankaların mali bünyelerini önemli ölçüde bozmuştur. Kamu bankalarının finansman ihtiyaçlarını kısa vade ve yüksek maliyetle piyasadan karşılamaları bir yandan zararların giderek artmasına, diğer yandan da mali sektörde istikrarsızlık unsuru olmalarına yol açmıştır. Bu durum piyasalarda faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesine neden olmuştur. Sonuç olarak kamu bankaları bankacılık işlevlerini yerine getiremez hale gelmiş ve bu bankalar Türkiye'deki toplam mevduatın %40'ını toplarken krediler içindeki payları %26'da kalmıştır.²⁵⁵

Söz konusu dönemde yüksek reel faizlere de bağlı olarak kamu kesimi borçlanma ihtiyacındaki artış özel bankaların reel ekonomiye kaynak sağlamaktan uzaklaşarak kamu açıklarını finanse etmeye yönelmelerine yol açmıştır. Devlet iç borçlanma senetlerinin mevduat bankalarının toplam aktifleri içindeki payı 1990 yılında %10'dan 1999 yılında %23'e çıkmıştır. Aynı dönemde özel sektöre açılan kredilerin toplam aktifler içindeki payı ise %36'dan %24'e inmiştir. Böylece bankalar üreticiyi ve reel ekonomiyi yeterli ölçüde destekleyememiştir. Yüksek enflasyon ortamı ve belirsizlikler tasarruf sahiplerinin kısa vadeye yönelmesine yol açmış, bankaların varlık ve yükümlülükleri arasında vade uyumsuzluğu artmıştır.

Yüksek ve değişken enflasyon ile süratle artan borç stokları neticesinde TL'ye olan güvenin zayıflaması para ikamesini hızlandırmış, döviz tevdiat hesaplarının repo dahil toplam mevduatlar içindeki payı 1990 yılında %25'den 1999 yılında %42'ye yükselmiştir. Toplam mevduatın yarısına yakın bir kısmının döviz tevdiat hesaplarına yönelmesinin yanısıra, bankaların yurtdışından borçlanmalarındaki artış döviz yükümlülüklerini önemli ölçüde yükseltmiştir. Diğer yandan bankalar başta kamu

²⁵⁵ Akalın, a.g.e., s. 75

kağıtları olmak üzere getirisi yüksek TL cinsinden araçlara yönelmişler, bu durum bankacılık sisteminin yabancı para açık pozisyonunu yükseltmiş ve bankalar kur riskine karşı önemli ölçüde kırılgan hale gelmiştir.²⁵⁶

Tüm bu sorunlar karşısında mali sektörün sağlıklı bir yapıya kavuşturulması için özkaynakların artırılması, yasal düzenlemelerin uluslararası standartlara uyumundaki eksiklerin giderilmesi ve şeffaflığın sağlanması yönünde çalışmaların sürdürülmesine karar verilmiştir.

3.2. Programın Yapısı ve Araçları

Türkiye ekonomisi 1980’li yıllardan itibaren liberalleşme, dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme süreci içine girme ve giderek artan bir ivmede küreselleşmeye başlayan dünya ekonomisinde istikrarlı bir yer kazanma mücadelesi vermeye başlamıştır. Ancak ekonomide yaklaşık son 20 yıldır kaydedilen gelişmelere rağmen, Türkiye geçen dönemde sürekli mali dengesizlikler, kronik yüksek enflasyon ve istikrarsız bir büyüme trendiyle yaşamak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda yaklaşık 20 yıllık dönemde ekonomik istikrarın sağlanması için çeşitli program uygulamaları girişimlerinde ve denemelerinde bulunmuş olmasına rağmen, ne kalıcı mali istikrara yönelik bir başarı sağlanabilmiş, ne de sağlıklı ve sürdürülebilir bir büyüme trendine girebilmiştir. Böyle bir ortamda orta vadede belirsizliklerle dolu her ekonomide olduğu gibi, “kısa vadecilik”, “günü kurtarma” ve ileriye yönelik plan ve yatırım yapamama” çözülmesi gereken en önemli sorunlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Söz konusu sorunlar ve aynı zamanda yetersiz sermaye birikimi, kıt kaynakların kötü yönetimi ile ülkemizde eğitime ve sağlığa ayrılan kaynakları ve yatırımları olumsuz etkilemiş, beşeri sermayenin yeterince geliştirilememesine yol açmış ve büyüme potansiyelimizin dış şoklara açık yapısı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

Ülkenin yaşadığı bu sorunlara yakından bakıldığında, istikrarsızlığın temelinde yapısal bazı özelliklerin bulunduğu görülmektedir. Geçmişte yaşanan tecrübeler, yapısal sorunlara köklü ve kalıcı çözümler bulunmadıkça, “günü kurtarma” ya yönelik hiçbir çözümün başarılı olamayacağı yönündedir. Bu sebeple 2000 yılı “Enflasyonla Mücadele ve Ekonomik İstikrar Programı” kapsamında uygulanmaya başlanmış olan yapısal reformlar ve makroekonomik istikrar uygulamaları “Güçlü Ekonomiye Geçiş

²⁵⁶ Asomedy, a.g.e., “Bankacılık ve Finans Krizleri”, s. 55

Programı”yla devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Sözkonusu reformlar aynı zamanda piyasaların daha etkin ve verimli çalışmasına katkıda bulunacak uygulamalardır. Program çerçevesinde, kısa vadede kamu açıklarının azaltılabilmesi, orta vadede ise ekonomik ve mali istikrarın kalıcılığı ile sürdürülebilir büyüme ve verimlilik artışının sağlanması hedeflenmiştir.

3.2.1. Yapısal Reformlar ve Yasal Düzenlemeler

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında yukarıda bahsedilen temel hedefler doğrultusunda aşağıda sıralanan dört ana alanda onbeş yasal düzenleme planlanmıştır.²⁵⁷

- Mali sektörün yeniden yapılandırılması
- Devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi
- Ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması
- Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi.

Mali sektörün yeniden yapılanması kapsamında bankaların mali bünyelerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve bankalardaki mevduat ve bankaların diğer yükümlülüklerine yönelik olarak ilan edilen garanti uygulamasına devam edilmesi yer almaktadır.

Bu kapsamda Kamu ve TMSF bünyesindeki bankaların yüksek tutarlı nakit açıklarını gidermek amacıyla günlük olarak piyasalara fon ihtiyacı için başvurmaları, piyasaların dengesini bozduğu için, kamu bankalarına Hazine’den alacaklarına karşılık piyasa koşullarına uygun faizli Hazine kağıdı verilerek, görev zararı alacaklarının tümünün ortadan kaldırılması planlanmıştır. Kamu ve Fon Bankaları, belirli bir program dahilinde, bu kağıtlar karşılığında Merkez Bankası’ndan repo veya satış karşılığı temin edecekleri likidite ile diğer bankalara ve banka dışı kesime olan gecelik yükümlülüklerini azaltmaları ve Merkez Bankasının likidite fazlasını ters repo ve interbank işlemleri yoluyla piyasadan çekmesi hedeflenmiştir. 2001 yılı içinde Hazine’nin kamu ve fon bankalarına mali durumlarını güçlendirmek amacıyla 10.3 katrilyon lira tutarında kağıt vermesi işlemi gerçekleştirilmiştir.

²⁵⁷ T.C. Sayıştay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.72

Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ile ilgili diğer çalışmalar, i. Kamu bankaları, ii. TMSF bünyesindeki bankalar, iii. Özel bankalar olmak üzere üç ana grupta ele alınmaktadır.

Kamu bankalarında yaşanan sorunların tekrar oluşmaması için öncelikli olarak likidite sorunlarının giderilmesi ve diğer önlemlerden bahsedilmektedir. Bu çerçevede;

- Kamu bankalarına zarar oluşturacak görev verilmemesi ve verilen görevlerin tasfiyesine ilişkin çalışmalara devam edilmesi hedeflenmiş, gerekli görüldüğü hallerde kamu bankaları kanalıyla verilecek desteğin bütçeye konulacak ödeneklerden karşılanması
- Mevcut koşullarda yetersiz düzeyde bulunan kamu bankalarının sermayelerinin kısa süre içinde yeterli seviyeye getirilmesi ve artırılan sermaye tutarlarının hemen ödenmesi, .
- Kamu bankalarının faaliyetlerinin etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde sürdürmeleri doğrultusunda, her bankanın ihtisas alanındaki kredilerini kaynak maliyetlerinin esas alınarak sürdürmelerine olanak sağlanması,
- Emlak Bankası'nın Ziraat Bankası ile birleştirilmesine karar verilmiştir.
- Kamu bankalarının yönetiminin profesyonel bankacılardan oluşan bir ortak yönetim kuruluna devredilmesi süreci başlatılmış ve bu kurula kamu bankalarını yeniden yapılandırma ve özelleştirmeye hazırlama yetkisi verilmesine,
- Kamu bankalarının verimsiz şubelerinin kapatılmasına ve personel sayısının azaltılması amacıyla emekliliğin teşvikine karar verilmiştir.

TMSF bünyesindeki bankalar için;

- Bu kapsamdaki bankaların sorunlarının en kısa sürede çözüme kavuşturulması mali sistemin istikrarı ve kamu maliyesine getirdikleri yükün azaltılması bakımından önem taşımaktadır.
- TMSF bünyesindeki 13 bankadan 5'i Sümerbank bünyesinde birleştirilmiş, birleştirilen bankaların fona devir tarihinde 9141 olan çalışan sayısı Mart 2001 itibarıyla 4596'ya, 396 olan şube sayısı ise 213'e indirilmiştir. Haziran 2001 itibarıyla şube sayısı 134'e indirilmesi ,

- TMSF bünyesinde bulunan ve 6 Nisan 2001 tarihine kadar teklif alınamamış olan bankaların Sümerbank veya bir diğer geçiş bankası bünyesinde birleştirilmeleri,
- Bankalar Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle TMSF bünyesindeki bankaların alacaklarının tahsil kabiliyetinin artırılması ve tahsil sürecinin hızlandırılması, ayrıca oluşturulan Aktif yönetim birimi ile Fon bünyesindeki bankaların kötü aktiflerinin tek elden ve etkin bir biçimde yönetilmesi planlanmıştır.

Özel Bankalarla ilgili olarak;

- BDDK'nın sermaye yeterliliği kriteri de dikkate alınmasıyla, özel bankalar ile sermaye artırımı ve yeniden yapılanma planları üzerinde belirli bir takvime bağlı anlaşmalar yapılması,
- Bankaların dönem karlarını sermayeye ilave etmeleri,
- Hem bankaların hem de şirketlerin devir ve birleşmelerini kolaylaştıracak ilave tedbirlerle ilgili çalışmaların sürdürülmesi,
- Makul bir geçiş dönemi tanınarak bankaların mali olmayan iştiraklerinin özkaynaklara oranının daraltılması,
- Bankacılık sistemindeki gelişmeler çerçevesinde uzun vadeli yatırımları özendirme ve tasarruf araçları arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla vergi ve münzam karşılıkların gözden geçirilmesi öngörülmüştür.

Devlette şeffaflığı artıracak ve kamu finansmanını güçlendirecek düzenlemeler ise aşağıdaki gibi belirlenmiştir.²⁵⁸

Görev zararları ile ilgili düzenlemeler kapsamında; KİT'lerin faaliyetlerinde zarar oluşturacak görevlerin en aza indirilmesi yönünde düzenlemeler yapılmaya devam edilmesine ve kamu bankalarında bulunan görev zararlarının kaldırılmasına yönelik Bakanlar Kurulu karar taslağının hazırlanmasına başlanmıştır. Bundan böyle kamu bankalarına görev verilmesi halinde bununla ilgili giderlerin karşılığının ilgili yıl bütçesine konularak kuruluşlara peşin ödeme yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca kamu bankalarının şubat sonu itibarıyla mevcut gecelik yükümlülüklerinin üçte ikisi karşılığında piyasa koşullarına uygun hazine kağıtları verilmiş, kalan kısım için mayıs

²⁵⁸ T.C.M.B., a.g.e., eko program

sonuna kadar hazine kağıdı verilmesi, hazine ve MB'nın koordineli şekilde hareket ederek piyasalarda olumsuz etki yaratmayacak şekilde kağıtları nakde dönüştürmeleri hedeflenmiştir.

Borçlanma yasası ile de devlette şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin sağlanması hedeflenmekte, bugüne kadar başta bütçe kanunları olmak üzere değişik yasal metinlerle düzenlenen iç ve dış borçlanma ile devletin garanti verme sistemi tek bir kanunla düzenlenerek, kamu borç yönetiminin sınırlarının belirlenmiş açık ve saydam kurallara bağlanması öngörülmüştür.

Kamulaştırma yasası kapsamında, idarelerin, kamulaştırma kararlarının alınmasında ve kıymet takdirinde mali disiplin anlayışından uzaklaştığı belirtilerek, bu kanunla yeterli ödeneğin temin edilmeden kamulaştırma işlemine başlanmayacağı vurgulanmıştır.

Kamu ihale yasası ile daha rekabetçi ve etkin bir ihale sisteminin oluşturulması ve uluslar arası standartlara uyum sağlanması amaçlanarak, bu yasa ile devlet ihalelerinde, uygulama projesine dayalı anahtar teslimi ihale yapılması ve böylece maliyet artışının da önlenmesi hedeflenmektedir.

Bütçe ve bütçe dışı fonların kapatılması düzenlemesi doğrultusunda, kapatılmış bulunan 46 bütçe ve 6 bütçe dışı fona ek olarak 15 bütçe ve 2 bütçe dışı fonun daha kapatılması ve böylece fon sisteminde nihai bir konsolidasyon sağlanması, mali disiplin ve şeffaflığın temin amaçlanmaktadır.

Ekonomide rekabeti ve etkinliği artıracak düzenlemeler kapsamında ise aşağıdaki yasal ve yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür;

- Şeker kanunu
- Tütün kanunu
- Doğalgaz kanunu
- Türk Telekom'un özelleştirilmesi
- Sivil havacılık kanunu²⁵⁹

Sosyal dayanışmayı güçlendiren düzenlemeler kapsamında ise;

- İş güvencesi yasası
- Ekonomik ve sosyal konsey yasası,

İle ilgili düzenlemelerin yapılması program kapsamında yer almıştır.

²⁵⁹ Bkz., http://www.hazine.gov.tr/güçlü_ekonomiye_geçiş/ tam metin.

Reel ekonomiye yönelik önlemler doğrultusunda;

- İhracata yönelik ilave tedbirlerin alınması kararlaştırılmış, bu kapsamda; Bütçeden ve diğer kaynaklardan sağlanacak finansmanlar çerçevesinde Eximbank'ın kredi imkanlarının artırılması, ihracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması, desteklerle ilgili uygulamalarda bürokratik işlemlerin azaltılması uygulamalarına başlanmıştır.
- Doğrudan yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini hızlandırmak amacıyla daha önce Anayasa'da yapılan değişiklikle getirilen uluslararası tahkim imkanı ile ilgili gereken kanunun çıkartılması ve bunun yanı sıra doğrudan yatırımın önündeki idari ve bürokratik engelleri ortadan kaldıracak bir eylem planı çalışmaları başlatılmıştır.
- Esnaf sanatkar, KOBİ'ler ve tarım kesiminin krizden asgari seviyede etkilenmelerini temin etmek amacıyla Ziraat ve Halk bankasından kullanmış oldukları kredilerin faizlerine maliyetlerin yansıtılmasını sınırlamak amacıyla bütçeye 400 trilyon TL tutarında ödenek konmuştur

3.2.2. Makroekonomik Politika ve Hedefler

Yaşanan krizler bankacılık kesimi üzerinde ciddi bir tahribata yol açmış ve kamu maliyesi üzerine büyük bir yük getirmiştir. Faiz oranlarındaki yükselme ve kurlardaki belirsizlik ekonomik birimlerin geleceğe ilişkin güvenlerini sarsmış ve reel ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu doğrultuda ekonominin bir daralma sürecine girdiği ve TL'nin değer kaybıyla birlikte enflasyonda da artışların yaşandığı bilinmektedir. Yaşanan bu olumsuz tablodan kurtulmanın ayaklarından biri yukarıda anlatılan yapısal reform ve yasal düzenleme sürecinin hızla gerçekleştirilmesi, diğer ayağı ise belirlenen makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi ve bu doğrultuda da belirlenen makroekonomik politikaların kararlılıkla uygulanmasıdır.

Belirlenen makroekonomik hedefler doğrultusunda, rekabet gücünde oluşmaya başlayan iyileşmenin sürdürülmesi, güçlü maliye politikasının devamı, aktif para politikası ve uzlaşmaya dayalı gelirler politikası uygulamaları ile büyüme hızı ve enflasyon üzerindeki olumsuz etkilerin giderilmesi planlanmaktadır.

3.2.2.1. Maliye Politikası

Kriz sonrasında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemeler kamu finansmanı üzerine önemli bir yük getirmiş, diğer yandan TL'nin değer kaybı ve faiz oranlarındaki yükselme borç servis yükünü ağırlaştırmıştır. Kamu borç stokundaki artışın kontrol altında tutulabilmesi için faiz dışı harcamalarda azami tasarrufun ve disiplinin sağlanması önem taşımaktadır bu doğrultuda, programın faiz dışı bütçe fazlasına ve kamu finansmanına ilişkin hedefleri söz konusu çerçevede belirlenmiştir.²⁶⁰

Bu doğrultuda maliye politikası kapsamında yer alan harcama tedbirleri aşağıdaki gibidir.

- Kamu finansmanına ilişkin hedeflere ulaşmak için her şeyden önce devletin tasarruf etmesi planlanmıştır.
- Faiz dışı harcamalardaki nominal artışın GSMH'nin nominal artışının altında tutulmasına özen gösterilmesi,
- Kamu harcamalarının disiplin altına alınarak azami tasarrufun sağlanması,
- Diğer cari, yatırım ve bazı transfer harcamalarındaki artış kur ve fiyat artışlarının altında tutularak GSMH'nin % 1.5'i kadar tasarrufun sağlanması,
- Bütçenin diğer cari transferler kaleminde yapılacak kesintiler ile GSMH'nin % 0.3'ü oranında tasarruf sağlanması,
- Kamu bankalarının faiz farkı ödemelerini karşılamak üzere bütçeye GSMH'nin % 0.2'si oranında ödenek konması,
- Sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri hariç kamuda yeni personel alımının ancak çok olağanüstü ve kuruluşların etkinliği açısından mutlaka gerekli durumlarda yapılması
- Tüm kesimleri ilgilendirmeyen ve ücret adaletini hedeflemeyen münferit maaş ve ücret artış taleplerinin dikkate alınmaması,
- Zorunlu haller dışında yatırım programına yeni proje alınmaması, Gider artışına yol açacak teşkilat genişlemesi ve yeni kadro alımı dahil, kaynağı olmayan harcama artırıcı hiçbir önerinin gündeme getirilmemesi,

²⁶⁰ T.C. Hazine Müsteşarlığı, **a.g.e.**, "Güçlü Ekonomiye Geçiş" tam metin

- KİT'lerin etkin çalışmasını sağlayacak düzenlemelerin yapılması ve bu kapsamda; personel sayısının artırılmaması, fazla mesai, ikramiye ve prim gibi ödemelerde kısıntıya gidilmesi, cari harcamaların kontrol altına alınması ve yatırım harcamalarının rasyonalize edilmesi
- Tarımsal destekleme fiyatlarının öngörülen enflasyonu aşmayacak şekilde artırılması,
- Sosyal güvenlik kuruluşlarının sağlık harcamalarının artırılması,
- Kamuda taşıt alımının sınırlandırılması ve taşıt kanununun etkin bir şekilde uygulanması öngörülmüştür.

Gelir hedeflerine ulaşmak içinse aşağıdaki düzenlemeler hedeflenmiştir.

- Vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik olarak 2000 yılı sonunda alınan tedbirlerin titizlikle uygulanması,
- Akaryakıttaki otomatik fiyatlandırma mekanizmasına devam edilmesi ve ATV'nin en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanması,
- Başta enerji ve petrol sektörü olmak üzere ithale dayalı ürünlerin , kurdaki değişiklikleri, artan maliyetleri, ve ekonomik gerçekleri yansıtacak şekilde geciktirilmeden uygulanması,
- Vergi tabanının yaygınlaştırılması amacıyla vergi kimlik numaralarının kullanımının genişletilmesi,
- Vergi kayıp ve kaçığının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimlerinin artırılması,
- Vergi tahsilatının artırılması için vergi gecikme faiz ve cezalarının enflasyonla uyumlu olarak artırılması,
- Bireysel yatırımcıların kamu kağıtlarından elde ettikleri gelirlerin beyanname dışı tutulması suretiyle kamu kağıtlarına olan bireysel talebin artırılması

Dış finansman konusunda öngörülen hedefler ise şu şekilde belirlenmiştir; faiz dışı dengede 10 milyar dolar fazla verilmesine rağmen, 2001 yılında kamu kesiminin finansman ihtiyacı yüksek seviyede olduğundan, söz konusu ihtiyacın tamamen iç piyasalardan karşılanmasının mevcut makroekonomik öngörülerle mümkün olmayacağı belirtilmiş ve bu nedenle ek dış finansmanın gerekliliği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, uluslar arası kuruluşlar ve gelişmiş ülkeler nezdinde dış finansman sağlanması yönünde

yoğun müzakereler sürdürülmekte ve buna bağlı olarak da para politikası ile ilgili belirlenen büyüklüklerin detaylı olarak kamuoyuna açıklanması hedeflenmiştir.

3.2.2.2. Gelirler Politikası

Makroekonomik politika ve hedefler doğrultusunda uygulanması planlanan gelirler politikası doğrultusunda ise enflasyonla uyumlu gelirler politikası uygulaması öngörülmüştür. Memur maaşlarının enflasyonla uyumlu olarak artırılması planlanmış, kamu işçilerinin ücretleri, 1999-2000 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmeleriyle sağlanmış olan reel artışlar, kamu dengesi ve kamu kesimi çalışanları arasında ücret adaleti gözetilecek şekilde ayarlanmak üzere program kapsamına alınmıştır. Böylece her kesimin göstereceği fedakarlık sonucu krizin maliyetinin düşürülmesi ve yılın ikinci yarısında büyüme ortamına girişin hızlanması hedeflenmiştir.

Düşük gelirli çiftçilerin doğrudan gelir desteği sistemi ile güçlendirilmesi temel ilke olarak benimsenmiş ve bu politikanın ülke genelinde uygulanabilmesi için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca yürütülen çiftçi kayıt projesinin tamamlanması, kısa dönemde devlet destekleme alım fiyatlarının kuruluşların finansman imkanları dikkate alınarak ve hedeflenen enflasyonu aşmayacak şekilde artırılması öngörülmüştür.

3.3. Programın İlk Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Programın ilk sonuçlarına bakıldığında Şubat 2001'de ortaya çıkan ekonomik krizin IMF'den alınan krediler ve özellikle turizm sektöründe yaşanan yaz sonu hareketliliği gibi sebeplerle atlatıldığı görülmektedir. Ancak güçlü ekonomiye geçiş programı çerçevesinde asıl hedeflenenin, kısa dönem talep yönlü ekonomik politikalarla sorunlara geçici çözümler bulunması değil, uzun dönemli arz yönlü yapısal reform ve yasal düzenlemelerle köklü çözümlere gidilmesi bu doğrultuda makroekonomik hedeflerin tutturulması ve istenilen sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesidir.

Devletin Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK) ve Kamu İhaleleri Üst kurulu gibi benzer on üst kurulun bulunması ve sözkonusu "regülatör kurumları"²⁶¹ aktif bir şekilde harekete geçirmesinin bu alanda atılmış önemli bir adım olduğu

²⁶¹ Jean-Marie Guehenno, "Globalization and The International System", **Journal of Democracy**, vol,10, John Hopkins Universty Press, Washington DC, (1999), s.24

gerçektir. Bankalar Kanunu, Hazinesinin İç Borçlanma Kanunu ve Merkez Bankasının Bağımsızlığı yasası gibi kurumların özerkliğinin ve yapısal altyapısının düzenlenmesi buna ek olarak, Türkiye’de siyasi istikrarın sağlanması ve ekonomik programda mali disipline uyulması da piyasalara güven vererek Türk ekonomisinde olumlu gelişmelere yol açmıştır.

Ekonomik krizin etkileri ekonomik büyüme rakamları açısından ele alındığında, hızlı bir küçülme süreci gözlenmektedir. Türkiye ekonomisi, 2001’in ikinci çeyreğinde, 1945’ten bu yana en derin küçülmesini yaşamıştır.²⁶² Sözkonusu yılın sonunda GSMH artış oranı % -9.5 olarak gerçekleşmiş ve imalat sanayi üretimi % -9.9 olarak açıklanmıştır²⁶³

2002 yılı başında uygulamaya konan IMF destekli istikrar politikası doğrultusunda, yukarıda bahsedilmiş olan, para maliye ve kur politikaları ile yapısal reform tedbirleri esas alınmıştır. Son üç yıldır, Türkiye’de uygulanan istikrar programında öncelik fiyat istikrarının sağlanması olarak belirlenmiştir. Türkiye ekonomisinde yaşanan uzun süreli kronik enflasyonun, fiyat sistemi işleyişini bozduğu ve yarattığı belirsizlik nedeniyle firmaların ileriye dönük rasyonel, hesap yapmasına olanak vermediği buna bağlı olarak da fiyat mekanizmasının etkin kaynak dağılımını sağlama işlevini yerine getiremediği bilinmekteydi. Bu doğrultuda, 2002 yılı başında yürürlüğe giren T.C. Merkez Bankası Yasası değişiklikleri ile, T.C. Merkez Bankasına bağımsızlık verilmiş ve enflasyonun kontrol altına alınması esas görev olarak belirlenmiştir. Yasada yapılan bu değişiklik, T.C. Merkez Bankasına para politikasını, enflasyonu kontrol yönünden etkin bir biçimde uygulama imkanı vermiştir. T.C. Merkez Bankası, para arzı artış hızını nominal çapa olarak alan, bir başka deyişle örtülü enflasyon hedeflemesi yapan bir para politikasını başarı ile uygulayarak kronik hale gelen enflasyonu düşürmede başarılı olmuştur. T.C. Merkez Bankasına ekonomik birimlerin güven duyması ve böylece Türkiye ekonomisinde enflasyon beklentilerinin ciddi bir biçimde kırılması enflasyon oranının büyük ölçüde düşürülmesine önemli katkı yapmıştır. Bu çerçevede, 2002 yılında % 75 dolayında olan enflasyon istikrar programının uygulanmasının ilk yılı olan 2002 yılında %30’a, 2003 yılında %18’e düşürülmüştür. 2004 yılı için hedeflenen enflasyon oranı ise %12 olmuş ve yıl sonunda hedeflere ulaşılmıştır. Türkiye ekonomisindeki bu gelişim, Merkez Bankası bağımsızlığının, etkin para politikasının

²⁶² Alpage, a.g.e., s.134

²⁶³ DPT, 2001-2004 Makroekonomik veriler,

uygulanması açısından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Bu sebeple, Hükümetin ve bütün kesimlerin T.C. Merkez Bankasının bağımsızlığını zedeleyecek davranışlardan kaçınması oldukça önemlidir.

Uygulanan istikrar programı doğrultusunda ikinci öncelik, devlet borçlarının çevrilmesine verilmiştir. Devlet borçlarının çevrilmesi konusunda ortaya çıkan güvensizlik mali piyasalarda kriz yaratmakta ve ortaya çıkan kriz daha sonra reel kesime yayılmakta ve genel bir ekonomik kriz görünümüne dönüşmektedir. Türkiye bu deneyimi özellikle 1994 ve 2001 yıllarına yaşamıştır. Devlet borçlarının çevrilmesi uygulanacak maliye politikası ile yakından ilgilidir. Üç yıllık istikrar programı çerçevesinde uygulanan maliye politikası iç borçların çevrilmesine ağırlık vermiştir. Bunun için devlet bütçesinde ciddi bir faiz dışı fazlanın sağlanmasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve Türkiye için bu faiz dışı fazlanın GSMH'ya oranının %6.5 olması öngörülmüştür. 2003 yılında konsolide devlet bütçesinde %5.9 faiz dışı bütçe fazlası sağlanmıştır. 2004 yılının ilk altı aylık konsolide devlet bütçesi uygulamaları yıl sonunda hedeflenen %6.5'lük faiz dışı bütçe fazlasına ulaşılmasını sağlamıştır. Bu gelişme enflasyonun hedeflenen %12 oranına çekilebilmesi açısından da önemli olmuştur. Başka bir deyişle, Türkiye'de enflasyonun kalıcı bir biçimde kontrol altına alınabilmesi için mali disiplinin sağlanması, para ve maliye politikalarına koordineli bir biçimde devam edilmesi kaçınılmazdır.

Türk ekonomisinde maliye politikası yönünden karşılaşılan temel sorun genel bütçe dengesi yönünden ortaya çıkmaktadır. 2003 yılında konsolide devlet bütçesindeki toplam açığın GSMH'ya oranı %12 olmuştur.²⁶⁴ Bunun oldukça yüksek bir oran olduğunu söylemek mümkündür. AB'ne üye ülkelerde bu oranın %3'ü aşmadığı bilinmektedir. Bu durum Türkiye'nin bu konuda alması gereken çok önemli bir yolun olduğunu göstermektedir. 2004 yılı için bu oranın %9'a çekilebilmiş olması sevindirici olmakla beraber yeterli değildir. Devlet bütçesindeki yüksek açıklar devletin mali piyasalardan yüksek oranda borçlanmasına yol açmakta ve yaratılan bu talep reel faizlerin yükselmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'de genel bütçe açıkları ciddi bir oranda aşağı çekilmedikçe reel faiz hadlerini ekonominin yapısı ile uyumlu seviyeye indirmek mümkün olmayacaktır. Bu sebeple kamu harcamalarında israfın ve

²⁶⁴ DPT, "Mali Piyasalardaki gelişmeler", nisan 2004, s.11-12

suistimallerin önlenmesi ve kayıt dışı ekonominin azaltılarak vergi gelirlerinin artırılması hayati önem arz etmektedir.

Yukarıda söylenen tüm gelişmeler doğrultusunda ekonomik büyüme yönünden olumlu gelişmeler yaşandığını da söylemek mümkündür. Türkiye’de dışa açık ve ihracata dönük bir iktisadi büyüme politikası uygulanmaktadır. 2001 yılında yaşanan önemli daralmadan sonra, 2002 yılında GSMH artış hızı, %7.8, 2003’de ise %5.9 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılının ilk yarısında ihracat, yatırım ve özel tüketim harcamalarında gözlenen hızlı artışa bağlı olarak GSMH %12.4 ve GSYİH %10.1 oranında artmıştır. Bu doğrultuda 2004 yılı sonunda gerçekleşen büyüme hızı ise %9.9 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu büyümenin sağlanmasında, yatırım ve ihracatını büyük ölçüde artıran özel sektör dinamizminden söz etmek mümkündür. Ancak uygulanan para ve maliye politikaları ile sağlanan ekonomik istikrarın yüksek bir iktisadi büyümenin sağlanmasına katkı yaptığı açıktır. Türkiye ekonomisinde genelde enflasyonun kontrol altına alındığı dönemlerde sağlıklı ve yüksek büyüme oranları gerçekleşmiştir. Buna karşılık yüksek enflasyon dönemlerinde büyüme hızlarının giderek azaldığını ve bunun temel nedeni olarak da yüksek enflasyonun fiyat mekanizmasının işleyişini bozarak etkinliği azaltması, belirsizlik yaratarak tasarruf ve yatırımları olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Bu sebeple hızlı enflasyonun büyümenin bir gereği veya sonucu olduğu şeklindeki görüşlerin geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple ekonomik istikrarı sağlayacak makro ekonomi politikalarının önümüzdeki yıllarda da kararlılıkla ve etkin bir biçimde uygulanması oldukça önemlidir.

Türkiye ekonomisinde son yıllardaki olumlu iktisadi büyümeye karşın istihdam hacmindeki artış beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. 2001 yılında %8.4 olan işsizlik oranı, 2002’de %10.3, 2003’de de %10.5 olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılı için belirlenen tahmini rakam ise %12.4’dür. Hızlı ekonomik büyümeye rağmen istihdam hacminin genişlememesi Türkiye ekonomisinde ciddi bir verimlilik artışı olduğunu göstermektedir. Nitekim son yapılan hesaplamalar son dönemlerde Türkiye ekonomisinde %10’un üzerinde bir verimlilik artışı olduğunu göstermektedir. Bu oran Türkiye ekonomisi için oldukça olumlu bir gelişme olup, sermaye birikiminin hızlanmasına ve reel ücretlerin artmasına imkan verecek önemli bir unsurdur. Ancak öte yandan istihdamın genişlemesi için KOBİ’lerin geliştirilmesi ve istihdam teşviklerinin

uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber bir ekonomide sağlıklı bir ücret politikasının uygulanması, ücretlerin marjinal verime bağlı olarak belirlenmesini gerektirmektedir.²⁶⁵ Verimliliğin artışı ise ülkenin rekabet gücünü kaybetmeden reel ücretleri artırmasına ve dolayısıyla toplumsal refahın yükselmesine imkan vermektedir.

T.C. Merkez Bankası, Türkiye ekonomisinde döviz dengesinin sağlanması ve döviz üzerinde spekülasyonun önlenmesi için esnek döviz kuru politikası uygulamaktadır. Nitekim, 2000 yılında uygulamaya konan üç yıllık stand-by düzenlemesi kapsamında nominal çapa olarak döviz kurunun alınması ve döviz kurunun esnekliğini kaybetmesi, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin temel nedeni olmuştur. Esnek döviz kuru politikası uygulamasının devam etmesi, Türkiye ekonomisi için önemlidir. Döviz kurunun istikrarlı bir seviyede kalmasına karşın ihracat, 2001,2002 ve 2003’de sırasıyla %12.3, %12, %30 oranında artmış, 2004 yılının ilk altı ayında ise %35.5 artarak 29 milyar 368 dolara ulaşmıştır. Döviz kurunun artmamasına karşın ihracatın hızla artmasının temel nedeni yukarıda da bahsedildiği gibi verimliliğin önemli ölçüde artması ve ülke ekonomisinin uluslar arası piyasalarda rekabet gücünün yükselmesidir. Diğer Taraftan Türkiye ekonomisindeki hızlı ekonomik büyümeye bağlı olarak 2004 yılının ilk altı ayında ithalat, %46 oranında artarak 45.4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda dış ticaret açığı, 2003 yılının ilk altı ayında 6.9 milyar dolar iken, 2004 yılının ilk altı ayında açık 16.0 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişme büyüme hızından ve iç talep artışından kaynaklanmaktadır.²⁶⁶ Ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale gelmesi ve iç talebin bir miktar kısılmasının ithalat artış rakamları üzerinde etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Hızlı büyüme rakamının cari işlemler açığını da yükselttiğini, 2003 yılında 3.7 milyar dolarken, 2004 yılının ilk yarısında 6.9 milyar dolara yükseldiğini görmekteyiz. Dış ödemeler bilançosunda ortaya çıkan bu gelişme, ekonominin daha dengeli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması gereğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

4. IMF PROGRAMLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİNLİĞİ

²⁶⁵ Orhan Morgil, “2004 Yılıının İlk yarısında Türkiye Ekonomisindeki gelişmeler”, **TİSK-İşveren Dergisi**, (Temmuz-2004), s.3-5

²⁶⁶ **DPT**, Yıllık Ekonomik Göstergeler, (2004)

Aşağıda yer alan analiz kapsamında, Türkiye’de yapısal reformların uygulamaya başlanmasından bugüne dek sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan ekonometrik analiz çerçevesinde aşağıda belirlenmiş olan makroekonomik değişkenlerde uygulama süresince meydana gelen değişikliklerin anlamlılığı bir arada test edilmiştir. Yapısal reform uygulamalarının kısa dönemdeki daraltıcı etkileri bilinmekle birlikte 4.1. başlığı altında geliştirilen VAR modeli aracılığıyla test edilen uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığı yapısal uyum programlarının genel anlamda makroekonomik denge ve bu dengeye yönelim süreci üzerindeki etkilerini belirlememize olanak verecektir. 4.2. başlığı altında ise yapısal dönüşüm programlarının başarısını engelleyecek faktörlere değinilerek makroekonomik dengede oluşabilecek risk durumları incelenecektir.

4.1. IMF Destekli Yapısal reformların Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkinliğinin Test Edilmesi

4.1.1. Model

Ekonometrik analizlerde kullanılacak zaman serilerinin, istatistiki açıdan birim kök içermemesi, bir diğer deyişle durağan olması gerekir. Bu nedenle, ekonometrik analizlere başlamadan önce ilk aşamada yapılması gereken, ilgili modelleme sürecinde kullanılacak değişkenlere ait zaman serileri için birim kök testlerinin gerçekleştirilmesidir. Literatürde bu amaçla en yoğun olarak kullanılan test, kısaca ADF testi olarak da bilinen, genişletilmiş (augmented) Dickey-Fuller testidir. ADF testi, ilgili zaman serisinin ilk farkının bağımlı değişken, serinin bir dönem gecikmesinin, serinin ilk farkının gecikmeli terimlerinin ise açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı bir regresyon denkleminin tahmin edilmesine dayanmaktadır. Opsiyonel olarak tahmin edilecek denkleme sabit terim ve trendin de ilave edilmesi mümkündür. Örneğin, iki dönem gecikmeli, sabit ve trend içeren regresyon denklemi aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 \Delta y_{t-1} + \beta_3 \Delta y_{t-2} + \beta_4 + \beta_5 t$$

Bu eşitlikte birim kök testi y_{t-1} değişkeninin katsayısına ilişkin t testidir. Eğer söz konusu gecikmeli değişkenin katsayısı istatistik açıdan geçerli ise, y değişkeninin birim kök taşıdığı şeklindeki boş hipotez reddedilir ve y 'nin durağan olduğu şeklindeki alternatif kabul edilir. Ancak burada elde edilen t değerleri, geleneksel t dağılımı özelliği göstermemekte, bu amaçla kullanılan kritik değerler *MacKinnon* kritik değerleri olarak adlandırılmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda bu çalışmada kullanılacak olan gayrisafi milli hasıla değişim oranı (dy), yatırım artış oranı (di) işgücü verimliliği değişim oranı (dp), bütçe açığı değişim oranı (dd), iç borç stoku değişim oranı (dlb) ve yabancı sermaye girişi değişim oranı (dfi), değişkenlerine ilişkin ADF birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 8 : Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzy	Trend ile Düzy
dy	-1,67	-2,59*
di	-0,96	-2,33
dp	-1,38	-2,36
dd	-1,53	-1,84
dlb	-1.88	-2,24
dfi	-2,37	-2,93
(*) %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddini gerektirmektedir		

Tabloya göre ele alınan değişkenlerin tamamı ilk farklarında %10 anlamlılık düzeyinde en az bir adet birim kök içermektedir. Aynı durum, GSMH değişim oranı değişkeni hariç, ilgili değişkenlerin trend bileşeni içermesi durumunda da geçerlidir. GSMH değişim oranı, yıllık bazda veri kullanılması nedeniyle, trend bileşeni içerdiğinden durağan hale gelmektedir. Daha sonra yapacağımız analizlerde kullanacağımız yöntem durağan olmayan zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemeye dönük olduğu için, çalışmanın bundan sonraki bölümünde ilgili değişkenlerin yukarıda tanımlanan biçimleri ile düzeyleri ile çalışılacaktır.

Ekonometri teorisine göre, durağan olmayan zaman serileri uzun dönemde bir denge ilişkisi sergileyebilirler. Bir diğer deyişle, durağan olmayan söz konusu zaman serilerinin doğrusal bileşimleri arasında en az bir adet durağan vektör oluşturulabiliyorsa, zaman serilerinin birlikte bir uzun dönem denge değerine doğru

hareket ettikleri ifade edilir. Bu analizde söz konusu durağan doğrusal bileşim *eşbütünleşik vektör (cointegrated vector)* olarak adlandırılır. Sözü edilen bu eşbütünleşik ilişkinin varlığı *Johansen Eşbütünleşme testi* olarak bilinen ve literatürde bu amaçla en yoğun olarak kullanılan test yöntemi durumunda olan yöntemle test edilebilir. Johansen Eşbütünleşme testi aracılığı ile analize dahil edilen değişkenler arasındaki eşbütünleşik vektör sayısı belirlenebilir ve bu sayı eşbütünleşik rank olarak adlandırılır. Eğer N adet eşbütünleşik vektör söz konusu ise, incelenen zaman serilerinin hiçbirisinin fiilen bütünleşik olmadığı ve uzun dönemli etkileşim ilişkisinin incelenmesinde analizde kullanılan serilerin durağan olmayan düzeylerinin kullanılabilceği anlaşılır.

Eşbütünleşme ilişkisinin anlamını kısaca verdikten sonra, analize dahil edilen değişkenler arasındaki Eşbütünleşme ilişkisine ait Johansen testi sonuçlarını inceleyebiliriz.

Tablo 9 : Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Özdeğer	Benzeşim Oranı	%5 Anlamlılık Düzeyi için Kritik Değer	Eşbütünleşik Vektör Sayısı
0,931	147,54	94,15	Yok*
0,877	91,29	68,52	En az 1*
0,699	47,14	47,21	En az 2
0,459	21,89	29,68	En az 3
0,255	8,98	15,41	En az 4
0,125	2,80	3,76	En az 5

(*) %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddini gerektirir

Johansen Eşbütünleşme testi sonuçları, analizde kullanılan değişkenler arasında en az iki adet doğrusal bileşimin durağan olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle, elde edilen sonuçlar söz konusu değişkenler arasında en az iki adet eşbütünleşik vektör olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, modele dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi söz konusudur ve bunlar uzun dönemde birlikte hareket eder bir nitelik taşımaktadırlar. Bu denge ilişkisi veri iken, değişkenlerden birinde meydana gelecek bir değişikliğin diğer değişkenlerle ilgili uzun dönem denge değerleri üzerindeki etkisini belirlemek gerekmektedir. Bu konuda bize yardımcı olacak metodoloji ise *VAR (Vector Autoregression)* modelidir.

VAR modeli her eşitliğin aynı sağ taraf değişkenlerine sahip olduğu bir eşitlik sistemidir. Söz konusu sağ taraf değişkenleri model açısından içsel olan tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerinden oluşur. Bu nedenle, VAR modelleri her değişkenin birbirini etkilediği modellerde tahmin açısından son derece avantajlı iken, uzun dönem denge analizinde de etki-tepki fonksiyonları (*impulse response functions*) aracılığı ile önemli bir avantaj sağlarlar. VAR modelinin biçimsel yazılımı,

$$y_t = A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_N y_{t-N} + Bx_t + \xi_t$$

şeklinde ifade edilebilir. Bu eşitlikte y_t içsel değişkenler vektörünü, x_t dışsal değişkenler vektörünü, A_1, A_2, \dots, A_N ve B tahmin edilecek katsayılar matrisini, nihayet ξ_t ise birbirleriyle korelasyon içinde olan, ancak gecikmeli değerler ile korelasyon ilişkisine sahip olmayan hata terimleridir. VAR modeline dahil edilen her bir eşitlik için en iyi tahminci normal en küçük kareler (*ordinary least squares*) yöntemidir. Örnek olması açısından, 2 içsel değişkenin yer aldığı iki gecikmeli VAR modeli için aşağıdaki eşitliklerin eşanlı olarak en küçük kareler yönteminin kullanımı ile tahmin edilmesi gerekir:

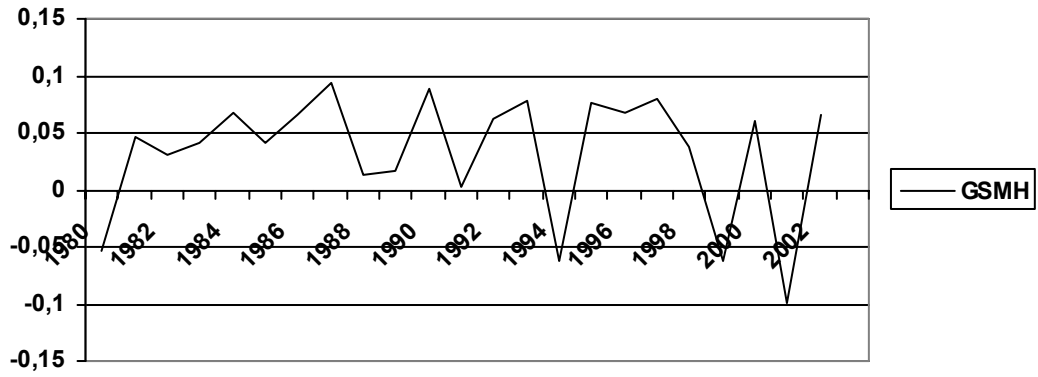
$$\begin{aligned} y_{1,t} &= A_{1,1,1} y_{1,t-1} + A_{1,1,2} y_{2,t-1} + \\ &\quad A_{2,1,1} y_{1,t-2} + A_{2,1,2} y_{2,t-2} + B_{1,t} + \xi_{1,t} \\ y_{2,t} &= A_{1,2,1} y_{1,t-1} + A_{1,2,2} y_{2,t-1} + \\ &\quad A_{2,2,1} y_{1,t-2} + A_{2,2,2} y_{2,t-2} + B_{2,t} + \xi_{2,t} \end{aligned}$$

4.1.2. Veri ve Yöntem

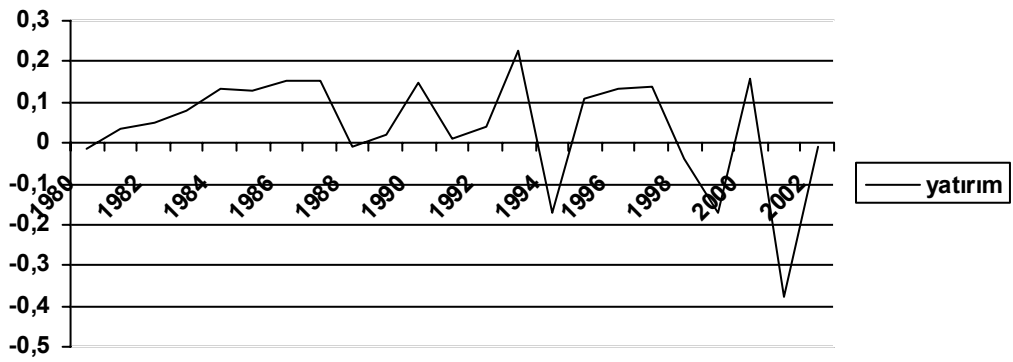
Analize ait veriler, Türkiyede IMF destekli arz yanlı makroekonomik yapısal reformlara ilk başlangıç tarihi olarak kabul edilen 24 Ocak 1980 Programı baz alınarak, sözkonusu tarihten Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde uygulamalara başlandığı 2002 tarihine kadar olan zaman sürecini kapsamaktadır. Yukarıda Modelin tanımlandığı başlıkta da belirtildiği gibi verilerin ait olduğu değişkenler, sürdürülebilir ekonomik büyüme kapsamında değerlendirilmiştir.

Aşağıda değişkenlere ait verilerin grafiksel gösterimleri yer almakta ve yıllar itibariyle ortaya çıkan değişimler izlenmektedir.

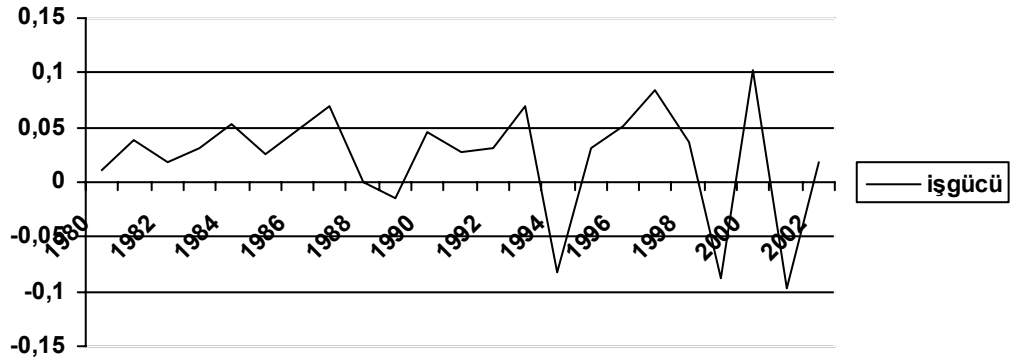
Şekil 1: Gayrisafi Milli Hasıla Değişim Oranı; (dy)

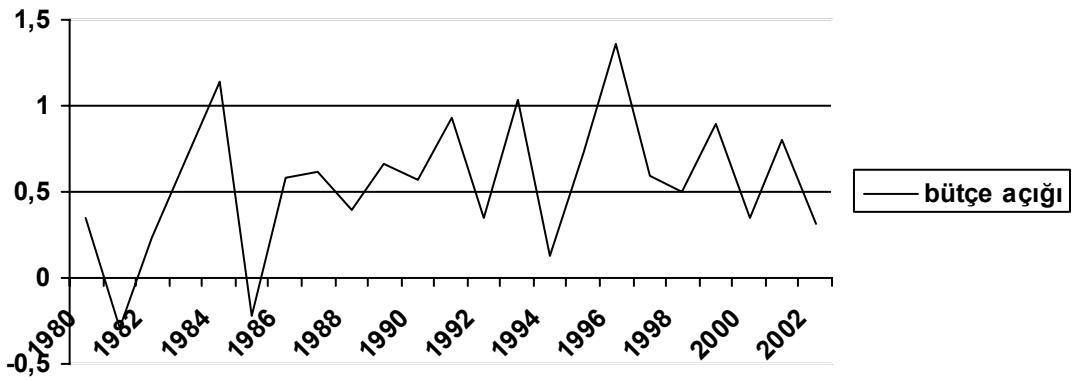
Şekil 2: Yatırım Artış Oranı; (di)

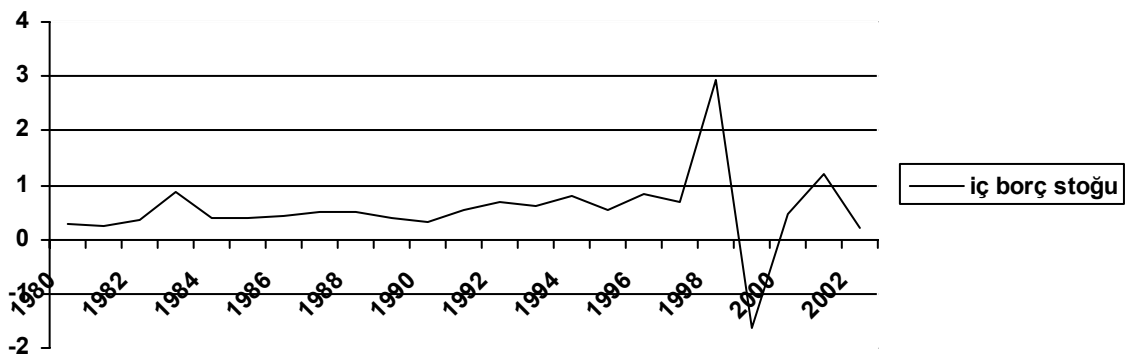
Şekil 3: İşgücü Verimliliği Değişim Oranı (dp)

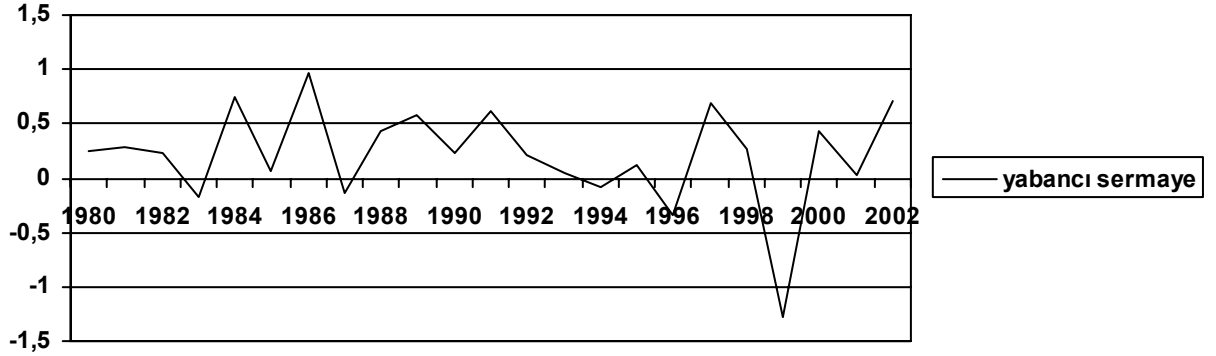
Şekil 4: Bütçe Açığı Değişim Oranı (dd)

Şekil 5: İç Borç Stoğu Değişim Oranı (dlb)

Şekil 6: Yabancı Sermaye Girişi Değişim Oranı (dfi)

Tüm değişkenlerde gözlenebilen ortak nokta, 1994 yılında ve özellikle 1999 yılında yaşanan krizlerin etkisiyle verilerin negatif yönde gelişme gösterdiği ve makroekonomik istikrar sürecinin kesintiye uğradığı yönündeki seyirdir. Söz konusu sürecin geri kalan dönemine bakıldığında verilerin istenilen düzeylerde olmasa bile genellikle istikrarlı bir gelişim izlediği yönünde izlenim edinmek mümkündür. Özellikle GSMH değişim oranı 2002 yılında pozitif yönde önemli bir değişim göstermiş ve yine aynı dönemde daha geniş bir yapısal reform sürecine geçilmesinin etkileri gözlenmeye başlanmıştır.

4.1.3. Test Sonuçları

VAR modeli aracılığı ile gerçekleştirilen tahminlere ait özet sonuçlar aşağıdaki Tablo 3'de verilmektedir:

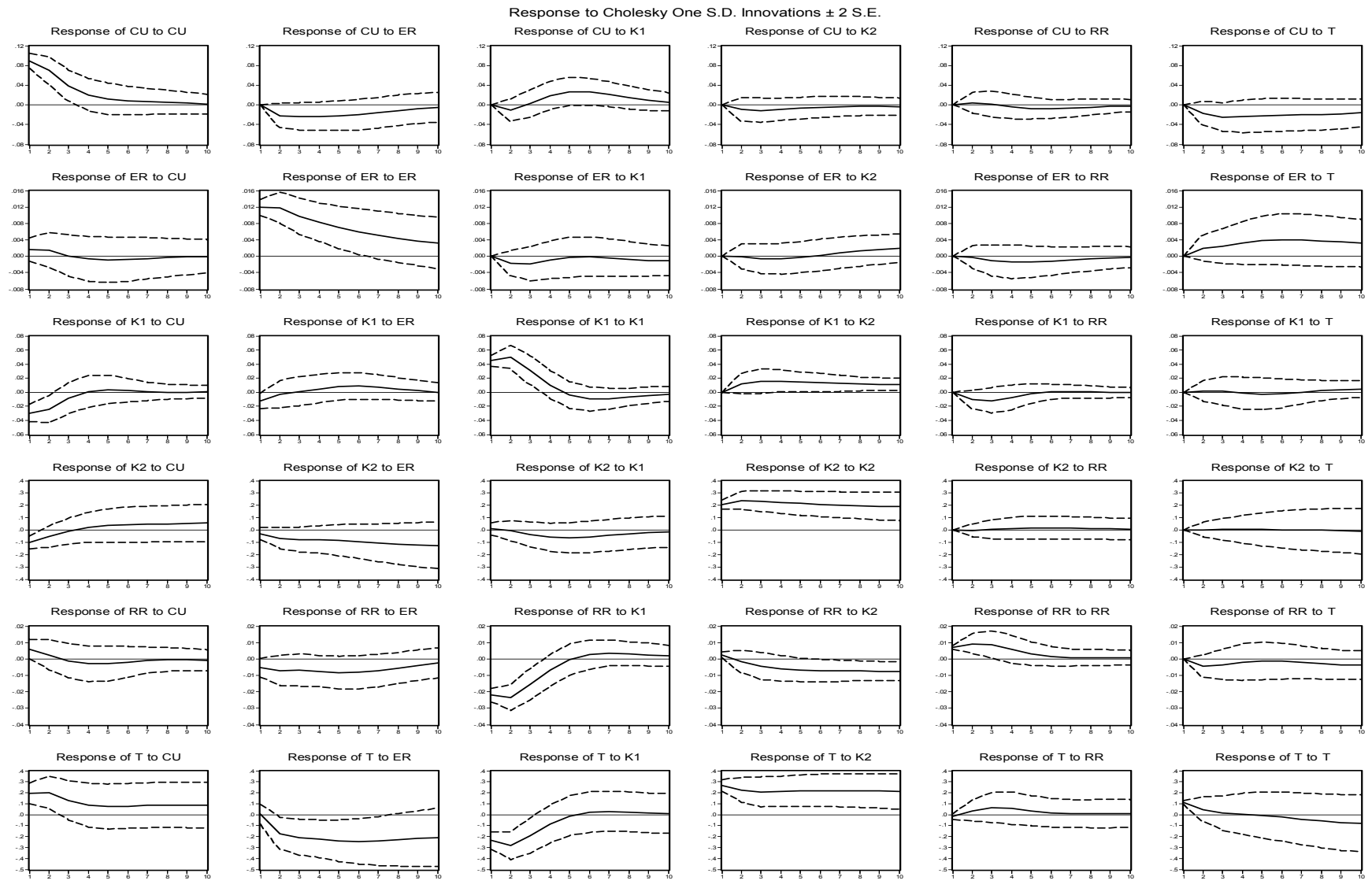
Tablo 10 : VAR Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Açıklayıcı Değişkenler					
	dy	di	dp	dd	dlb	dfi
dy_{t-1}	0,745 (0,549)	3,988 (1,256)	1,010 (0,751)	10,754 (1,617)	13,549 (0,782)	8,399 (0,898)
dy_{t-2}	-0,253 (-0,285)	0,518 (0,250)	-0,131 (-0,149)	9,796 (2,257)	4,527 (0,400)	-1,346 (-0,220)
di_{t-1}	0,054 (0,142)	0,134 (0,150)	-0,118 (-0,312)	-2,238 (-1,194)	-4,310 (-0,883)	1,763 (0,669)
di_{t-2}	0,128 (0,318)	-0,286 (-0,304)	0,126 (0,317)	-2,079 (-1,055)	-0,070 (-0,013)	-2,066 (-0,745)
dp_{t-1}	-1,316 (-1,100)	-5,018 (-1,794)	-0,917 (-0,775)	-7,186 (-1,226)	1,118 (0,073)	-13,512 (-1,640)
dp_{t-2}	0,087	0,703	-0,115	-9,781	-0,196	12,905

	(0,076)	(0,262)	(-0,101)	(-1,742)	(-0,013)	(1,634)
dd _{t-1}	0,024 (0,530)	0,035 (0,326)	0,019 (0,434)	-0,479 (-2116)	0,056 (0,096)	0,439 (1,379)
dd _{t-2}	0,000 (0,014)	0,015 (0,169)	0,007 (0,198)	0,018 (0,093)	0,542 (1,079)	0,432 (1,591)
dlb _{t-1}	-0,022 (-0,823)	-0,057 (-0,893)	-0,036 (-1,331)	0,269 2,005	-0,721 (-2,062)	-0,569 (-3,012)
dlb _{t-2}	0,028 (0,595)	0,067 (0,651)	-0,007 (-0,638)	0,006 (0,041)	0,059 (0,164)	0,004 (0,235)
dfi _{t-1}	0,038 (0,855)	0,096 (0,928)	0,016 (0,386)	-0,114 (-0,526)	0,268 (0,474)	-0,156 (-0,509)
dfi _{t-2}	0,018 (0,372)	0,041 (0,357)	0,014 (0,297)	-0,077 (-0,321)	-0,653 (-1,033)	0,113 (0,333)
Sabit	0,027 (0,660)	-0,035 (-0,357)	0,008 (0,200)	0,646 3,152	0,298 (0,558)	0,213 (0,738)
R ²	0,507	0,628	0,523	0,742	0,598	0,715
F	0,686	1,126	0,733	1,920	0,991	1,679
Schwartz SC	-1,897	-0,197	-1,916	1,280	3,196	1,962
Akiake AIC	-2,543	-0,844	-2,562	0,634	2,549	1,316

VAR modelinden elde edilen sonuçlar, aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirileceği gibi, modelin bir bütün olarak açıklama gücünün oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Elde edilen Akiake ve Schwartz kriterleri tüm eşitliklerde gecikme yapısının doğru olarak modele dahil edildiğini ifade ederken, GSMH değişim oranının bağımlı değişken olarak kullanıldığı ilk eşitlikte %10, diğer tüm eşitliklerde %5 anlamlılık düzeyinde spesifikasyon hatası bulunmadığına işaret etmektedir.

VAR modellerinden elde edilen en önemli çıktı etki-tepki fonksiyonlarıdır. Bu fonksiyonlara göre, bağımsız değişkenlerden birisinde gözlenen ± 2 standart hatalık bir şokun diğer bağımlı değişkenler üzerinde yarattığı etkiyi uzun dönemli ve dinamik olarak elde etmek mümkündür. Örneğin, yapısal reform uygulamaları sonucu ülkedeki yatırım hacminde meydana gelecek ± 2 standart hatalık bir şokun modeldeki diğer değişkenler üzerindeki uzun dönemli etkisini saptamak mümkündür. Daha önceki tabloda tahmin sonuçları özetlenen VAR modelinin ürettiği etki-tepki fonksiyonları aşağıdaki grafiklerde toplu olarak verilmektedir.

Yapısal reformlar sonucu iyileşmeler sağlanacağı düşünülen değişkenlerin tamamında meydana gelecek olumlu yöndeki şoklar (yatırımların artması, bütçe açığının daralması, işgücü verimliliğinin artması veya yüksekokullaşma oranının yükselmesi) GSMH ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttırıcı yönde etkili olmakta ve GSMH tüm şoklardan sonra uzun dönemde bir denge değerine doğru hareket etmektedir. Sadece işgücü verimliliğini ifade eden değişkende gözlenen değişme karşısında GSMH'nın tepkisinin kararsız olduğu söylenebilir. Bu durumun ortaya çıkma nedeni büyük ölçüde tahmin döneminin yetersizliği veya yıllık bazda veriyle çalışılıyor olmasıdır. Benzer şekilde, GSMH'nın gecikmeli büyüme değişkenleri karşısında gösterdiği tepki de belirli bir yönde değildir. Bu durum yıllık bazdaki gözlemlerle çalışılması ve ele alınan dönemde GSMH'da yaşanan sert düşüşlerdir. Ancak, bu durumda bile değişkenler uzun dönemde GSMH'yı denge değerine doğru sürüklemektedir.

VAR modelleri, teknik olarak çok yararlı bir analitik araç niteliğinde olmasına karşın, istatistiki açıdan özellikle kullanılan zaman serilerindeki varyans karşısında oldukça hassastırlar. Bu nedenle, modelin diagnostik testlerinin yanı sıra, değişken varyanslılık testinden de geçirilmesi gerekmektedir. VAR modellerinde bu amaçla kullanılacak değişken varyanslılık testi ARCH LM testidir.

Hata terimlerinde değişken varyanslılık, tıpkı otokorelasyonda olduğu gibi, geleneksel standart hata formüllerini ve bunların kullanılması ile sonuca gitme yöntemlerini geçersiz hale getirir. ARCH LM yöntemi, otoregresif değişken varyanslılığın varlığını test etmek amacıyla kullanılır. Bu test yöntemi, özellikle artık terimlerin sayısal olarak büyük olduğu ve bir önceki döneme ait artık değerden etkilendiği zaman serileri için uygun bir yöntemdir. Daha önceki açıklamalarımızdan hatırlanacağı gibi, VAR modelleri de bu esas üzerine kurulmuş modellerdir.

ARCH LM testine göre, artıkların kareleri, gecikmeli bağımlı değişkenlerin (artık terimlerin karelerinin gecikmeli değerlerinin) açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı bir regresyon denkleminin tahminine dayanmaktadır. Örneğin, üç dönemlik gecikme esas alınırsa,

$$\xi_t^2 = \beta_1 + \beta_2 \xi_{t-1}^2 + \beta_3 \xi_{t-2}^2 + \beta_4 \xi_{t-3}^2$$

eşitliği tahmin edilecektir. Bu eşitliğin tahmin edilmesi ile elde edilecek iki tür test istatistiği söz konusudur. Bunlardan ilki geleneksel F testi iken, diğeri gözlem sayısı ile R^2 değerinin çarpımı sonucu bulunan TR^2 istatistiğidir. Sözü edilen bu son test istatistiği χ^2 dağılımına sahiptir. Her iki istatistikle de, “eşitlikte yer alan artık terim karelerinin gecikmeli değerlerine ait katsayıların tümünün sıfır olduğu” şeklindeki (bir diğer deyişle, ARCH’ın söz konusu olmadığı şeklindeki) hipotezin test edilmesine olanak tanır. Gerçekleştirilen ARCH LM testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 11: ARCH LM Testi Sonuçları

Test	Katsayı	Olasılık
F	0,227	0,798
TR^2	0,517	0,772

Gerçekleştirilen her iki teste göre de, tahmin edilen eşitlik sisteminde değişken varyanslılık sorunu bulunmamaktadır. Elde edilen test istatistiklerinin her ikisi de bu sonucu doğrulamaktadır. Bu arada, TR^2 istatistiğinin χ^2 dağılımına sahip olduğunu ve sonuçların %10 anlamlılık düzeyinde boş hipotezlerin kabul edilmesini gerektirdiğini belirtelim.

Gerçekleştirilen testler ve tahmin edilen model, uzun dönemde yapısal reform çabalarının, özellikle ekonomik büyüme üzerinde kalıcı etkiler yaratacağını, gerçekleştirilen reformlar sonucu iyileşmeler sağlanacak bazı değişkenlerin (bütçe açığı, yatırım düzeyi gibi) ekonominin uzun dönem dengesine doğru yönelmesinde olumlu katkılarının olacağını göstermektedir. Gerçekleştirilen analizin uzun dönemli denge ilişkisini irdeleyen bir yöntem kullanması nedeniyle, kısa dönemde söz konusu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki kurulamasa bile, uzun dönemde bunun ekonomik dengeye olumlu yönde katkıda bulunacağını söylemek mümkün hale gelmektedir.

4.1.4. Tahminlerin Güçlülüğü ve Yorumu

Türkiye’de yapısal reformların, uygulanmaya başlanmasından bugüne dek, sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğinin test edilmesi amacıyla yapılan ekonometrik analiz çalışmasında; yukarıda bahsedilen ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin belirleyicileri olan makroekonomik değişkenlerde uygulama süresince meydana gelen değişikliklerin anlamlılığı bir arada test edilmiştir. Yapısal reform uygulamalarının kısa dönemdeki daraltıcı etkilerinin varlığı bilinmektedir. Ancak geliştirilen VAR modeli aracılığı ile test edilen uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığı, yapısal uyum tedbirlerinin genel anlamda makro ekonomik denge ve bu dengeye yönelim süreci üzerindeki etkilerini belirlememize olanak vermektedir. Geliştirilen ve tahmin edilen model; yatırım artış oranı, işgücü verimliliği değişim oranı, bütçe açığı değişim oranı ve yabancı sermaye girişi değişim oranı gibi ekonomik değişkenlerde sağlanacak iyileşmelerin dengeye yönelim sürecini hızlandıracağını göstermektedir. Sözü edilen bu değişkenlerde meydana gelecek pozitif şoklar uzun dönemli büyüme oranını olumlu yönde etkilemekte, sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli potansiyeli sağlamaktadır. Bu noktada dikkat çeken husus sistemde meydana gelecek şoklar sonrasında dengeye yönelim sürecinin uzun bir süre almasıdır. Örneğin, ekonomik büyüme oranının kullanılan açıklayıcı değişkenlerin her birindeki şoklara tepkisi farklı düzeylerde olmasına rağmen, denge değerine dönmesi en az 4 yıl en çok 10 yıl almakta, tüm değişkenler karşısında bu süre ortalama 6 yıl devam etmektedir. Bu süre ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlanması açısından beklenenden oldukça uzundur. Bunun teknik nedenleri arasında yıllık bazda veri kullanılması ve tahmin döneminin kısıllığı nedeniyle yeterli gözlem sayısına ulaşılamamış olması sayılabilir. Soruna ekonomik açıdan bakıldığında ise; henüz yapısal reform uygulamalarının tamamlanamamış olması ve gerçekleştirilen reformların sonuçlarının henüz hissedilebilir düzeyde olmaması dengeye yönelim sürecinin beklenenden uzun çıkmasının nedenleri arasında sayılabilir. Sonuç olarak, gerçekleştirilen yapısal reform uygulamalarının, kısa dönemdeki daraltıcı etkilerinin yanında, uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratacağını söylemek mümkündür. Bu sonucun elde edilmesindeki en önemli

sebeplerden bir tanesi; makroekonomik dengelerin istikrarlı bir şekilde düzenlenmesine yönelik köklü yapısal reformların hayata geçirilmeye başlanması olduğu söylenebilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi geleceğe yönelik yatırım yapmak yerine sadece döneme ait çarpıklıkların giderilmesi amacıyla denenen pragmatik politikaların ekonomik büyümenin sürdürülmesinde yetersiz kaldığı daha önceki dönemlerde gözlenmiştir. Çalışmanın sonucunda bahsedilen olumlu gelişmenin aynı istikrarın sürdürülmesi halinde uzun dönemde de sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde etkin olacağı sonucu çıkarılabilir.

4.2. Yapısal Dönüşüm Programlarının Başarısını Engelleyecek Etmenler

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde yoğunluk kazanan yapısal reform uygulamaları ve makroekonomik istikrar politikaları doğrultusunda gerçekleştirilen tedbirler sonucunda Türkiye ekonomisi özellikle 2001 yılından sonra oldukça olumlu gelişmelerin yaşandığı bir tablo oluşturmaktadır. Daha önce Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının sonuçları başlığında da belirtildiği gibi bu olumlu gelişmeler doğrultusunda, ekonominin sürdürülebilir büyüme yapısına geçmesi ve ortaya çıkabilecek iç ve dış şoklardan etkilenmemesi için bir takım tedbirlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar başarılı uygulamalar sonucunda Türkiye ekonomisinin krizlere karşı duyarlı olan yapısı ve kırılganlığı giderilmiş görünse bile ortaya çıkabilecek engeller, hassas bazı noktaları açığa çıkarabilecektir. Aşağıda olabilecek olumsuz gelişmelerin Türkiye ekonomisinin önüne ne gibi engeller çıkarabileceği üzerinde durulmaya çalışılmıştır;

- Bütçe açığının ve kamu borç stokunun yüksek seviyelerde olması Türkiye ekonomisinin kırılganlığını artırmaktadır. Bu doğrultuda sorunun ciddiye alınması ve mali disiplinin sağlanarak borç stokunun azaltılmasına önem verilmesi gerekmektedir. Aksi durumda dünyada ortaya çıkabilecek siyasi bir kriz Türk ekonomisinde mali krizin ortaya çıkmasına sebep olabilecektir.
- Türkiye ekonomisinde devamlı ve sağlıklı bir ekonomik büyümenin sağlanması için enflasyonun kontrol altına alınarak fiyat istikrarının sağlanması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bu sebeple ekonomik istikrarı sağlayacak makroekonomik politikalarının önümüzdeki yıllarda da kararlılıkla ve etkin bir şekilde uygulanması çok önemlidir.

- Başta özelleştirme olmak üzere, yapısal reform tedbirlerinin gerektiği şekilde uygulanamamakta ve önemli gecikmeler ortaya çıkmaktadır. Bankacılık sektörünün yeniden düzenlenmesi ve özellikle holding bankacılığın sınırlandırılması alınacak tedbirler arasındadır. Enerji sektörünün serbestleştirilmesi ve altyapı tesislerinin geliştirilmesi önemli unsurlardan bir tanesidir. Yapısal reform uygulamalarının zamanında uygulamaya konulamaması ve altyapı tesislerinin geliştirilememesi ekonomik tıkanıklıklara sebep olabilecek, bir yandan kırılğanlıkların artması olasılığı gündeme gelirken, bunun sonucu olarak da ekonomik büyüme düşebilecektir.
- Türkiye’de kamu ve özel sektörün katılımı ile Yatırım ortamının iyileştirilmesi ve özellikle yatırım sürecinde bürokrasinin azaltılması için kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Ancak, sözkonusu çalışma sürecinde alınan tedbirlerin uygulamaya geçirilmesinde yeterli başarı gösterilememiştir. Buna bağlı olarak yabancı doğrudan yatırımların ülke ekonomisine çekilmesinde istenilen başarı elde edilememiştir. Önemli ölçüde finansman kaynağına ihtiyaç duyan Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi gereklidir. Bu nedenle yatırım ortamının iyileştirilerek tedbirlerin uygulanmaya konması için daha fazla kararlılık ve dinamizm gerekmektedir.

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerde, tarihsel sürece bakıldığı zaman karşılaşılan en önemli sorunlardan birinin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve bunun için gerekli finansmanın sağlanması olduğu bilinmektedir. Söz konusu sorunu aşmak amacıyla, bu ülkeler çeşitli istikrar politikaları izlemişler ve bu doğrultuda özellikle makroekonomik dengesizlik açmazından kurtulabilmek için finansman ihtiyacı duymuşlardır. Özellikle 1970’li yıllarda gelişmeye başlayan özel sermaye piyasalarından borçlanma yoluna giden ülkeler, bu dönemde ödemeler dengesi açıklarını büyük oranda ticari bankalardan sağladıkları borçlanmalarla kapatmışlardır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin ticari bankalara olan borçları bankaların sermaye toplamının çok üzerinde olduğundan yaşanan dış borç bunalımı sebebiyle uluslararası sermaye piyasaları gelişmekte olan ülkelere kapanmış ve aslında dış borçlarını çevirmek de herhangi bir sorun yaşamayan ülkeler de kendilerini bir borç bunalımının içinde bulmuşlardır.

Uluslararası özel sermaye piyasalarından borçlanma imkanını kaybeden birçok ülke kredi ve destek için IMF’ye başvuruda bulunmuş, ancak söz konusu ülkelerin içinde buldukları durum önceki yıllarla karşılaştırılamayacak kadar kötü olduğundan IMF destekli istikrar politikalarının seçimi ve uygulanmasında geniş bir hareket alanına sahip olamamışlardır.

IMF’nin Bretton Woods döneminde uyguladığı ekonomik programlar ve öne sürdüğü koşullar, ülkelerin dış dengelerindeki sorunların cari işlemlerden kaynaklandığı görüşüne dayanmaktadır. Bu nedenle Fon’un desteklediği programlar genellikle toplam harcamaları azaltmak için daraltıcı para ve maliye politikalarını ve harcamaları ithal mallardan yerli mallara çevirecek ve ihracatı artıracak bir devalüasyonu içermektedir. IMF, Bretton Woods sonrası dönemde de üye ülkelere ödemeler dengesi sorunlarını aşmaları için kredi sağlamaya devam etmiştir.

1980’li yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan bazı gelişmelerle birlikte IMF, kendisine kredi desteği için başvuran ülkelere karşı öne sürdüğü koşullara yeni unsurlar katmaya başlamıştır. Yukarıda bahsedilen 1980’li yılların başında yaşanan dış borç bunalımı bu gelişmelerin ilkidir. Bu dönemde IMF’ye başvuran ülkelerin çoğunda kamu ve ödemeler dengesi açıkları ve yüksek enflasyon oranları bulunmaktaydı. Bu doğrultuda IMF, tarihinde ilk defa bir borç bunalımının yönetimi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Borçlu ülkelerin, borçlarını yeniden ödeyebilir ve yeniden uluslararası

sermaye piyasalarından yararlanabilir duruma gelmeleri için sadece geleneksel talep kısıcı makroekonomik politikaların uygulanmasının yetmeyeceği anlaşılmıştır. Yüksek kamu açıkları, yüksek dış açıklar ve yüksek enflasyon içinde kredi için başvuran ülkelerin ekonomik sorunlarının, bu ekonomilerdeki devresel dalgalanmaların ya da dünya ekonomisindeki konjonktürün değil; derin yapısal çarpıklıkların bir sonucu olduğu görüşü güç kazanarak IMF'nin kredi koşullarına da yansımaya başlamıştır. Bu görüşe paralel olarak IMF programları sadece iç talep yönetimini değil, ülkede üretimi zaman içinde artırmayı amaçlayan ve “yapısal uyum politikaları” olarak adlandırılan arz yönlü reformları da kapsamaya başlamıştır. IMF'in performans kriterleri artık geleneksel talep kısıcı önlemlerin yanısıra yapısal unsurları da içermektedir.

IMF yapısal reformları ile anlatılmak istenen, makroekonomik talep yönetimine yönelik politikalar değil, ekonominin üretken kapasitesini ve kaynak kullanımındaki etkinliği artırmaya yönelik reformlardır. Yapısal reformlarla amaçlanan, ekonomide var olan ve genellikle kamu uygulamaları sonucunda oluşan çarpıklıkların azaltılması ya da ortadan kaldırılması, yerlerine piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarının getirilerek ekonomide kaynak dağılımı ve kullanımındaki etkinliğin sağlanması ve bu çerçevede gelişmekte olan ülkelerin iç ve dış borç sorunlarını geçici önlemlerle gidermek yerine sürdürülebilir ve etkin bir ekonomik büyüme performansının kazandırılmasıdır.

Özellikle geleneksel talep yönlü politikalarla sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyen arz yönlü programlara geçişi gerektiren nedenler incelendiğinde IMF'ye kredi için başvuran ülkelerin dünya genelinde ve bölgesel nitelikteki finansal krizlerden oldukça yoğun bir biçimde etkilendikleri ve önceden var olan veya söz konusu krizler sonucunda ortaya çıkan yapısal bozuklukların derinleştiği gözlemlenmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin IMF programları sonrası ekonomik büyüme performansları bölgeler bazında incelendiğinde elde edilen başarının ülkelere göre değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak özellikle geçiş ekonomileri olarak adlandırılan, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan ülkelerde “piyasa ekonomisine geçiş” doğrultusunda yapılan reformların söz konusu bölge ülkelerinin çoğunda başarıya ulaştığı, ekonomik büyümenin henüz sürdürülebilir bir istikrar yapısına kavuşmamakla birlikte pozitif yönde ilerleme kaydettiği belirlenmiştir. Latin Amerika ülkelerinde ise 1990'lı yıllarda meydana gelen iki büyük krizin (1994 tekila krizi, 1998 Brezilya bunalımı) sarsıcı etkileri halen devam etmekle birlikte bölge

ülkelerinde Arjantin dışında 1999 yılından itibaren yüksek büyüme oranları yakalanamamış olsa bile pozitif gelişmeler göze çarpmaktadır. Güneydoğu Asya Ülkelerinde ise 1997 krizi öncesinde gözlenen yüksek büyüme oranları, kriz sırasında ve sonrasında negatif oranlara dönüşmüş, ancak ülkelerin kriz öncesinde de gösterdikleri kararlı tutumu yapısal reform uygulamalarında da göstermeleri sonucu bölgede hızlı ve istikrarlı bir toparlanma gözlenmiştir. Kriz sonrası 1998 yılından itibaren uygulanmaya başlanan yapısal reform ve istikrar politikaları doğrultusunda kriz öncesi oranlara ulaşılmasa bile pozitif büyüme oranlarının yakalandığı gözlenmiştir.

Çalışmanın Türkiye kısmında ise, 24 Ocak 1980’de alınan kararlarla uygulamaya konulan radikal ekonomik değişim politikası doğrultusunda son yirmi yılda gerçekleştirilen arz yönlü uygulamaların sonucu VAR modeli aracılığı ile test edilmeye çalışılmıştır.

Ancak arz yönlü yapısal reform programlarının Türkiye’de gerçek anlamda uygulanmaya başlanması 1.1. 2000’de yürürlüğe giren “Enflasyonu Düşürme Programı” ile gerçekleşmiş ve “Güçlü Ekonomiye Geçiş” süreci ile devam etmiştir. Türkiye’de daha önce bahsedilen talep yönlü istikrar politikaları doğrultusunda ve hükümet programları çerçevesinde yürütülmeye çalışılan politikalar, sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için yeterli olmamış sadece günü kurtarmaya yönelik geçici önlemler olmaktan öteye gidememiştir.

Türkiye’de yapısal reformların, uygulanmaya başlanmasından bugüne dek, sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğinin test edilmesi amacıyla yapılan ekonometrik analiz çalışmasında belirlenen ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin bileşenlerini oluşturan makroekonomik değişkenlerde uygulama süresince meydana gelen değişkenlerin anlamlılığı birlikte test edilmiştir. Yapısal reform uygulamalarının kısa dönemdeki daraltıcı etkileri bilinmektedir. Ancak geliştirilen VAR modeli aracılığı ile test edilen uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığı, yapısal uyum tedbirlerinin genel anlamda makroekonomik denge ve bu dengeye yönelim süreci üzerindeki etkilerini belirlememize olanak vermektedir. Geliştirilen ve tahmin edilen model; yatırım artış oranı, işgücü verimliliği değişim oranı, bütçe açığı değişim oranı, iç borç stoku değişim oranı ve yabancı sermaye girişi değişim oranı gibi ekonomik değişkenlerde sağlanacak iyileşmelerin dengeye yönelim sürecini hızlandıracağını göstermektedir. Sözü edilen bu değişkenlerde meydana gelecek olan pozitif şoklar uzun dönemli büyüme oranını

olumlu yönde etkilemekte, sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli potansiyeli sağlamaktadır. Bu noktada dikkat çeken husus; sistemde meydana gelecek şoklar sonrasında dengeye yönelim sürecinin uzun bir süre almasıdır. Örneğin ekonomik büyüme oranının, kullanılan açıklayıcı değişkenlerin her birindeki şoklara tepkisi farklı düzeylerde olmasına rağmen, denge değerine dönmesi en az 4 yıl, en çok 10 yıl almakta, tüm değişkenler karşısında bu süre ortalama 6 yıl devam etmektedir. Bu süre ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlanması açısından beklenenden oldukça uzundur. Bunun teknik nedenleri arasında, yıllık bazda veri kullanılması ve tahmin döneminin kısalığı nedeniyle yeterli gözlem sayısına ulaşamamış olması sayılabilir. Soruna ekonomik açıdan bakıldığında ise; henüz yapısal reform uygulamalarının tamamlanamamış olması ve gerçekleştirilen reformların sonuçlarının henüz hissedilir düzeyde olmaması dengeye yönelim sürecinin beklenenden uzun çıkmasının nedenleri arasında sayılabilir.

Gerçekleştirilen testler ve tahmin edilen model doğrultusunda yapısal reform uygulamalarının, kısa dönemdeki daraltıcı etkilerinin yanında, uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Adam, Jan. "The Transition to Market Economy in Poland", **Cambridge Journal of Economics**, vol.18, no.6, December-1994, s.607-619
- Akalın, Güneri, **KİT Ekonomisi**, Ankara, 1990, s.45
- , "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Başarı Şansı ve Sonrası", **Asomedy**, Temmuz-2001, s.65-84
- Akıncı, Ahmet, "Rekabet Yasası: Daha Açık ve Demokratik Bir Usul", **Görüş**, TÜSİAD Yayını, s.50-57, Mart, 1994
- Aklan, Nejla A., "Finansal Krizlerin Anatomisi", **Marmara Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi**, Ocak 2003, s.155-168
- Alesina, A. Ve Gatti, R., "Independent Central Banks: Low Inflation at No Cost" **American Economic Review**, October, 1995, s.196-200
- Alpago, Hasan. **IMF-Türkiye İlişkileri**, Ötüken yayınevi, İstanbul, 2002, s.111
- Altay, Asuman, "Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu" **Maliye Araştırma merkezi konferansları**, Maliye Araştırma Merkezi, yayın no: 86, 41.seri, İstanbul (2003), ss.87-99
- Altıntaş, Halil, "Enflasyon Hedefleme Stratejisinde Ekonomik Performans Analizi ve Şili uygulaması" **Analysis&Resarch**, vol.17, no. 193, 2002, s. 70-88
- Altuğ, Nuray, **İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri**, İstanbul, Türkmen kitabevi, İkinci basım, 2001, s.33

Alworth and Turner, “The Global Pattern of Capital Flows in The 1980’s”, **Symposium 1990, Edited by: Herst Siebert, Institute Wetwirtschaft An Der Universitat, Kiel**, 1991, s. 120-138

Apak, Sudi, **Türkiye ve gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, İstanbul, Anahtar Kitaplar yayınevi, 1993, s.24

Arestis, P. & Demetriades, P., “Financial Development and Economic Growth: Assessing the Evidence”, **Economic Journal**, vol. 107, 442, 1997, ss. 783-799

Arslan, Ahmet, “Kamu Harcamalarında Verimlilik Etkinlik ve Denetim”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, sayı 2, 2002, s.77-89

Avramov, R. “The Role of a Currency Board in Financial Crises: The Case of Bulgaria”, **Bulgarian National Bank Discussion Paper**, no.6, 1999, s.23-35

Aydoğuş, Osman ve Diğerleri, **Kriz ve IMF Politikaları**, Birinci basım, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2002,

Bagdonawicz ve Bindert, “Portugal, Turkey and Peru: Three Successful Stabilization Programs Under the Auspice of the IMF” **World Development**, vol.11, sayı 1, 1983, s.65-70

Barışık, Salih, “Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesine Yönelik Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F. **Journal of Faculty Business**, vol.3, no.1, s. 70-87

Barandiaren, E. And Hernandez, L. “Origins and Resolution of Banking Crisis: Chile 1982-1986” **Banko Central de Chile Working Papers**, no.57, 1999

Barkley, J. Hanri, “When Politics Matter: Economic Stabilization in Argentina and İsrail”, **Comparative International Development**, Winter, 1994, vol.29, no.4

Barro, Robert J., “Economic Growth in a Cross-Section Countries”, **Quarterly Journal of Economics**, vol.106, no.2, (1990), ss.407-441

- , “Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions”, **Harvard University**, October, (Yayınlanmamış seminer notları)
- Bassanini, A. and Scarpetta, S. “Does Human Capital Matter for Growth in OECD Countries? Evidence from Pooled Mean-Group Estimates”, **Economic Department Working Papers**, no. 01/282
- Berksoy, Taner, “Söyleşi:Krizden Çıkartılacak Dersler Programa Eklenmeli”, **Finans Dünyası**, Ocak-2001, s.35-36
- Bengoa, Martha and Sanchez-Robles, Blanca, “Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence From Latin America”, **European Journal of Political Economy**, vol.19, 2003, s.529-545
- Bernstein, Boris, & Boughton, James, “ Adjusting to Development: The IMF and The Poor”, **Finance & Development**, vol.31, no.3, 1994, ss.42-46
- Beveridge, W.A. & Kelly, M.R., “ Fiscal Constraints of Financial Programs Supported by Stand-by Arrangements in the Upper Credit Tranches, 1969-1978”, **IMF Staff Papers**, Haziran 1980
- Bjork, James. “The Uses of Conditionality:Poland and the IMF”, **Eastern European Quarterly**, vol.29, no.1, Spring-1995, s.89-125
- Bruno and Easterly, **Inflation, Crises and Long-run Growth**, National Bureau of Economic Resarch Working Paper Series, no: 5209, August
- Bruno, Michael, “Does Inflation Really Lower Growth”, **Finance & Development**, vol.32, no:3, s.35
- **Crisis, Stabilization and Economic Reform: Therapy by Consensus**, Oxford University Pres, Oxford, 1993, s.102
- Bulmer and Thomas, “The New Economic Model in Latin America and its Impact on Income Distrubution” **London: Institute for Latin America Studies**, 1996

- **Crisis, Stabilization and Economic reform: Therapy by Consensus**,
Oxford Universty Press, Oxford, 1993,
- Buchanan, James, **The Political Economy of Welfare State**, IIESR, Stockholm, 1988
- Canpolat, Naci, "Malezya Sermaye Kontrolleri" **Ankara Sanayi Odası Dergisi**,
Ağustos, 2001, s.25-47
- "Doğu Asya'da Mucize ve Bunalım", **Ankara Sanayi Odası Dergisi**,
Ocak, 2002, ss. 35-56
- "IMF Programlarının Yapısı ve Etkinliği" **Ankara Sanayi Odası Dergisi**,
Haziran, 2001, s.57-78
- Calvo, G., Frenkel, J.A. "From Cetrally Planned to Market Economy" **IMF Staff
Papers** 38, (1991), ss. 268-299
- Cheung, N. Steven, "The Transaction Costs Paradigm", **Economic Inquiry**, October,
2002, s.17-36
- Corden, M., "Exchange Rate Policies for Developing Countries", **The Economic
Journal**, vol.103, no.4-6, 1993,
- Clifton, V. Eric, "Inflation Targeting", **IMF Policiy Discussion Paper**, 99/8,1999,s1-19
- Craig, David and Porter, Doug, "Poverty Reduction Strategy Papers: A New
Convergence", **World Development**, vol.31, no.1, 2003, s.53-69
- Çakman, M. Kemal. "1977-82 Bunalımı Üzerine Notlar", **İktisat Dergisi**, İstanbul,
sayı.209, 1982, s.58-60
- Darrat, A., "Are Exports and Engine of Growth? Another Look At The Evidence",
Applied Economics, vol. 19, 1987, s.277-283
- Delice, Güven,"Uluslararası Sermaye Hareketlerine Tarihsel Bir Bakış", **Banka ve
Ekonomik Yorumlar**, Eylül 2002, s.20-35

- Demir Gülten, **Asya Krizi ve IMF**, Der Yayınları, İstanbul, 1999
- DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, Ankara, 1998
- **Ekonomik Önlemler Uygulama Planı**, 5 Nisan 1994, Ankara
- **1995 Yılı Geçiş Programı**, Ankara, 1995
- **2001-2004 Makroekonomik veriler**, <http://www.dpt.gov.tr/gostergeler>
- **Mali Piyasalardaki Gelişmeler**, Nisan 2004, s.11-12
- Drucker, Peter F., **Gelecek İçin Yönetim**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, no.327
- Economist, “Israel Country Profile”, **Economist Intelligence Unit**, 1998-2000
- Esterly, W. & Wetzell, L. **Policy determinants of growth: Survey of Theory and Evidence**, The World bank, (PPR, Working Paper series, no.343)
- Feldstein, M., “Refocusing The IMF”, **Foreign Affairs**, Mart-Nisan 1998, s.32-43
- Fischer, Stanley, “Maintaining Price Stability”, **Finance and Development**, vol.33, no.4, 1996, s.30-47
- “Real Balances, The Exchange Rate and Indexation: Real Variables in Disinflation” **Quarterly Journal of Economics**, vol.103, no.1, 1998, s.110-128
- “The Asian Crises: A View From The IMF”, **IMF Survey**, vol.27, no.2, 1998 Washington D.C. s.27-42
- Fisher, B. “Success and Pitfalls with Financial Reforms in Developing Countries”, **Savings & Development**, vol.17, no.2, (1993), ss. 111-135
- Friedman, Milton, “Market Mechanism and Central Economic Planning” **Hoover Institution Press**, March 1987, s.18-36

Fusfeld, Daniel, **The Age of Economists**, Boston, Addison Wesley, s.112

Gerni, Cevat. “Türkiye’de 1980-1990 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme” **3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri**, cilt 1, Ankara, 1992,

G. Haldane, Andrew, “Some Issues in Enflation Targeting” **Bank of England, Workingpapers-Wp 74**, 1997, s.20-39

Glassman and Carmody, “Structural Adjustment in East and Southeast Asia: Lessons From Latin America”, **Geoforum**, vol.32, 2001, s. 77-90

Gomulka, Stanislaw. “The Imf-Supported Programs of Poland and Russia 1990-1994: Principls, Errors and Results”, **Journal of Comparative Economics**, no.20, June-1995, s.316-346

Göydere, Bekir, “Sektörel Dış Ticaret Şirketlerinin Yapısı Üzerine Bir Araştırma”, **Dış Ticaret Dergisi**, sayı. 12, yıl. 4, 1999, s.10-29

Guehenno, Jean-Marie, “Globalization and The International System”, **Journal of Democracy, John Hopkins Universty Press**, Washington DC, vol.10, 1999, s.24

Guidotti P., De Gregorio, “Financial Development and Economic Growth”, **World Development**, vol.23, no.3, 1999, s.436-445

Guld, A. “The Role of Currency Board in Bulgaria’s Stabilization”, IMF Policy **Discussion Paper**, no.99/3, 1999, s.77-99

Gübe, Yalçın, “İktisadi Büyüme ve İhracat performansı”, **Hazine Dergisi**, sayı.6, 1997, s.17-26

Günalp, Burak. “Bulgaristan’ın Para Kurulu Deneyimi” **Asomedyä**, Temmuz-2001, s.29-38

Gür, Timur Han, “Başarılı Bir İstikrar Politikası Öyküsü: İsrail” **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, Mart, 2001, ss.27-35

Gürak, Hasan, “Verimlilik Artışları ve Eğitimli-Yaratıcı İnsan Kaynakları İlişkisi”, **Verimlilik Dergisi (MPM)**, Mart, 2003, s.47-59

Haldene, G. Andrew, “Some Issues in Inflation Targeting”, **Bank of England Workingpapers-Wp 74**, (1997), s.28-37

Han, Ergül, “Piyasa Ekonomisi”, **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, Mayıs, 2002, s. 35-54

Hayek, F. A., “**The Campaign Against Keynesian Inflation**”, New Studies, London, Routledge and Kegan, 1982, s.192-218

Hirst, Paul & Thompson, Graham, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem, Ankara, Dost Yayınevi, 1998

Hutchison, Michael M., Noy, Ilan. “Macroeconomic Effects of IMF-Sponsored Programs in Latin America: Output Costs, Program Recidivism and the Vicious Cycle of Failed Stabilizations” **Journal of International Money and Finance**, vol.22, 2003, s.991-1014

IMF Survey, “Structural Conditionality in Fund-Supported Programs”, **Policy Development and Review Department**, Washington D.C. 2001,

----- Policy Development and Review Department, “Experience Under The IMF’s Enhanced Structural Adjustment Facility” **Finance & Development**, September-1997, s.32-35

----- **Issues Brief**, “IMF Lending to Poor Countries”, 01706, April-2001

----- **Survey**, Washington D.C., Ocak-2000

----- **Annual Reports**, (farklı yıllara ait yıllık raporlar kullanılmıştır.)

----- Annual Report , **Making The Global economy Work**,2001

----- **Policy Record** , 2002,

----- **Issues Brief**, (IMF Lending to Poor Countries), 01706, April 2001

----- **Staff Papers**, Factsheet, August, 2002

IMF Policy development and Review Department, “ Experience Under The IMF’s Enhanced Structural Adjustment Facility” **Finance& Development**, September, 1997, s.32-35

J. McDonough, William, “A Framework For The Pursuit of Price Stability”, **Federal Reserv Bank of New York Economic Policy Review**, vol.3, no.3, 1997

Kandiller, Rıza, “Enflasyonla Mücadele Programı ve Uygulaması”, **DTM Dergi**, Ocak-2001, s.17-24

Kaminsky and Reinhart, “Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now” **The American Economic Review**, May-1998, vol.88, no.2, s.444-448

Karagül, Mehmet, “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, no.5, 2003, s.79-90

Kaufman, Hanry, **Interest Rates, The Markets and The New Financial World**, IB Tauris& Co. Ltd. London, (1986), s.88

----- “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin kullanımı” **Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, 2003, no.5, ss.79-90

Kılıçbay, Ahmet, **Türk Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.baskı, 1994

Kibritçioğlu, Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin yeri” **AÜSBF Dergisi, Ocak-Aralık 1998**, cilt53, no.1-4, ss. 207-230

- Killick, T., Malik, M. And Manuel, M., “What Can We Know About The Effects of IMF Programs”, **World Economy**, no.15, September-1995, s.575-597
- Kolodko, Grzegorz W., “Transition to a Market Economy and Sustained Growth: Implications For The Post Washington Consensus”, **Communist and Post Communist Studies**, vol.32, 1999, ss.233-261
- Krugman, Paul, “A Model of Balance of Payment Crises”, **Journal of Money Credit and Banking**, vol.11, no.3, 1979, pp. 311-325
- **Bunalm Ekonomisinin Geri Dönüşü**, Çeviren: Neşenur Domaniç, 3. basım, İstanbul, Literatür yayıncılık, 2003
- Logan, B. Ikubolajeh, “IMF Programs in Developing Countries: Design and Impact”, **Economic Geography**, April 1997, vol. 73, no.2, s.251-277
- Lucas, R. “On The Mechanicisa of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, vol.22, no.1, s.60-84
- Malkoç, Savaş, “Cumhuriyetin 75. yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye’ye Yansımaları ve Güncel Bir Örnek: Rusya Krizi”, **DTM Dergisi**, Mayıs- 2000, s.1-9
- Mckinnon& Mathieson, “How to Manage a Repressed Economy” **Princeton Essays in International Finance**, vol. 145, December 1981, ss. 76-97
- McCloskey, D, “Bourgeois Virtue”, **American Scholar**, vol. 63, no.2, s. 177-191
- McDonough, William J., “A Framework For The Pursuit of Price Stability”, **Federal Reserve Bank of New York Ekonomik Policy Review**, vol.3, no.3, 1997, s.5-17
- Mcnamee, Mike, “How Chile Iced Hot Money”, **Business Week**, Jan 11, 1999, s.34(1)
- Miller, J. B. “The Bulgarian Currency Board”, **Comparative Economic Studies**, 2001, vol.53, s.53-74

- Mireaux, Dicks L., “Evaluating The Effect of IMF Lending to Low-Income Countries”, **Journal of Development Economics**, vol.61, 2000, s.495-526
- Mireaux, Dicks L. & Schadler, S. “Evaluating the Effect of IMF Lending to Low Income Countries”, **Journal of Development Economics**, vol.61, 2000, s. 495-526
- Mireaux, Dicks, Mecagni M. L. Ve Schadler, S., “Evaluating The Effect of IMF Lending to Low Income Countries”, **Journal of Development Economics**, vol.61, 2000, s.495-526
- Moran, C. “Economic Stabilization and Structural Transformation: Lessons from The Chilean Experience, 1973-1987”, **World Development**, vol. 17, no.4, 1989
- Morande, F., “Chile:Recent Past, Prospects and Challenges”, **W.B. Discussion Papers**, vol.2, Country Studies, 1990, s.11-27
- Morgil, Orhan, “2004 Yılıının İlk yarısında Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler”, **Tisk-İşveren Dergisi**, Temmuz-2004, s.3-5
- Murarchik, Joshua. “Poland’s Jump to The Market Economy” **The American Spectator**, vol.27, no.7, July-1994, s.71-72
- N. Cheung, Steven, “The Transaction Costs Paradigm”, **Economic Inquiry**, October, 2002, s.17
- OECD, **Economic Outlook**, no.71, June 2002, vol.11, s.185-197
- Obsfeld, M. ve Rogoff, K., “The Mirage of Fixed Exchange rates”, **Journal of Economic Perspectives**, vol.9, no.4, (1995), ss. 75-79
- Ongun, Tuba M., “Türkiye’de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler”, **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınevi, 2002,
- Özel, Hüseyin, “Piyasa Ekonomisi ve Ahlaki Değerler”, **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, Mart, 2002, s. 61-80

- Özen, Ahmet, “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, sayı. 4, s.21-41
- Öztürk, Nazım, “IMF’nin Değişen Rolü ve gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, vol.57,no.4, ss.95-123
- Pagano, M., “Financial Markets and Growth: An Overview”, **European Economic Review**, vol. 37, (1993), ss. 613-622
- Papazoglou, Christos and Pentecost, Eric J., “The Dynamic Adjustment of a Transition Economy in The Early Stages of Transformation” **Journal of Macroeconomics**, vol.26, 2004, s.547-561
- Parasız, İlker, **Makro ekonomi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, Mart, 1991
- **Türkiye Ekonomisi, 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, I. Baskı, Ezgi Yayınevi, Bursa, 1998, s.198
- Patinkin, Don, “Israel’s Stabilization Program of 1985, or Some Simple Truths of Monetary Theory”, **Journal of Economic Perspectives**, Spring, 1993, vol.7, no.2, ss.73-91
- Pond, Elizabeth. “Poland’s Competitive Edge”, **Europe**, no.331, November-1993, s.22-25
- Reinhardt, Nola, “Latin America’s New Economic Model: Micro Responses and Economic Restructuring”, **World Development**, vol.28, no.9, 2000, s.1543-1566
- Rodrik, D. “Understanding Economic Policy Reform”, **Journal of Economic Literature**, XXXIV, March-1996
- Rogoff and Obsfeld, “The Mirage of Fixed Exchange Rates” **Journal of Economic Perspectives**, vol.9 no.4, 1995, s.75-79
- Romer, P.M., “Endogenous Tecnological Change”, **Journal of Political Economy**, vol.98, October, 1990, s. 77-96

- Quirk, Peter J., "Exchange Rate Ragimes as Inflation Anchors", **Finance & Development**, vol.33, no.1, 1996, pp. 42-45
- Sabır, Hasan, "Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar" **Dış Ticaret Dergisi**, vol.21, 2002, s.70-87
- **Dünya Siyasetinde Küresel Rekabet Sistemi ve Politikaları**, Birinci basım, İstanbul, derin, 2002, s.56
- Sachs, J.D., "Exchange Regimes and Macroeconomic Stability", **American Economic Review**, vol.86, no.2, 1996, s.7-16
- Sakal, Mustafa, **Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001,
- Schadler, S., "Evaluating the Effect of IMF Lending to Low-Income Countries", **Journal of Development Economics**, vol.61, 2000, s.495-526
- Singh, A. "Asian Capitalizm and The Financial Crises" **CEPA Working Paper Series**, 1998, III, WP, vol. 10, s.23-42
- Sofracı, İ. Erdem, "Bütçe Açığı Finansmanı ve Enflasyon Vergisi", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, sayı. 1-2, 1995, s.253-266
- Sönmez, Sinan, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, İmge Kitabevi, I. Baskı, 1998, Ankara, s. 350
- Stockmann, K., **Sosyal Piyasa Ekonomisinde Rekabetin Fonksiyonları ve Korunması**, çeviren: Meneviş Öğüt, Sosyal Piyasa Ekonomisi Yayın Serisi, no:4, İzmir, 1992
- Şeker, M., "Tüketicinin Korunması", **Ankara Sanayi Odası Dergisi**, sayı 88, s.11-13 Eylül-Ekim 1987
- Talas, Cahit, **Ekonomik sistemler**, Beşinci Basım, Ankara, İmge Yayıncılık, 1999

- Telatar, Erdinç, **Fiyat İstikrarı**, Birinci basım, Ankara, İmaj Kitabevi, 2002,
- Tanrıkulu, A. Kenan, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Türkiye’nin Yatırım İmajı”,
Active Ekonomi, Ekim, 2002, s.30-37
- T.C. Başbakanlık DTM, ”Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” **DTM Dergi**,
Temmuz-2001, <http://www.dtm.gov.tr>
- T.C. Sayıştay Başkanlığı, **Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı**, Mayıs-
2001, s. 102, [http://www.sayistay.gov.tr/yayin.](http://www.sayistay.gov.tr/yayin/), PDF Dosya, Tam metin
- T.C.M.B., **Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı**
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko.program>, 2001
- Tiongson, Erwin R. “Poland and IMF Conditionality Programs: 1990-1995”, **East
European Quarterly**, vol.31, no.1, March-1997, s.55-69
- Toffler, Alwin, **Yeni Güçler-Yeni Şoklar**, (Powershift), Altın Kitaplar, İstanbul, 1992,
- Tüğen, Kamil, “Bütçe Açıkları Finansmanı ve Sonuçları”, **Maliye Yazıları**, sayı. 32,
1991, s. 15-27
- TÜSİAD, **1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul, 1995
- Uzun, Ayşe Meral, “Yoksulluk Olgusu ve Dünya bankası” **CÜ. İ.İ.B.F. dergisi**, cilt.4,
sayı2, s.155-173
- Velasko, Andreas, “Debts and Deficits with Fragmented Fiscal Policymaking”, **Journal
of Public Economics**, vol.76, 2000, s.105-106
- World Bank, **World Development Indicators**, 1997
- **The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy**, New
York, Oxford Universty Press for The World Bank, 1993
- **Staff Papers**, 1996

Winiecki, Jan. “The Applicability of Standart Reform Package to Eastern Europe”,

Journal of Comparative Economics, no.20 June-1995, s.347-368

Yayla, Atilla, **Liberalizm**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2002

Yıldırım, Oğuz, “Kura Dayalı İstikrar Politikaları”, **T.C. Başbakanlık Hazine**

Müşteşarlığı Araştırma ve İnceleme Yayınları, Ocak, 2003, s.51-108

Young, A. “The Tyranny of Numbers: Confronting the Statistical Realities of The East

Asian Growth Experience” **Quarterly Journal of Economics**, vol. 110, s.641-680

Yumuşak, İ. Güran ve Tuna, Yusuf, “Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma

İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**,

sayı.1, 2000, ss.77-96

http// www.imf.org/ **Financial Programming and Policy, The Case of Turkey**, 10

Mayıs 2001